

EÖTVÖS KÁROLY

A NAGY PER,
MELY EZER ÉVE FOLYIK S MÉG
SINCS VÉGE
MÁSODIK KÖTET

BUDAPEST MDCCCIV
VIII., ÜLLŐI-ÚT 18. SZÁM.

RÉVAI TESTVÉREK
IRODALMI INTÉZBT R.-T.

AZ ÖSSZES JOGOK FENTARTÁSAVAL.

Révai és Salamon könyvnyomdája Budapest, VIII. ker., Üllői-út 18. szám.

A SÖTÉTSÉG NAGYOBB LESZ.

I.

(Matej vallani kezd. – A tarkányi veszteglés. – Ismeretlen zsidó holttestet hurczol a vízben. – Megegyeznek Herskóval a holttestszállításra. – A tokaji intézkedések. – Felöltöztetik Tisza-Ladánynál a holttestet. – Matej egyéb kijelentései.)

Vizsgálóbíróék nem csalódtak egészen. A csendbiztos hatalmasnak bizonyult. Ereje és sikere csodálatos lett. A vizsgálóbíró gonosz bölcsessége egyelőre diadalt aratott. Matej Ignác csakugyan vallott a csendbiztos kezén.

Volt már vallomása, melyet június 30-án Nyíregyházán tett. Ebben határozottan tagadja, hogy a tetem-sikkasztásról s a csonkafüzesi holttest szállításáról tudna valamit. Ez a vallomása mindenben összevág a többi összes tutajos vallomásával.

Most másként beszélt.

Előadja, hogy június 10.-én délután 1 és 2 óra közt értek Kis-Tárkány és Nagy-Tárkány közt a Tiszán ahhoz a ponthoz, a hol kikötöttek. Ez szombatnap volt. Ott vesztegeltek a következő vasárnapon is és csakis hétfőn reggel indultak el onnan.

Vasárnap dél tájban a tutajosok nagyobb része a sáfárral, Herskó Dáviddal együtt bement Agárdra egyet s mást vásárolni s kissé pálinkázni, de három-négy óra múlva mind hazatért, azonban Herskó nélkül. Herskó néhány perczel később egyedül jött vissza.

A tutajosok nagy része ittás volt s alkonyat felé már mind aludt a tutajok kalibáiban. Este 8 órakor napnyugta táján csak négyen voltak már a parti fűzesben. Ez a négy ember volt: ő, aztán Csepkanics, a kormánybíró s két más ismeretlen tutajos, kiknek nevét s származását nem tudja. Ezek az ő tutaján voltak eddig, Mező-Váriban fogadták fel őket, de itt Tárkányban önként elmaradtak s így csak Csepkanics-esal ketten vezették a tutajt Tokajig, a hol aztán Selever Jánost fogadta fel a sáfár harmadiknak.

Nap szállata után már Csepkanics is bevonult a kalikába s csak ő és Herskó maradtak a parton. Ő azért, mert a legközelebbi tanyára akart menni, hogy magának a juhászoktól túrót vegyen.

Itt jut Matej Ignác az ő vallomásában nagy fordulathoz, így folytatja:

Elindult a parton a juhászok felé. A mint mendégel: szemébe ötlük egy zsidó. A zsidó felülről jön lefelé közvetlenül a víz szélén s valamit gúznál fogva vonszol maga után a vízben s egyenesen az ő tutajok felé tart. Az ő tutajuk felé, a melyről a két ismeretlen tutajos szolga már végleg eltávozott s a melynek kalibájában már Csepkanics, a kormánybíró, éjjeli nyugalomra tért.

Utánanéz a zsidónak s látja, hogy Herskó Dávid a sáfár ott áll a parton s várja a zsidót, a ki egyenesen feléje tart. Ő is megfordul útjában, nem megy most már túrót venni, hanem nézi a két zsidót, mit csinálnak ezek? Valamelyest beszélnek egymással s azután Herskó átveszi az idegen zsidótól azt a tárgyat, a mit az a gúzsnál fogva maga után vonszolt. íme holttest volt ez a tárgy.

Odamegy a két zsidóhoz, de mire odaért volna, az idegen és ismeretlen zsidó már visszaindult s ment a parton egyenesen fölfelé, a honnan jött. Herskó pedig fogta a gúzst s annál fog holttestet a tutajjig húzta.

A holttesten nem volt egyéb, csak egy térdig érő ing.

Kérdi Herskó Dávidtól:

– Mit csináltak?

Herskó azt felelte:

- Nincs itt semmi nézni valód, eredj innen dolgodra.

Ő azonban kíváncsi volt s tovább is nézte a sáfárt s látta, a mint ez a holttestet a maga tutajáról a vízben végig vonszolta s átvitte Csepkanics tutajára s ahhoz hozzákötözte.

A mint ezt végignézte, ő is belépett a partról erre a tutajra, melyen ő volt Csepkanics mellett a tutajos szolga s melyhez most már ismeretlen holttest volt odakötve.

Herskó ránézett s ezt mondta:

– Hallgass, sok pénzt kapsz!

Ő nem felelt semmit, lefeküdt a kalibában Csepkanics mellé, Herskó pedig hazament a maga tutajára.

Másnap hétfőn, június 12-én korán indultak. Indulás előtt Herskó a maga tutajáról áthajított hozzá egy rögöt, egy darabka kemény földet. Ő odanéz: ki hajigál s miért hajigál? Látja, hogy Herskó integet kezével s éppen ő hozzá intéz szó nélkül hívó intést. Ő szintén szó nélkül átment Herskó tutajára, hol ez hozzá így szólt:

– Vigyázz a holttestre, én is vigyázok, hogy le ne szakadjon s a tutajtól el ne maradjon. Ne szólj róla senkinek, sok pénzt kapsz!

Ő nem szólt senkinek.

Vencsellőnél kikötöttek. Kikötés után Herskó átment az ő tutajára s azt kérdezte:

– Nem romlott-e meg, nem pusztult-e el a holttest?

– Nem.

A zsidó nem hitte. Odament a holttesthez s gondosan megnézte maga.

Tokajban szerdán, június 14-én este kikötés után a tutajosok mind bementek a városba, de ő Herskóval a többitől különválva együttmaradt. Herskó itt adott neki 56 forintot, a mostani pénz szerint 112 koronát és pedig négy darab öt forintos bankjegyet s 36 darab egy forintosat, melyből 26 darab bankjegy volt, 10 darab pedig tallér.

A felső tiszai nép még ma is tallérnak nevezi a nagyobbfajta ezüst pénzdarabot. A 18-ik században Magyarországon is divatos pénznem volt a tallér nevű

kétforintos ezüstpénz. Az ily forintot rénes forintnak is, konvencziós forintnak is nevezték, minthogy ezüst tartalmát nemzetközi szerződéssel állapították meg. A magyar nép »pengő« forintnak nevezte. Annyit ért, mint három ezüst Máriás húszas. Kelendő pénznem volt a 19-ik század közepéig, azon túl nem. A későbbi osztrák ezüst forintnál többet ért egyhuszad részzsel, vagyis tíz fillérrel. De azért Magyarország keleti részein a köznép mind máig a tallér szót használja.

Herskó nagy óvatosságot tartott szükségesnek. Azt mondta Matejnek:

– A pénzről ne szólj senkinek, ne is tartsd magadnál, hanem hadd itt Tokajban valakinél, még írást se végy róla, Szegedről visszajövet magadhoz veheted.

A szó parancsként hangzott Matej füleiben.

Ezután együtt betértek egy kis boltba, mely a Bodrog folyó közelében volt s arra nézett. Mindenféle apróságot árulnak ott s ő is vett – a tanú – nyomban egy pipát. Ott találtak a boltban egy zsidót s egy asszonyt, a zsidó feleségét. Az asszony éppen terhes állapotban volt s a boltból el is távozott csakhamar. Csak hárman maradtak ott. Ő, meg Herskó és a zsidó boltos.

A zsidó boltos magas termetű, barna színű, fekete szakalú, szikár s mintegy 30-35 év körüli ember volt, ráismerne egyenesen. Herskó beszélt vele valamit zsidóul, de ő nem értette, mit. Azután a zsidó boltos ő hozzá fordult magyar nyelven, de a mikor észrevette, hogy ő magyarul nem jól beszél, tót nyelven szóló hozzá:

– Ad ide nekem a pénzt, majd én megőrzöm számodra s mikor visszatérsz: megosztozunk rajta.

E szóra ő 54 forintot átadott a boltosnak szó nélkül és csupán 2 tallért vagyis forintot tartott meg magánál. Herskó annyit szólt közbe:

– Írás nem kell.

E szóra nyugodtan adta oda a pénzt.

Másnap csütörtökön, június 15-én, Herskó 8 vagy 9 liter pálinkát vett Tokajban s ezt osztogatta a tutajosoknak. Pénteken délután 2 és 3 óra tájban Tisza-Eszláron alul kötöttek ki, de nem az eszlári oldalon, hanem az átelleni tiszaladányi oldalon, még pedig egy folyamhajlatnál a fűzesek alatt s itt voltak június 17-ikének, szombat napnak reggeléig.

À pénteki nap alkonyán Herskó sáfár egyedül maga sétálgatott a parton mintegy két órai időn keresztül, de a tutajra nem hozott semmit. Estefelé ő is felment Csepkanicscsal, Seleverrel s a Tokajban hozzájuk szegődött magyar emberrel, Galsi Istvánnal a partra tüzet rakni. Tutajukon ők nem rakhattak tüzet, mert az ő tutajuk terhelés nélkül üresen ment s azért a szél ellen a tüzet nem vehették körül semmivel. A széltől nem védhették meg. A mint ott voltak a parton hárman a tűz körül, Herskó odasompolygott hozzájuk s őt ruhájánál fogva megrántotta s intéssel a tutajra lehívta.

– Feküdjél le a kalibában s ott légy míg csak nem hívlak.

Engedelmeskedett.

Esti tíz óra tájban Herskó egy rögöt hajított hozzá.

Erre ő a kalibából kiment, Herskó ott várta s a tutaj végére vezette s íme a holttest akkor már a vízből kiemelve a tutajon feküdt. Más nem emelhetette ki, mint Herskó. A ki azt mondta:

– Most felöltöztetjük a holttestet, emeld föl!

Ő engedelmeskedett. Hóna alatt fogva fölemelte a tetemet.

Herskó karján egy csomó ruha volt több darabból. Ezeket egyenként húzta föl a holttestre.

A fűzesben lassan susogott az éjjeli szellő. A tutajon levő tüzek s a parti tüzek már hamvadoztak. A lassan hömpölygő folyamárnak nem volt hangja. A tutajosok mélyen aludtak valamennyien, ki a kalibában, ki a parton a fűzesben. Ok ketten zavartalanul, nyugodtan öltöztették a halottat.

Legelőször lehúzták róla az inget s azt a vízbe lökték. Ez nem Solymosi Eszter inge volt.

Azután ráadtak egy kurta inget s azon alul egy pendelyt. A minőt a tiszaparti paraszt lánykák viselnek.

Felső testére felhúztak egy rongyos női kabátot, úgynevezett otthonkát vagy benemérőt, könyökén és vállán szakadozottat.

Alsó testére színes, de szintén rongyos szoknyát adtak.

Nyakába és derekára vastag kendőt illesztettek, hátán összekötve.

Balkezének csuklójára egy kékes színű sötét kendőt kötött a zsidó s abba fekete festéket helyezett el, melyet előbb egy sárgás papirosba csomagolt. A papiros

olyan volt, mint a gyufatokok papirosa s a milyenben dohányt is szoktak adni a boltosok.

Mikor mindez megvolt: akkor a zsidó a holttestet megint visszaeresztette a vízbe s a balkéz csuklójára kötött kendőt gyengén a tutajhoz kötötte s neki ily utasítást adott:

– Ha a holttest le talál szakadni: ne nyúlj hozzá. Hadd menjen a maga útján.

Senki se látta ezt a műveletet. Csak ők hárman tudták. A zsidó, a halott és ő. Egyik se szólt róla senkinek. A tutajosok aludtak. Sokan közülök részegek is voltak, mert Herskó folyton kínálgatta nekik a pálinkát. Idegen pedig nem járt ott az éjszakában. Még nappal is ritkán jár ott ember.

A holttestet többé ő se látta, csak a tiszadadai par-ton a Csonkafüzesben, a mikor már a csősz kihúzta a partra.

Azt a zsidót, a ki a holttestet Tárkány alatt a sáfár-nak átadta, nem ismeri. Tisza-Kerecsenyben látta először. Egy kis tutajon volt, melyen hasitványfát szállított. Vele volt a tutajon egy orosz és egy oláh tutajos. Ezek nevét se tudja. Az oláh tutajost velük együtt fogták el Szolnokon s együtt kísérték Nyíregy-házára.

Mi tudjuk már, hogy ez a tutajos Drimusz György volt.

Matej azonban még vallott valamit.

A tetemszállító ismeretlen zsidót – úgymond – Jankelnek szőlította Herskó. Ez a zsidó középtermetűnél magasabb, szikár, szöke, sőt sárgás szakálu, hosszas

arczú, hunczutkája – pajesze fülén alul ér; szemei szürkések, orra kissé lefelé hajló, bajusza kicsiny és sárgás színű s lefelé lógó.

– – Ebből állott Matej Ignác július 5-iki vallo-mása, melyet Tisza-Lökön a csendbiztos keze alatt tett éjnek-éjszakáján.

Ennek a tiszalöki csendbiztosai vallatásnak jegyző-könyvét Bary József vizsgálóbíró írta. Az ő kezeírása az egész.

Külön jegyzőkönyvvezető nem volt jelen, tehát nem is írta alá a jegyzőkönyvet. Nem írta alá maga Matej Ignác se. Igaz, hogy a törvényszék előtt azt jelentette ki, hogy ő se írni, se olvasni nem tud. Ezt a jegyző-könyv záradékában meg kellett volna jegyezni és csupán már e miatt is külön bírósági tanút vagy jegyzőkönyv-vezetőt kellett volna alkalmazni. Így szól a törvény s ezt parancsolta volna a törvényes gyakorlat.

A vizsgálóbíró törvénnyel és törvényes gyakorlattal nem törődött. Biztos volt abban, hogy e miatt se az ügyet ki nem veszik a kezéből, se fegyelmi büntetésben nem részesül.

A jegyzőkönyv záradékában ott van a szokásos ákom-bákom: »A jegyzőkönyv felolvastatik s tolmács útján megmagyaráztatik.«

Ki bizonyítja ezt?

Csupán a vizsgálóbíró aláírása. – Ez se felel meg a törvénynek.

De ki volt hát a tolmács?

Matej Ignác nem tudott magyarul, csak oroszul, a

vizsgálóbíró pedig nem tudott oroszul, csak magyarul. Kellett tehát tolmácsnak lenni köztük, de ez a tolmács se írta alá a jegyzőkönyvet. – Újabb törvénysértés.

E hiányt azonban úgy a hogy pótolta a vizsgálóbíró. Július 30-án jegyzőkönyvbe veszi, hogy minden alkalommal Karanczay József volt a tolmács. Ez a Karanczay közönséges börtönőr volt; – tudatlan és tanulatlan ember. Sok ravaszság lakott benne, holmi apróbb fegyelmi kihágások is terhelték. Könnyen el lehet hinni, hogy közönséges paraszt beszéd tolmácsolására teljesen képes volt, de azért e fajta embert alkalmazni ily fontos ügyben tolmácsul még se felelt meg a törvénynek.

De hát elvégre is mindez csak alaki dolog. Bármily szabálytalanul, bármily szokatlan, sőt törvénnyel ellenkező módon dolgozott is a vizsgálóbíró; azért Matej Ignác vallomása igaz lehetett s mindaz, a mi a vallomásban benne van, megfelelhetett a valóságnak. A mint a királyok és országkormányzók aláírása és hét pöcsétes levele még nem föltétlen bizonyosság arra, hogy minden igaz, a mi abban a levélben meg van írva: úgy a legpongyolább és legkuszább vizsgálóbírói jegyzet se állja útját annak, hogy valóságos igazság ne lehessen az, a mi abban a jegyzetben benne van.

Matej Ignác tovább is beszélt.

Július 14-én Nyíregyházán újra kihallgatták. Itt már a tiszalöki csendbiztos komor alakja se állt rém gyánán a háta mögött. Újra megerősítette tiszalöki vallomását. Sőt holmi apróbb részletekkel megtoldotta.

Elmondta ugyanis, hogy ő tutajos társainak a holttestről semmit se szólt. Elmondta, hogy nem tudja, vajjon Herskó Dávid a gúzszt levette-e a holttest jobb kezéről. Elmondta, hogy a holttest még június 18-án, vasárnap reggel is a szál, a tutaj alatt volt, mert ő még akkor is ott látta. Nem is ő eresztette el a hullát s nem is tudja, miként szabadult az a szál alól.

Július 29-én újra kihallgatták. Ekkor kijelentette, hogy egyáltalában nem tudta, miért kellett a holttestet szállítani.

A következő napon július 30-án a törvényszék elé állították a czélből, hogy hitelesítse vallomását. Szokatlan és törvényellenes eljárást követett ezzel a törvényszék. Se a vádlottak, se a védők nem voltak ott. Se nem idézték, se nem értesítették őket. Maguk a védők is csak a hírlapokból később tudták meg e törvényszéki dolgot. De bizony azért a nagyközönségnek nem volt ez ellen semmi kifogása.

Itt Matej ismételte egész vallomását, de új részletekkel állott elé.

Herskó Dávid nem Tokajban, hanem már Tiszakerecsényben átadta neki a bérpénzt, az 56 forintot.

Azt a tokaji kis boltos zsidót, a kinél 54 forintját letette, Vider Mór tokaji lakosban ismeri föl.

Most már világosan emlékezik arra, hogy annak a kabátkának könyöke, melyet a holttestre felöltötték, foltos volt. Csodálatos emlékezőtehetség! Éjjel volt, esti 10 óra után, a felöltöztetés ott Eszlár alatt a tiszaladányi füzes árnyékában, a holdvilág is felhők alatt

bujkált, a ruha se az ő kezében volt, hanem Herskó kezében, ő csak hóna alatt átfogva tartotta a holttestet és mégis tudja, hogy folt volt a kabátka ujjának könyökén!

Herskó Dávid Tisza-Lökön alól, a dadái Csonka-füzeshez már közel mondta neki, hogy most már elbocsáthatja a hullát, de ő ezt nem cselekedte.

A törvényszék megmutatta neki azokat a ruhadarabokat, melyeket a csonkafüzesi halotról leszedtek. Ő ezekben határozottan felismeri azt a ruhát, melyet a ládányi füzesnél ő és Herskó a csempészett halottra öltött.

Végül elébe állították Smilovics Jankelt s ebben nyomban és tisztán megismeri azt a zsidót, a ki Tárkány alatt Herskónak a holttestet átadta.

Nagyon fontos és nagyon érdekes részletek ezek. S ha igazak: nyomatékoságuk nagyságát a vérvád perében elvitatni nem lehet.

De hát igazak-e?

Matej Ignác nagy emlékezőtehetsége még bámulatosabb volt egy év múlva. A következő 1883-ik év július havának 3-án és 4-én hallgattuk meg a törvényszék nyilvános tárgyalásán. Itt újabb finom részletekkel állott elő.

Mikor a ládányi füzes alatt álltak: látott estennen egy zsidó asszonyt, a mint az ruhaneműt hozott s azt átadta Herskó Dávidnak. — Ebbe a ruhába öltöztették a meztelen holttestet.

Megjegyezze, hogy a holttestnek erős szaga lesz. Erre

Herskó betömte az ő orrát falevéllal, hogy ne érezze a szagot, ne panaszkodjék.

A holttestet úgy kötötték gúzszal a talp alá, hogy azt látni ne lehessen. A gúzs mogyoróvesszőből s mintegy 3 láb hosszú volt.

Hogy a holttest hány éves lányé lehetett: erre nincs véleménye. Ha férfi lett volna, akkor tudta volna magát életkora felől tájékozni.

Vider Mór tokaji zsidótól sohase kérte vissza pénzét.

Véletlenül álltak meg Tárkány alatt is, Eszlár alatt is. Amott a szél miatt, emitt a kis Tiszába tévedés miatt. Ép úgy véletlenül álltak meg a dadái Csonka-füzesnél is, mivelhogy a szétesett tutajt helyre kellett állítani.

Herskót, mint az ő falujabeli lakost jól ismerte s egyszer már korábban is tutajt ózott vele. Smilovics Jankelt is többször látta már.

Ezek voltak fontosabb új nyilatkozatai. Ezek között már van néhány, melyet nem fontolt meg előre, s melyre senki sem tanította be, ha ugyan egyáltalán betanították. Van egy-kettő olyan is, mely ha igaz: akkor a holttest csempészése nem igaz.

De erről később beszélék.

Jól emlékszem erre az emberre. Életkora 28 év. Tartalékos katona volt még akkor. Erőtéljes alak, piros napsütötte arczczal. Egyetlen szavát se tudtam elhinni, ha csak többi társa is ugyanazt nem mondta. De azért bámulatba ejtett.

Gyorsan beszélt, s a legrövidebb kérdésre is sokat

beszélt. Vagy csakugyan úgy történt a holttest csempészése, a hogy elbeszélte – vagy utóbb maga is szentül hitte, hogy úgy történt. Vagy pedig oly gyors gondolkozású és erőteljes képzelésű rossz lélek volt, a kinél természetté vált a hazudozás s a ki éretlen igazságszolgáltatási viszonyok közt kenyérkeresetként űzi a hamis tanúskodást. Magyarország északkeleti részén vannak vidékek, hol száz meg száz keresztyén és zsidó ember akadt egykor ily szereplésre. Gyöngye bírák és hitvány ügyvédek közreműködésével lehetővé vált ez időnként.

Matej Ignác egyenesen állt a bíróság előtt, mint a hogy rendes katona szokott. Minden kérdésre rögtön felelt, de akár a bíróság, akár a vád- és védelem képviselői intéztek hozzá kérdést: felelete közben soha se a kérdezőre nézett s nem is a tolmácsra, hanem mereven a földre maga elé.

Vallomásáról ezer részletet közöltek a hírlapok, s megvilágították azt minden oldalról. A vérvádban való hit régen elgyengült már, a mikor még a tetemsikkasztás hite élénken élt. Még ma is él az akkori nemzedék lelkében. Lehetetlennek tartották, hogy ily különös és szövevényes esetet paraszt észszel ki lehessen gondolni. Annyira összefüggő oly sok részlet alig is lehet pusztá képzelődés szülötte.

II.

(Heskó vallani kezd – A vizsgálóbíró előtt semmit se tud., a csendbiztos kezén mindent tud. – Matejjal egyezően beszél. – A vizsgálóbíró és társai hittek-e a hullacsempészetben?)

De hát mit szóltak ehhez a zsidók? Hiszen két zsidót, Herskó Dávidot és Smilovics Jankelt közvetlenül érintette a vallomás. Az ő cselekményükről szólt.

Herskó Dávid első kihallgatása – mint már emiitem – június 29-én Nyíregyházán történt. Ebben hiven adta elő tutajuk történetét Bustyaházától Tiszadadáig és azon alul Kőtelekig. Ebben szó sincs a holttest csempészetéről. Úgy beszél, mint a többi tutajos.

Július 4-én őt is kikísérteti a vizsgálóbíró Tiszalökre, de 5-én ötödmagával visszaviteti Nyíregyházára. Nyilván nem állott szándékában a csendbiztos kezén hallgatni ki őt. Nem is remélhette, hogy zsidó létére bevallja a holttest csempészetét.

Azonban Matej Ignác vallomása változtatott a dolgon.

Ez a vallomás július 5-ike és 6-ika közti éjszakán került jegyzőkönyvbe s a vizsgálóbíró éjfél után 1-2 óra közt, tehát már 6-án fejezte be az írást. Nyomban lovas futár ment még a hajnalon Nyíregyházára, hogy Herskót hozzák ki azonnal.

Kihozták idejében még délelőtt.

E napról két vallomása került jegyzőkönyvbe. Az egyik nappal, a másik éjjel.

Nappali vallomásában semmit se tud a holttest csempészetéről s határozottan valótlannak jelenti ki Matej egész előadását. Kijelenti azt is, hogy Tisza-Kerecsenyben nem álltak meg, de a mint ott tutajuk elhaladt, látta Smilovics Jankelt, a ki épen akkor ott rakodott. Ismeri Smilovicsot tizenöt vagy húsz év óta, mert az Vajnágra való, az pedig Bustyaháza közelében fekszik, sőt Szeklencze, az ő lakása, sincs oda távol s a Tiszánál gyakran találkoztak. Holttestet nem vett át senkitől, nem kötött semmi tutajhoz, nem is öltöztetett s nem is tud róla semmit. Matejnak se adott Tokajban 56 forintot, magának se volt egyetlen fölösleges forintja se. Smilovicscsal szólt ugyan néhány szót, de csak annyit kérdeztek egymástól: ki hova megy tutajával?

Ez volt a nappali vallomás. Ez már második vallomása volt Herskónak. Az elsőt június 29-én Nyíregyházán tette, ezt a másodikat most július 6-án fényes nappal a tiszalöki szolgabírósnál.

Mind a kettőben egy nyomon beszélt. Az egész tiszai útnak s a csonka-füzesi holttestnek történetét úgy beszélte el, mint tutajos társai.

Nappali vallomásának jegyzőkönyvén van azonban egy végszó, – a vizsgálóbírók szokásos mondataiból álló. Ez a végszó arról értesíti az olvasót, hogy Matej Ignác szembesített Herskó Dáviddal s Herskó Dávidnak szemébe mondott mindent. Mikor, hol és miként vették át a holttestet, miként kötötték a tutaj alá, mikor és hol öltöztették fel, s mit adott ezért Matejnek Herskó.

Matej híven és részletesen szemébe mondott Herskólak a sáfárnak mindent. E tény után a vizsgálóbíró örök emlékül azt jegyzi föl a papirosra, hogy szembeállítás után Herskó kijelentette, hogy most már kész vallani ő is.

A hivatalos adatok s a bírósági iratok szerint tehát ígészen simán ment minden. Húzódozott, kertelt, ingadozott ugyan a zsidó egyideig, de a mint Matej szembeállításából látta, hogy a bíróság úgy is tud már mindent: hát akkor ő is magába szállt s ő is töredelmesen bevallott mindent.

Vallomásának lényege következő:

Június 7-én szerdán délután haladott el tutajával Tisza-Kerecseny alatt, Smilovics Jankel ott rakodott a parton s a mint őt meglátta, odakiáltott hozzá. Zsidó nyelven beszélt, hogy a keresztyének ne értsék.

– Herskó, elviszel-e egy holttestet jó fizetésért a tutajon?

Ő készséggel felelt:

– El! Hol a holttest s hova kell vinni?

Smilovics azt válaszolta:

– Valahol az útban majd magam adom át a holttestet s ott megmondom azt is, hova kell vinni.

Ennyit beszéltek egymással, semmi többet. Smilovics tovább rakodott, ő meg tovább úsztatta tutajját alá felé.

Kis- és Nagy-Tárkány közt június 9-én, pénteken este kötöttek ki. Ott maradtak hétfőn, június 12-én reggelig. Azért maradtak annyi ideig, mert szombat az ő ünnepe volt, vasárnap pedig a tutajosoké. Ünnepen nem szokás tutajozni, de különben a szél is fujt.

Vasárnap esti 9-10 óra tájban Smilovics egy kis tutajon oda jött az ő tutajja mellé. Smilovics tutajja 3-4 darab rövidre vágott szálfából állt, s szinte szokatlanul kicsiny tutaj volt. A holttest a kis tutaj alá volt kötve jobb kezénél fogva egy vessző-gúzszal.

Ott Smilovics átadta neki a holttestet azzal az utasítással, hogy vigye el Tisza Dadáig, de ott aztán ereszsze el. Hadd menjen a holttest, a hova viszi a víz.

De azt is megmondta Smilovics, hogy a mikor majd Eszlár alatt elhaladnak, ott egy asszony vár rá a parton. Az asszony 30-35 év körüli barna nő lesz. Egy csomó ruhát fog majd neki átadni, melyet a holttestre fel kell öltenie. Elmondotta részletesen azt is, melyik ruhadarabot miként kell a tetemre felhúzni. Ad át az asszony egy színes kendőt is s abba papírba göngyölve valami festéket. Részletes utasítást adott arra nézve, miként kösse ezt a kendőt a holttest balkezére. Az asszonynyal nem kell sokat értekeznie, az már meg lesz oktattva eléggé, s tudja azt, kinek adja át a ruhákat. Mindezért kap ő jutalmul Smilovicstól 120 forintot, a mai pénz szerint 240 koronát. Át is adott nyomban 56 forintot. Átadná a többit is, de most nincs nála annyi pénz. Majd Szolnokon kifizeti az egész összeget vagy visszajövet valahol az útban.

Smilovicsot azután az egész úton nem látta Ároktóig s a tisza-nánai Gólya-csárdáig.

A tetemszállítás történetét ezentúl szórul-szóra úgy beszéli el, mint Matej. A tokaji pénzletételt, a ládányi kikötést, a holttest felöltöztetését s a csonka-füzesi

megállást. Csodálatosan Összevág a két ember emlékező-tehetsége. De új részleteket is tud Herskó.

Eszlár alatt déltájban haladtak el. Ő természetesen ügyelt a partra, a mint utasításában volt s csakugyan meglátta a Smilovics által leirt alakú asszonyt, a mint a Tiszaparton álldogált s a folyamon alá s föl tekintgetett. Kezében összekötött ruhacsomagot tartott s bele-belenézett a vízbe. Délután 2-3 óra tájban kötöttek ki Eszláron alul a tiszaladányi oldalon. Az asszony csolnokon ment oda. Ő elébe ment az asszonynak, ki e szavakkal adta át a ruhákat:

– Itt vannak ezek a ruhák. Jankel küldötte neked arra a holttestre.

Zsidó nyelven beszélt, hogy senki más ne értse. A zsidó nyelv alatt a galicziai zsidó kiejtésű német nyelvet kell érteni.

A ruhák fehér kendőbe voltak kötve. A fehér kendőt az asszony nem adta át, azt elvitte vissza magával.

A további részleteket megint teljesen úgy adja elő, mint Matej. De ezen, ha igaz a történet, nincs mit csodálkozni. Június 12-ike s július 6-ika közt csak huszonöt nap telt el. A holttest szállítása rendkívüli eset. Se Matej, se Herskó soha nem cselekedtek ilyet még életükben. S aztán a tizennégy napi börtön magányában százszor végig gondolhatták az eset részleteit. Tehát ha csakugyan igaz a történet, emlékezetük egyezése természetes.

Július 14-én, most már Nyíregyházán újra kihallgatták Herskót. Azt mondta: semmiből se vette észre,

hogy a tutajosok valamelyike tudott volna a dolgról. Talán Csepkanics György tudhatott valamit, mert ő mindig azon a tutajon volt, mely alatt egész héten át úszott a holttest.

Július 29-iki nyíregyházi vallomásában szintén van érdekes részlet. Elmondta, hogy Vider Mór tokaji szatócsot már régebben ismerte, mert többször vásárolt be nála. Ezért tudta odavezetni Matejt a czélból, hogy ez a nála levő pénzt annak kezébe tegye le. Vider Mórral a holttestről semmit se közölt.

De kijelentette azt is, hogy ő maga se tudta, mire való a tetemszállítás s miért vállalkozott arra Smilovics. Ő csak azért lett Smilovics eszköze, mert megörült a 120 forintnak, minthogy ő szegény ember.

Július 20-án Matejjel egyidejűleg az ő vallomását is hitelesítette a törvényszék. A törvényszéki elnök sok kérdést intézett hozzá a holttest csempészése tárgyában. Készséggel megfelelt, a hogy tudott, minden kérdésre.

Általánosságban s egészben megerősítette tiszalöki éjszakai vallomását.

Matejjel egyezöleg e vallomását azzal igazította ki, hogy az 56 forintot nem Tárkány alatt, hanem még Kerecsenyben átadta Matejnek s még 4 forintot ígért is hozzá, hogy a 120 forint jutalomból annak is annyi jusson, mint neki.

Az elnök azt is kérdezte tőle: miért kellett a tetemszállítás cselekményébe idegen embert is beavatni? – Okosan felelt rá. Azért kellett, hogy neki legyen segítése a holttesttel való bajlódásban. És éppen Matejt

kellett beavatni azért, mert ennek tutaja volt üres, e tutaj nem volt semmivel megterhelve.

Smilovics neki se mondta meg a holttest-csempészet okát, célját s különös titkait. Csak annyit mondott, hogy Eszlár felé kell a tetemet szállítani.

Az eszlári asszony, a ki a ruhákat átadta, nagyon magyaros kiejtéssel beszélte a zsidó nyelvet. Egészen úgy, a hogy a tiszaparti magyar falvak zsidósága beszél.

A törvényszék előtt fölmutatták neki azokat a ruhákat, melyeket a csonka-füzesi halotról vettek le. Fölismeri ezekben azt, a mit neki az eszlári asszony átadott s a mibe ő a Smilovics-adta holttestet felöltöztette.

Végül a törvényszék szembeállította őt Smiloviccsal s ennek szemébe is megmondott mindent meglehetősen határozottsággal.

A törvényszék ülése és tárgyalása nyilvános. Ott joga van megjelenni minden tisztességes, felnőtt embernek. Különös joga van ott megjelenni a vádlottnak és a védőnek. Ez a jog oly erős, hogy ha a vádlottat és a védőt e jog gyakorlásától elzárják: akkor a törvényszék egész eljárása s minden cselekménye semmis. Így rendelkezik az alkotmány. Ezt igen jól tudta a törvényszék s ennek daczára erről a hitelesítési tárgyalásról se a vádlottakat, se a védőket nem értesítette.

Titokban végezett mindent. Maguk a védők is csak a fővárosi lapok harsogó cikkeiből értesültek a törvényszék titkos eljárásáról. Én nem hittem a lapoknak. Lehetetlennek tartottam az ily műveletet. Nem láttam rá példát életemben.

De hát elvégre megtörtént. A bíróság nagy elfogultságát bizonyítja ez. De bizonyítja azt is, hogy a törvényt se fegyelmi felelősségrevonástól, se a közönség felriadásától nem tarthatott.

Sok ember azt hitte ez időtáiban, hogy minden szabad s minden jogosult, a mi a zsidók ellen irányul.

S a társadalmat még se lehet e miatt derűre-borúra elítélni.

Ha a zsidók csakugyan idegen halottat csempésztek Solymosi Eszter ruhájába öltözöttek a bíróság elé: akkor az eszlári vérvád már felfogható alakot nyer. Eddig Sarf Móricz csendbiztosi vallomásán kívül semmi se terhelte a vádlottakat. Ez a vallomás éretlen kölyök vallomása volt. A holttest hiányában még arra sem volt elég komoly tanúság benne, hogy Solymosi Eszter eltűnt volna az élők sorából.

De ruhája megvan: akkor azt tőle el kellett venni. Ha élne: jelét adta volna annak, hogy ruhájától megfosztották. Ha pedig ruhája zsidók kezébe került, ha zsidók öltötték azt idegen holttetemre: akkor a zsidók félre akarták vezetni a büntető bíróságot. Ilyet pedig csak akkor tehetnek: ha érzik bűnös voltukat.

S íme e rettenetes dolgot most már nem csak az orosz tutajos, hanem a zsidó sáfár is töredelmesen beismeri. Tudja, hogy törvényt kell ezért állania; tudja, hogy szenvednie kell e miatt, tudja, hogy hitsorsosainak sok bánatot okoz s az üldöztetés keserű végzetét idézi föl felekezetére: mégis bevall mindent.

S egyenesen rávall büntársára is: Smilovics Jankelre s az eszlári ruhaátadó asszonyra. S ezek is zsidók!

Vajjon elhitte-e a vizsgálóbíró s az a titkos tanács, mely neki segített, a holttest csempészetét? Elhitte-e, hogy a holttest úgy került a dadái Csonkafüzesbe, a hogy Matej és Herskó elbeszélte?

Ez a kérdés sokszor fölmerült agyamban. Véglegesen s határozottan soha se tudtam magam, előtt e kérdést eldönteni. Most se tudom. Gyakori s benső érintkezésben kellett volna lennem az emberekkel s őket s gondolkozásukat csupán csak e célból meg kellett volna gondosan figyelnem, hogy lelkiismeretesen kimondhasam a feleletet. Vagy azt, hogy elhitték, vagy azt, hogy maguk se hitték.

Hogy sok részlet valótlansága előttük is nyilvánvaló volt: ez nem dönthet hiszékenységük fölött. Az elfogultság képes minden bizonyoságot legázolni. Az elfogultság erős hitet teremt s a vizsgálóbíró és a titkos tanács hajszáláig tele volt elfogultsággal s a hitnek ereje független attól, hogy van-e benne, s mennyi benne az igazság?

A vizsgálóbíró nyomban elrendelte Herskó vallomása után, hogy Vider Mór tokaji boltos zsidót fogják el s vezessék színe elé. De nyomban elrendelte távirat útján azt is, hogy Smilovics Jankelt tartóztassák le s rab gyanánt kísérvék Nyíregyházára.

III.

(Smilovics Jankel egyénisége. – Első vallomása. – Lassúként elhatározta, hogy ő is vall. – Nyíregyházán bevallja a hullacsempészet regényes történetét. – Új adatokat hoz színre. – A holttest különös szaga. – Vallomása ellenkezik Matejjal és Herskóval, de Tisza-Lökön összeegyezteti ezekkel vallomását.)

Smilovics Jan kelt már másnap, július 8-án elfogták Técsőn s július 9-én már Nyíregyházán a vizsgálóbíró kezén volt.

Zsidó vallású és származású, 43 éves, Remetén született s vajnági lakos Máramaros vármegyében. Van felesége s egy gyereke. Vagyona nincs, büntetve vagy vád alatt még soha nem volt. Napszámos munka után éldegél. Tutaj ózni is szokott s a tutajon sáfár volt. Tudományos műveltsége semmi, csak zsidó kézirati betűkkel tud írni s olvasni is kevésbé.

Herskó alakját elfeledtem s most, mikor e sorokat írom, húsz év múlva alig emlékszem rá. Smilovics alakjára meglehetősem emlékezem. Magasabb fajta, középtermetű, szikár, előrehajlott fejű, vörös szőrű, apró szemű ember volt; arcának jellege nem héber, hanem sokkal inkább tatár.

A Smilovics név gyakori lehet a Volga vidékéről hozzánk költöző észak-magyarországi zsidók közt. Smile vagy Smüle a Sámuel héber névnek változata. Smilovics szlávossal azt jelenti, a mit a héber Ben Sámuel, magyarul: Sámuel fia.

Érdekes lélek volt ez a Smilovics Jankel. Kis lélek, kis ész. őt nem gyötörték, nem kínozták Tisza-Lökön

a csendbiztosi magányban és mégis vallott, mégis súlyos terheket vállalt lelkiismeretére. Sőt volt idő, a mikor szentül meg volt arról győződve, hogy a csonka-füzesi holttestet csakugyan az eszlári zsidók csempészték.

Nyíregyházán július 9-én hallgatták ki először. Ekkor részletesen elmondta tutaj útjának naplószerű történetét.

Veil Salamon szentesi fakereskedő megbízásából s annak számára tutajozott. Május 21-én vasárnapon indult Remetéről hét tutajjal s 15 tutajossal. Váriban még húsz tutaj s 29 tutajos csatlakozott hozzá. Itt június 3-ig vesztegelt. Tutajainak s tutajosainak száma itt jelentékenyen megcsökkent. Miért s miként: nem tartozik a nagy perre. A bíróság se tartotta fontosnak. Június 5-én délután Tisza-Kerecsenybe ért. Itt sokáig késett s innen már csak két tutajossal indult. Szirkó Mihálylyal és Drimusz Györggyel, a kikről már megemlékeztem. Június 14-én Szalók alatt, 15 én Dombrád mellett, 16-án Gáva alatt esteledtek meg s kötöttek ki s 17-én reggel 9-10 óra tájban értek Tokajba. A következő napot itt töltötték s 16-ának reggelén 6 óraker indultak innen. Június 26-án hétfőn reggel értek Szolnok alá, a hol e napokban minden tutajost elfogtak, tehát őket is. Drimusz Györgyöt el is kísérték Herskó szeklenczei tutajosaival együtt Nyíregyházára, de őt és Szirkót nem. Őket szabadon bocsátották.

Hogy ő bárkinek bárhol holttestet adott volna át: határozottan tagadja.

A szeklenczei tutajosok közül, kik a holttestet a Csonkafüzesnél megtalálták, név szerint egyetlenegy se ismer. Csak Mező-Váriban tudta meg azt is, hogy ezek szeklenczeiek. Ott látta őket először, azután Tisza-Kereeseny alatt, később június 20-án Ároktónél s végre 21-én a tiszánánai Gólya-csárdánál találkozott velők.

Ez volt első vallomása. Ez egészen összevág társainak Drimusznak és Szirkónak előadásával.

Ez után hat napon át volt módja tűnődni Nyíregyháza börtönében.

A börtönök azonban nemcsak tűnődésre valók, hanem társalgásra is valók. Egy odúban több rab fészkel. Elítélt rab és vizsgálati fogoly. A ki szabadul vagy a kit máshová hurczolnak: helyébe más jön. A külső világból jön, a hol mindent tudnak és mindenről beszélnek az emberek. S a hol szentül meg van győződve s a napnál tisztábban látja minden ember, hogy a zsidók álnok módon az eltűnt lányka ruhájába öltöztettek idegen holttestet s ezt a bíróság kezébe csempészték. Minthogy pedig a holttest nyaka ép volt: ezt azért cselekedték, hogy a vérvád alatt levő zsidók megmeneküljenek.

Smilovics minden nap hallotta ezt rabtársaitól is, börtönőreitől is.

Az őrmester Kozák s a börtönőr Karanczay semmi kétséget lelkükhöz férközni erre nézve nem engedtek. S nem is titkolták meggyőződésüket. Többi társuk se titkolta. Sőt a rabok előtt s kivált a zsidók előtt

ugyancsak előhozakodtak minden terhelő jelenségről, melyek száma napról-napra szaporodott s mind súlyosabbá vált.

Herskó töredelmes beismerése minden kétségnek véget vetett.

Smilovics tűnődött. Parányi elméje elkezdte szárnyait emelgetni. Mégis csak meg kell fontolnia: mi lenne jobb? Az-e, ha ő is vall, a hogy a vizsgálóbíró kívánja, vagy az, ha tovább is mindent tagad?

Azt is hallotta a rabok tanácskozásai közt akárhányszor, hogy a tetemsikkasztás bűne nem is nagy bűn. Néhány hónapi vagy talán félévi fogság. Ha vall: el is eresztik nyomban s ha utóbb elítélik is: egy-két hónap nem a világ. Ha pedig nem vall: ott tartják vizsgálati fogságban az egész nyáron, őszön, télen át. Hiszen mikor kerül végső tárgyalásra ilyen szövevényes nagy per? S aztán felesége, gyermeke miből él az alatt, ha a kenyérkereső ott ül a börtön odújában.

Arra határozta el magát, hogy vall.

De hát mindent még se vall meg. Apró eszéhez mért volt erkölcsi érzéke is. Úgy gondolkodott: ha az ember igazságban jár is: akkor is czélszerű némi hazudozás. Hát akkor miért ne tenné, ha már csupán csak hazudnia kell? Miért szorítkozzék arra, a mit tőle a vizsgálóbíró vár? Miért ne bizonyítsa be, hogy ő vezetés nélkül a maga erejéből is elő tud koholt részletekkel állani?

Július 15-iki nyíregyházi vallomása már ennek a tűnődésnek eredménye.

Előadja ebben, hogy Tisza-Kerecsenyben június 5-től 14-ig ácsorgott tutajával. Innen június 11-én vasárnapi napon berándult Eszenybe, hol adósa volt. Adósának neve Kesztenbaum Gimpli. Követelése 5 forint volt. Ezt akarta behajtani. Volt azonban Szent-Mártonban is adósa, valami Rubinstein Májer nevű zsidó. Ez ellen 6 forintnyi követelése volt. Ezt is be akarta hajtani. Eszenyből tehát egyenesen át akart menni a szentmártoni partra.

Át is ment.

Ott rév van a Tiszán, dereglyén kell átmenni. A mint átért s fölment a partra: íme ott látott egy lovas szekeret, félreállítva valami cserje mellé. A szekéren két ismeretlen zsidó ember.

Egy pillanatig nézte őket s ez alatt az egyik zsidó őt odaintette. Menjen a kocsihoz.

Odament. A zsidó azt mondta, hogy ő eszlári lakos, szatócs, társa is eszlári zsidó s az az ő fuvarosa. Megmondta mindkettőjük nevét, de bizony ő már elfelejtette a neveket.

Elbeszélte az a kocsin ülő zsidó az eszlári vérvád esetét. Üldözik, nyaggatják, tömlöczözik a zsidókat mindenfelé. Ám a budapesti zsidók ötezer forint jutalmat adnak a szerencsés találónak, a ki az eltűnt lánykát élve vagy halva előkeríti. íme holtteste ott fekszik az ő kocsijukon. Vállalkozzék Smilovics arra, hogy a bíróság kezébe juttatja a holttestet. Bizonyosan hozzátette a két zsidó, hogy ha vállalkozik: övé lesz az ötezer, forint, s nekik annyit adjon, a mennyit akar.

Smilovics gondolkodott. Az ötezer forint, tízezer korona nagy pénz. Szegény embernek nagyon jól esnék. Csakhogy erős gyanúja támadt arra nézve, hogy ha csakugyan hatóságok, bíróságok üldözik a zsidókat: azt a nagy pénzt mégis alig adják ők oda egy rongyos zsidónak. Hanem azt igen könnyen megteszik, hogy pénzadomány helyett vasra verik s a börtönbe zárják. Miért merete ő az eltűnt lányka holttestét megtalálni?

Első gondolata az volt, hogy ő bizony erre nem vállalkozik.

Az alatt, míg így beszélgetnek: csak látják ám, hogy négy tutaj ereszkedik lefelé a Tiszán szemük előtt. Smilovics mindjárt felismerte őket. Ezek a szeklenczei tutajosok, a kiket Mező-Váriban látott. Nyomban azt tanácsolta a két zsidónak, hogy a holttestet adják át a szeklenczeieknek.

A két zsidó elfogadta a tanácsot.

A két ló ki volt fogva, hogy legelészsen a parti fűvön. Megnézte jól a két lovat. Egyik sárga volt, a másik fekete. A boltos nyomban meghagyta a fuvarosnak: fogjon be. A boltos összefogdosta lovait, főszer-számozta, befogott s elindultak vízmentében.

Smilovics is felült a fakó szekérre a két zsidó és a holttest mellé.

Kísérték a szeklenczei tutajosokat. Ezek a vízen, ők a parton. Hol eltűntek előlük a tutajok, a mint a parti és a parti füzesek, szilvások és nyárasok elfödtek előttük a vizet, hol pedig szemük előtt úszott lefelé minden tutaj.

Útjuk hosszú volt.

Kocsijuk a Tisza balpartján koczogott előre, hol rendes utakon, hol dűlőúton, hol csak a gyepen, harasztton.

A tisza-szent-mártoni rév nem ott van, a hol a falu legközelebb fekszik a folyamhoz, hanem több mint egy kilométerrel följebb Szalóka irányában. Innen a két Tárkány közt levő kikötésig vagy huszonöt kilométer a távolság a vizén s annak partján. Vannak ugyan átló utak is, de Smilovics úgy beszélte, hogy a parton követték a tutajokat.

A vizsgálóbíró vakon fogadta el Smilovics beszédét. Nem bírálta meg sehogy se a fakó szekér utrendjét. Ha csakugyan a folyam partján döcögött előre a tetemszállító szekér: akkor Zsurk, Záhony és Győröcske fálvakat kikerülniök nem lehetett.

A halott, Smilovics képzelete szerint, valami szalma-alomban feküdt a kocsi fenekén. A halott nem volt felöltöztetve, csak valami rongyos ing volt a testén. De le volt takarva valami pokróczfélével. így ment volna vele három zsidó három falun keresztül fényes nappal.

Ezt elhinni nagyon erős dolog.

Halottat szállítani hatóság engedélye nélkül nem is szokás, nem is szabad. Ez a zsidókat ugyan nem akadályozhatta, mert hiszen ők épen bünt akartak elkövetni; – a merénylők a hatósági rendszabályokat nem szokták tisztelni.

Csakhogy a népnek az a babonás hite, hogy a mely

határon idegen halottat visznek át: azt a határt okvetlenül elveri a jég s azért a nép a halottvivőknek útját állja s ha ezek erőszakoskodnak, őket agyon is veri.

Jól tudta ezt mind a három zsidó s lehetetlen, hogy eszükbe ne jutott volna, hogy őket valamelyik faluban mégis csak tetten érik. S akkor jaj lesz árva fejüknek. Az egész országban zúg és harsog a zsidók elleni gyűlölködés. Az eszlári keresztyén szűzről mindenki tud immár. Egyéb se kellett volna, csak az, hogy három idegen zsidó kezén találjanak leánytetemet: halálnak halálával pusztul el az a három zsidó.

Abban se bizakodhattak, hogy az emberek figyelmét elkerülik. Tudták ők azt jól, hogy falvakon, népes pusztákon a mezei kutyák figyelmét el nem kerülhetik.

A kutya szaglása óriási. A dögszagot és a halott ember szagát messze dűlőföldek távolságából biztosan megérzi. S megy a szag után. S hallat olyan különös üvöltő hangot, melyről a falusi ember mindjárt tudja, hogy valami rendkívüli dolog történik, hogy a három zsidó szekerén valami szokatlan állapot van.

No, de mindegy. Ezzel a vizsgálóbíró nem törődött. Smilovics beszéde a zsidók ellen szólt, örömmel iktatta tehát a beszédet papirosra. Annái nagyobb örömmel, minél képtelenebb volt az.

Bizonyára készakarva nem kérdezte Smilovicstól azt se, volt-e nagy szaga a halottnak. Pedig nagy szaga volt. Hiszen Eszlár száz meg száz kilométernyire van Tisza-Szent-Mártonhoz. Azzal a két rossz gebével a két eszlári zsidó egy hét előtt oda nem érhetett, mert

hiszen bujkálva kellett nekik haladni, népes helyeken éjszakákon vonulni keresztül s a tolvajutakat keresni fel mindenütt. S aztán nyári meleg napok jártak, a holttestnek nagy felozlásba kellett átváltozni.

A vizsgálóbíró ezzel se törődött. Csak beszéltette Smilovicst.

A szeklenczei tutajosok naplemenetkor kötöttek ki Kis- és Nagy-Tárkány között. S a hol kikötöttek: ott a három zsidó is megállt halottas szekérével.

Smilovics leszállt a szekérről, odament a víz partjára s kihívta a partra Herskót. Herskó kijött, de kihozott magával két tutajost is. Smilovics nem tudja nevüket. A parton azután elkezdtek öten tanácskozni. Smilovics, Herskó, az eszlári boltos zsidó s a két tutajos. Az eszlári fuvaros zsidó, úgy látszik, nem vett részt a tanácskozásban.

De melyik volt az a két tutajos?

Az egyiknek bizonyára Matej Ignácznak kellett lenni s a másik nem lehetett más, mint Csepkanics György. Csak ez a két ember volt az utolsó és üres tutajon.

Csakhogy ez a beszéd sehogy se vágott össze se Herskó, se Matej, se Csepkanics vallomásával. Mindegy; – a vizsgálóbíró így vette írásba.

Megállapodtak öten. Herskó vállalkozott a holttest elszállítására s vállalkoztak a tutajosok is. Az eszlári boltos zsidó adott nekik pénzt, de mennyit: ezt Smilovics nem tudja.

Herskó s a két tutajos vette le a szekérről a tetemet s vitte be a tutajra.

Vallomása végén azt mondja Smilovics, hogy a tetem fel volt öltöztetve úgy, a hogy a Csonkafüzes alatt megtalálták, Még a füstékes kendő is ott volt balkeze csuklóján.

Biztos abban, hogy az eszlári boltos zsidót és fuvarosát fölismerné.

Ha igazat beszélt: föl is ismerhette Smilovics a két zsidót. Hiszen nagy eset volt ez, a minőt nem ért még, egész nap együtt volt a szekéren a két zsidóval s az eset óta még csak harminczhárom nap telt el. A feledésre nem elég idő.

– – Ez volt Smilovics július 15-iki vallomása Nyíregyházán.

Nem tetszett a vizsgálóbírónak a maga egészében. Nem is tetszhetett. Hiszen sok lényeges körülményre nézve homlokegyenest ellenkezett Herskó és Matej vallomásával. Ezek pedig mégis ketten vannak. Az ellenmondást ki kellett egyenlíteni valahogy.

Nyíregyházán nem lehetett. Ott a börtön is, a vizsgálóbíró hivatalos helyisége is nagyon népes és zajos volt. Füle volt a falaknak is. Nem volt más mód. Smilovicsot ki kellett vinni Tisza-Lökre. Ott van a csendbiztos. A csendbiztosnak szépen bevall mindenki mindent. Hogy miben állott a csendbiztosnak ez a hatalma: ezt majd később beszélem el.

Harmadnap múlva július 18-án Smilovicsot már Tisza-Lökön találjuk. Úgy beszél ekkor már, mint a karikacsapás. Egyenesen, a hogy csak kívánják tőle.

Csakhogy megint sok új dolgot hoz fel az esemény mélységeiből.

Azt mondja: június 5-én hétfői napon érkezett Kerecsénybe. Kedden vagy szerdán érkezett ugyanoda tutajon egy fej érmegyei ismerőse, névszerint Fógel Amsei zsidó. Ő éppen rakodni akart, a mikor Fógel hozzámment s elbeszélte neki a tiszta-eszlári esetet, melyet ő még nem tudott apróra. S elmondta azt is, hogy a zsidók a gyanútól menekedni akarnak s hogy magukat tisztázassák, egy másik idegen holttestet akarnak a Tiszán leúsztatni épp úgy felöltöztetve, a miként az eltűnt lány, Solymosi Eszter volt. De a holttest nála van. Kérte őt, vegye át tőle a holttestet s vigye le Eszlárig s azon alul ereszsze el.

Beszélgetés közben Smilovics természetesen tudni akarta, hogy kitől ered a terv s honnan való a tetem. De Fógel Amsel meglehetősen zárkózott volt. Annyit azonban mégis elárult, hogy őt mások bízták meg e vállalattal s megbízóinak egyike Mendelovics Niszen nevű vajnági lakos zsidó.

Ígért neki Fógel e vállalatért 500 forintot, ezer koronát s nyomban át is adott 80 forintot.

Ő nem vállalkozott erre, de azért megállapodtak abban, hogy gondoskodik ő majd emberekről, a kik Fógel utasítása szerint leúsztatják a holttestet. Ez után Fógel előállott azzal, hogy Tisza-Szent-Mártonnál lesz majd a holttest, ott adja át két eszlári zsidó s utasításul adta azt is, hogy a holttestet majd Eszlár alatt öltöztessék föl Eszter ruhájába.

Herskó emberei, a szeklenczeiek június 7-én haladtak el Kerecsény alatt. Nem álltak meg. Ő rögtön fel-

ismerte Herskót, ki régi ismerőse. Csónakon ült, utána-ment Herskónak, beszélt vele, megállapodtak a tetem-szállításban, meghánytak-vetettek minden körülményt s Herskó 120 forintért vállalkozott az egészre.

Ezután újra elbeszéli a két eszlári zsidóval Tisza-Szent-Mártonnál való találkozását. Most már azt mondja, hogy a holttest nem volt felöltöztetve, csak valami ing s talán valami szoknyaféle volt még rajta, egyéb semmi. A haja hiányzott.

Az eszlári zsidók, mihelyt a holttestet átadták, nyomban kocsira ültek s elhajtottak. Sietésük okául azt mondták, nekik mielőbb otthon kell lenni, hogy Eszter ruhájának átadása iránt intézkedhessenek, hogy azt Herskóék, mikor odaérnek, késedelem nélkül átvehes-sék. De a ruhát nem ők fogják átadni, hanem egy közép életkorú barna zsidóasszony.

A két eszlári zsidó nevét elfelejtette, de a boltos zsidót, a mikor az eszlári zsidókat elébe állították, Grosz Márton eszlári lakosban, a fuvaros zsidót pedig Klein Ignác szentén eszlári lakosban ismeri föl. És pedig határozottan fölismeri mind a kettőt. Ezeknek volt szekerek s a szekér előtt egy sárga s egy fekete lovuk, Tisza-Szent Mártonnál. S ezek adták át a holttestet.

Ezt a vallomását fentartja Smilovics október 19-én is.

IV.

(Oly sok közreműködő után a csempészett holttest eredetét könnyű kipuhatolni. – Még se tudják kipuhatolni. – A zsidók szentül hiszik a hullacsempészést. – A börtön magánya. – Rózenberg. – Smilovics levelet ír a börtönben Hózenbergnek.)

Smilovics vallomása után még szövevényesebbé, még homályosabbá vált az eset az ellenkező látszat daczára is. A sötétség még nagyobb lett.

Közreműködő gyanánt ugyan most már sok ember lett megnevezve. Herskón, a két tutajoson s Smilovicson kívül ott volt Fógel Amsei és Mendelovics Nizen s ott volt Grosz Márton és Klein Ignác. A holttestről valamennyi tudott s nagyobb részük látta is, szállította is.

Most már majdnem lehetetlenség volt ki nem deríteni, hogy ki volt hát életében a csonkafüzesi halott, ha nem Solymosi Eszter volt? Hiszen nyomról-nyomra, emberről emberre könnyen el lehetett jutni idáig. A tiszalöki csendbiztos varázsló hatalma előtt csak gyerekjáték lehetett az embereket rábírní, hogy ezt is megvallják. Hiszen már okuk se volt erről hallgatni. Ha a többit mind szépen bevallották: bevallhatták a holttest eredetét is. Helyzetük ezzel nem vált volna kényelmetlenebbé s vétkességük nem nagyobbá. Sőt enyhíthettek volna sorsukon. Siettethették volna az ügy befejezését s önmaguk szabadulását.

Hát miért nem tettek vallomást?

Készítsünk most az esetről, a mint e pillanatban előttünk áll, egyszerű, világos, tiszta képet s ne törőd-

jünk oly aprólékos részlettel, mely a iódoghoz szükségképen nem tartozik.

Az eset egyszerű képe ez lesz:

Solymosi Eszter lányka eltűnt ápril 1-én. A zsidók ellen vád kerekedik, hogy ezek nyakát vágták, vérért vették, holttestét elsikkasztották.

Hetvenkilenez nap múlva, június 18-án, a dadái Csonkafüzes alatt női holttest bukkanik föl a Tiszából mely Solymosi Eszter ruhájában van.

Nyaka nincs elvágva, vérért nem vette senki. Ha ez volt Solymosi Eszter: akkor a zsidók ellen támasztott vád alaptalan.

A vádolt zsidók életre-halálra tagadják a vádbeli cselekmény megtörténtét.

Bíróság által fölhívott szakértő orvosok teljes határozottsággal kimondják, hogy a csonkafüzesi holttest nem lehet Solymosi Eszteré. Mert ez a lányka 14 éves életkorú szűz volt, a holttest pedig legalább 18 éves elvirágzott nő holtteste. Ez a nő legfeljebb tíz nap előtt halhatott meg s teteme legfeljebb négy nap óta van a vízben.

Míthogy Solymosi Eszter ruhája volt rajta: kétség-telen, hogy titkos kezek öltöztették föl, a kik Solymosi Eszter ruháját megszerezték s az ismeretlen idegen nő holttestét valahonnan elsikkasztották.

Ilyet tenni se nem szokás, se nem szabad. Valami különös és fontos oka lehetett erre annak, a ki ezt elkövette.

Ez az ok az eset különös körülményei szerint nem

lehetett más, csak a vérváddal terhelt zsidók megmentése. Csupán csak ezért csempészhatték a hatóságok szeme elé a csonkafüzesi holttestet.

Ha ez igaz: akkor a zsidók kezének bent kell lenni a vállalatban.

S valóban Matej Ignác tanúságot tesz arról, hogy az ő tutaján s az ő tudtával és közreműködésével csempészték a holttestet június 11-től 18-adikáig, őt erre Herskó Dávid kérte föl, Herskó Dávid Tisza-Tárkány alatt kapta június 11-én a holttestet.

Herskó Dávid zsidó.

Töredelmesen beismeri, hogy Matej igazat beszél s egyenesen bevallja, hogy neki Smilovics Jankel adta át a holttestet június 11-én Tárkány alatt, de már június 7-én tudatta ezt vele Tisza-Kerecsenyél. Smilovics Jankel is zsidó.

S némi tekergőzítés után utóbb ez is nyíltan beismeri, hogy igenis ő adta át a holttestet úgy, a mint Herskó elbeszéli, de őt erre Fógel Amsei vette rá, a kit meg ezzel Mendelovics Niszen bízott meg. Valósággal pedig Grosz Márton és Klein Ignác szállította hitvány fakószekerén a holttestet Tisza-Szent-Mártonba.

S Fógel, Mendelovics, Grosz és Klein: mind valamennyi zsidó. A mi természetes. Vérvád terhelte zsidók mentéségre első sorban csakugyan zsidóknak kellett vállalkozni.

Minden összevág.

Maguk a zsidók is szentül hiszik a tetemsikkasztást és holttest-csempészetet. A kik távol laknak az eset

színterétől: azok nem tudják, mit gondoljanak s miként magyarázzák az eset megtörténtét. A kik közel vannak, a kiket terhel a várvád, azok lelke keserűséggel telik meg s átkozzák Herskót és Smilovicst s ezek zsidó társait, a miért ilyenre vetemedtek.

Maga Smilovics rendíthetlenül meg van győződve a holttestcsempészet valóságáról. Ennél különösebb és érdekesebb lelki tünetet életemben nem láttam. Csodálni lehet s elmélkedni fölötte.

Smilovicsnak nem volt börtöntársa. Mint vizsgálati fogoly maga volt külön odúban elzárva. Emberekkel csak akkor találkozott, ha ételét-italát beadták vagy a többi rabbal együttesen naponkénti egy órai sétáját végezte, vagy ha a börtönőr egyszer-másszor ajtót nyitott rá. Beszélgetnie ilyenkor se volt szabad.

A szabad járás keléshez szokott emberre nézve irtózatot ez. A kényszerű magányosság, ha nincs rá erkölcsi ok s ha nincs benne emberi igazság, rettenetesen meggyötri a lelket.

De át is alakítja. Vagy megszelídíti a vad lelket, vagy dühöngésre lázítja a szelídet. Vagy elmélkedésre bírja, a melyik eddig csak cselekedni tudott és szeretett, vagy bűnök, merényletek, kétségbeejtő kísérletek szövésére készíti a legjobb szívet is. Imák, könyvek, átkok, dühöngések, álnokságok, gyilkos tervek, léleksorvadások a kényszerű magányosság szüleményei.

Smilovicshoz, míg teljes vallomást nem tett, éjjelnappal bejárt a vizsgálóbíró. Ijesztette, fenyegette, biztatta, rémítette. Különösen azzal biztatta, hogy ha

töredelmesen bevallja a holttest csempészetét: akkor elereszti őt, hazamehet, keresheti kenyerét, istennek szabad napjában gyönyörűségét lelheti.

Elvégre a tiszalöki csendbiztos kezén megtette vallo-mását. S várta ennek fejében a szabadulást.

Matejt, Herskót, Csepanicsot el is eresztették, de őt nem. Belökték magános odúba s azóta a vizsgálóbíró se látogatta többé.

Volt ideje a tünődésre s ő valóban tünődött.

Ott volt a börtönben, mint tudjuk, Rózenberg Hermann eszlári lakos zsidó is. Más odúban s rabtársakkal összezárva. Volt egyebek közt egy Oláh Sándor nevű vizsgálati fogoly rabtársa is s volt egy másik is: Szilágyi József nevű.

Ezt a Rózenberget is azzal vádolták, hogy bűnrészes a vérvádban. De ő félvállról vette ezt a vádat; - szabad szájú, nyílt beszédű ember volt. Mindig azt beszélte fünek-fának mindenütt, hogy az eltűnt lányka élve-halva előkerül mihamar, mert a zsidók azt el nem emésztették.

Efféle beszéde miatt Bary vizsgálóbíró gyanúba vette utóbb, hogy talán a tetemsikkasztásban is bűnös.

Az efféle beszédből kifogyhatatlan volt a börtönben is. Babtársai s a börtönőrök a közös sétákon s egyébként is csak ilyesmit hallottak tőle.

Kinevették.

A rabok közt is volt keresztyén tábor, zsidó tábor. Köztük is folyt tanácskozás s képződött közvélemény. A közvélemény, ha ingadozott is a vérvád kérdésében,

de sziklakemény lett a holttestcsempészet kérdésében. Nem is lehetett másként. Hiszen két zsidó is volt köztük, a ki apróra beismerte a csempészetet.

Rózenberg még azután is kézzel-lábbal hadonázott a holttestcsempészet ellen. Rabok és örök egyaránt kinevették.

– Bolond zsidó! Mit kiabálsz, mit rugódozol? Hiszen valóságos zsidó van köztünk, a ki ezt beismeri, mert maga is segített a csempészetben.

Ezt egyik rabtársa mondta Rózenbergnek.

Rózenberg kijelentette, hogy ezt nem hiszi. El nem hiszi még a prófétáknak se. El nem hiszi addig, míg az a zsidó neki meg nem írja. De ha magyarul írja, még akkor se hiszi el. Csak az esetben hiszi el, ha zsidóul írja. Másként csalás lesz, ámitás lesz.

Sohase derült ki, hogy Rózenbergnek ez a felelőse miként jutott Smilovics füleibe. Csak az a bizonyos, hogy odajutott. Es úgy jutott oda, hogy Smilovics szentül hitte, hogy a holttestcsempészők egyike minden-
esetre ez a Rózenberg.

Ez szeptember hó első felében történt.

Smilovics tűnődött. Mit csináljon? Ő szabadulni akar. Most már bizonyos, hogy addig nem szabadulhat, míg minden zsidó be nem vallja a holttestcsempészetet. Hátha ő rá tudná venni Rózenberget a töredelmes beismerésre. Ő is megszabadulna hamarosan s javára lenne ez a többi zsidónak is, mert előbb vége lenne a nagy pörnek.

Hiszen úgy is csak kétségtelen, hogy a zsidók csem-

pészték a holttestet. Herskó nemcsak bevallotta, hanem neki már szemébe is mondta. S ő maga is, akarva nem akarva apróra beismerte. Hát akkor miért makacs-kodik ez a Rózenberg? Miért állja útját annyi szegény, sanyargatott zsidó szabadulásának?

Ostoba Smilovics! Az nem jutott eszébe, hogy hátha a többi zsidó vallomása is csak úgy készült, a miként az övé!

Kapta magát szeptember 17-én s levelet írt Rózenbergnek. Miként jutott tollhoz, tintához, papiroshoz: isten tudja. A börtönbeli rabok elől pénz, fegyver, írószer tökéletesen el van zárva. Neki azonban mindene lett, mikor levelét meg akarta írni.

S megírta a levelet zsidó nyelven, a hogy Rózenberg óhajtotta. Sohase látta Rózenberget, nem is beszélt vele, nem is hallotta kívánságát, mégis kívánsága szerint cselekedett.

Az a zsidó nyelv romlott német nyelv volt, kéziratos zsidó betűkkel írva.

Hogy és miként fért azután Smilovics Oláh Sándor rabhoz: ez se derült ki. Oláh Sándornak kezébe adta a levelet azzal a megbízással, hogy ez adja át azt Rózenbergnek.

A levélben szívére beszél annak a Rózenbergnek. Ne késleltesse makacs tagadásával az ügy befejezését. A holttest csempészete úgy is tisztába van már hozva ... Herskó és ő úgyis beismerték. Vallja be hát Rózenberg is. Segít ezzel a zsidókon is és saját lelkiismeretét is megnyugtatja, vétkének terheit megkönnyíti.

Oláh Sándor titkon kezébe adta a levelet s Rózenberg elolvasta azt.

Hanem bármily titokban történt is az egész dolog: bizony nyomban megtudta ezt a börtönőrmester s a királyi ügyészség. Pedig se Smilovics, se Rózenberg nem jelentette föl.

De az is igaz, hogy Oláh Sándor rabnak se lett e miatt semmi bántódása.

Smilovicsot természetesen nyomban vallatóra fogták. Beismerte hűségesen, hogy ő írta a levelet s ő küldte Rózenberghez. Mert hát ő is jól tudja, hogy a holttestet a zsidók úsztatták, tehát Rózenberg is vallja be valahára bűnös tettét.

A sajtó is gyorsan megtudta a levél történetét s megismerte szövegét is. Rettenetes fegyver lett ez a vérvád híveinek kezében. Lehetett is. Mert ezt a levelet csakugyan nem a tiszalöki csendbiztos erőszakolta ki s nem a vizsgálóbíró ügyeskedése szülte. Azt már a zsidó csakugyan lelke bensőjéből szabadon szerkesztette.

A mint ezt Smilovics a következő esztendőben a nyilvános tárgyaláson is őszintén bevallotta.

Smilovicsot többször kérdezte a bíróság az eset felől. S kérdezte bírósági komolysággal, tisztességgel, törvényes módon. Felelhetett úgy, a hogy akart.

Állt a csendbiztos előtt is s ránehezdedhetett lelkére az erkölcsi és testi kényszer valódi vagy képzelt súlyának ijesztő hatalma s e súly alatt mondhatta azt, mit akart vagy a mit vallatói akartak.

Mondta is.

De a mikor Rózenberghez írta levelét: akkor nem állott semmi külső, semmi erkölcsi kényszer alatt. Akkor csak két erő dolgozott lelkében. Az egyik erő a börtön lakóinak már megingathatlanná erősödött ama meggyőződése, hogy az idegen holttestet csakugyan a zsidók csempészték s ez a meggyőződés már az ő lelkén is teljesen úrrá vált. A másik erő pedig az életnek az az ösztöne: benne vagyunk a bajban, szenvednünk kell, a szenvedést megrövidítheti az őszinteség, legyünk tehát őszinték valamennyien s ezzel siettessük az ügy befejezését.

Okos felfogás, az élet sok igazságával teljes.

De éppen azért föltétlenül bizonyos, hogy ha Smilovics tudta volna, hogy az idegen holttest honnan ered s kinek a holtteste: megmondta volna egész nyíltsággal nyomban. A mikor Rózenbergnek a levelet írta: akkori lelki állapotában megmondta volna minden esetre.

Azért nem mondta meg, mert nem tudta.

De más se tudta.

Hiába mesterkedett a vizsgálóbíró s a titkos tanács erélyes, de vak elméje, az idegen holttest eredetének még csak sejtelméig se tudtak eljutni. Mert felfogásuk képtelenség volt s útjuk, a melyen jártak, hamis út. Ezen az úton elbódultak.

Pedig olyan egyszerű volt az eset.

Folyam partján jól ismert ruhában eltűnt egy lányka. Hetek múlva ugyanaz a folyam fölvet egy lánykatetemet ugyanabban a jól ismert ruhában. Sok furfang és sok

rossz indulat kell már a pusztá gondolathoz is, hogy a tetem idegené s nem az eltűnt lánykéé.

Ezt a gondolatot csak az mentheti, ha utóbb napvilágra jön, hogy ki volt hát, a míg élt, az idegen tetem?

A vizsgálóbíró a csendbiztos segítségével mindenre talált feleletet, csak erre a kérdésre nem.

Erre nem lehetett beoktatni se Matejt, se Herskót, se Smilovicsot, se a többi zsidót és nem zsidót, mert erre maguk a vizsgálóbírák, az orvosok, a csendbiztosok és pandúrok se tudtak feleletet találni.

Íme a tetemúsztatás elméletének egyik nagy hibája.

Van azonban több is. Néhányra rámutatok.

V.

(A hullacsempészet elméleti bírálata. – Miért bíztak tizenöt tutajosra? – Miért volt a holttest annyi kézen? – A falevéllal bedugott orr érez-e szagot? – Miért bíztak mindent véletlenre? – Miként erősítették a holttestet a tutajra?)

Ha a zsidók csakugyan idegen holttestet akartak a bíróság elé csempészni: miért kellett azt épen Herskóra bízni, a ki tizennégy keresztyén tutajossal, tehát egész sereg emberrel úszott a Tiszán lefelé? Hiszen ép úgy rábízhatták volna olyan tutajra, melyen csak két vagy három teljesen megbízható czinkos van. Azt csak minden okos és minden oktalan ember elgondolhatta előre, hogy tizennégy be nem avatott tutajos közt sokkal biztosabban kipattan a titok, mint két-három beavatott közt.

Menjünk tovább.

Mendelovics Niszen gondolta ki a tetemúsztatást s bizonyára nagy pénzt vagy nagy ígéretet kapott erre valakitől. Hát miért nem cselekedte ő maga? Hiszen ő csak olyan sáfárkodó koldus zsidó tutajos volt, mint a többi. Miért adta volna ő a hasznot másnak? Miért bizta ő a foganatosítást Fógel Amselra? Hát ez miért bizta Smilovicsra? Hát Smilovics miért bizta Herskóra? Hát Herskó miért bizta csupán csak Matejre? Hiszen a tutajon ott volt Csepkanics is s épen Csepkanics volt a kormánybíró, az idősebb, az okosabb és a figyelmesebb. Azt csak jól tudta Herskó, hogy Csepkanics naponként többször megvizsgálja a tutajt s lehetetlen, hogy hét egész napon át észre ne vegye a holttestet. Ha csírkeézszel fontolta is meg a dolgát: inkább Csepkanicscsal kellett összebeszélnie, mint Matejjel, – a józan ész azonban azt parancsolta, hogy inkább mind a kettővel értsen egyet, mint csupán az egyikkel.

S aztán az is kétségtelen, hogy a titkot őrizniök, a holttestre vigyázniuk kellett, hogy el ne legyenek árulva s tervük dugába ne düljön. De hát akkor miért fogadták föl Tokajban épen a tetemúsztató tutajra az idegen és ismeretlen Selever János tutajost? És miért fogadták be ugyanarra utazó vendégnek Galsi Istvánt, a törökszentmiklósi magyar embert, a kinek se zsidóval, se oláhval, se oroszszal, se semmiféle tutajossal semmi összeköttetése nem volt s a kinek jó füle, jó szeme s jó orra van s rögtön elbeszél mindent, ha valamit észre talál venni?

Egyik oktalanság a másik után.

A folyam árja Tisza-Lök körül odaüti épen a tetem-úsztató tutajt a parthoz s a tutaj két-háromfelé szét-esik. Épen az esik szét, a melyhez a holttest van erősítve. Ki kell kötniök s miatt Csonkafüzesnél, minden tutajos odasiet segíteni s a megbomlott talpat összeróni. S a holttestet vagy annak szagát nem veszi észre senki. Tizenöt többnyire fiatal ember közül senki.

Képzeltető-e ez?

A vízi holttest szaga nagyon különös és nagyon erős. Ilyen szaghoz nincsenek az emberek hozzászokva. Erősebb és különösebb szag ez, mint a ganéj dombé vagy a kátránygyaré, vagy mint a mocsárgázé. A víz se nyelhetette el szagát. Hiszen a tetem a víz színén úszott s időnként kis része a víz mozgása közben felszínre került. Tehát a szagnak bódítónak kellett lenni. Még se vette észre senki. Holott a mikor a dadái csász kivonszolta a partra: akkor mindenki észrevette s irtózott tőle.

Az emberek hiszékenységével egyenest játékot űz a vizsgálóbíró a holttest szagának kérdésében.

A jegyzőkönyv papirosán azt jegyzi föl Matej vallo-másaként, hogy a mikor a tisza-ladányi oldalon öltöz-tették a holttestet, minhog nagyon erős szaga volt, Herskó falevéllal betömté Matej orrlyukjait.

Balgatag beszéd.

Mintha egy 28 éves erős katonaember, mint Matej, mással engedné az orrlyukjait betömetni s ha már épen ezt akarja: ily kényes dolgot nem maga végezne

saját orra körül! Hiszen az orrlyukban babrálni kutya, macska s egyéb házi állat se enged meg.

Aztán falevéllal tömni be! Micsoda vad gondolat ez! Természetesen fűzfa vagy rekettyefa leveléről lehetne szó, mivelhogy ott más fa nincs. Herskó pedig bizonyára nem hozott Bustyaházáról egy nyaláb fenyőfalevelet, hogy ezzel útközben tutajosainak orrát betömködjé.

Szerencsére se Matej, se a csendbiztos, se a vizsgálóbíró nem tudta, hogy kámforos vagy karbolsav-oldatos pamut is van a világon; – különben bizonyára ezzel tömte volna be Herskó a tutajos orrlyukjait. Jó eleve beszerezte volna a tokaji gyógyyszerésznél!

Falevéllal!

Mintha a falevél élő egészséges ember orrába gyömöszölve útját állana a szaglásnak! Hiszen a szag, az illat, a bűz olyan finom és oszlott anyag, hogy annak tömötségét a tudomány képtelen meghatározni. Olyan az, mint az üstökös csillag farkának a teste. Akárhogy tömjék be az orr lyukjait falevéllal: keresztül hatol az minden falevélen, mintha az útjába se állana. Csak a megfelelő vastag érczen nem tud a tetemszag áthatolni.

Még ennél is furcsább dolgokat puhatolt ki Bary József vizsgálóbíró.

A két eszlári zsidóval Grószszal és Kleinnal Tisza-Szent-Mártonig viteti a félig meztelen s egyébként is földetlen holttestet két rossz gebén s hitvány fakószekéren. Tisza-Szent-Márton a Tisza folyása mentén mintegy 130 kilométer távolságnyira van Tisza-Eszlártól. Ha itt-ott átló úton ment is a két zsidó: akkor is vagy 100 kilo-

méternyi kocsiutat kellett tennie. A parttól messze nem mehettek, mert hiszen tutajost kellett az útban keresniük. Útjuk tehát így is, úgy is több napra terjed. Már csak azért is, mert forró júniusi időben nappal az erős rothadásban levő födetlen holttesttel falukon, városokon, népes lakott helyeken át nem botorkálhattak. Nappal útszéli zsidó csárdák ólaiban vagy parti füzesek sűrű ligeteiben kellett elbújniok és csak éjszakákon át merészelhettek tovább-tovább haladni. Így is veszélyes volt kísérletük.

El lehet ezt hinni akárminő tanúnak?

Szüksége volt erre annak a két tetemszállító zsidónak? S kikerülhetlen szükség nélkül vállalkozik-e ilyen bolondságra akárki is, ha csak nem eszeveszett? Sok napon át minden órában a fölfedezettetés veszélye elé állani s ezzel a vérvádterhelte zsidókat újabb gyanúval terhelni! S aztán ha már a holttestet hurczolták magukkal: nem vihették volna magukkal Solymosi Eszter ruháját is? Tárkány alatt nem lehetett volna a tetemet ép oly könnyen felöltöztetni, mint Eszlár és Tisza-Ladány között? Ha pedig csak itt volt kényelmes az öltöztetés: a sok napi kóborlás mellőzésével nem lehetett volna magát a tetemet is itt adni át?

S ez még mind semmi!

Véletlenül találkozik Smilovics Fógel Amsellel, tehát véletlenül kapja tőle a holttestcsempészetre a megbízást. Ha ő nem késik annyi ideig Kerecsenyben: nem ér oda tutajával s nem éri őt ott a fejéregyházi Fógel Amsel. S akkor nincs csempészet.

Véletlenül keresi föl adósait: Kesztenbaum Gimplit Kerecsenében s Rubinstein Májért Szent-Mártonban. Ha nem keresi föl őket, vagy néhány órával később ér a szentmártoni partra: nem találkozik a tetemhurczoló két zsidóval s megint nincs holttestcsempészet.

Véletlenül találkozik Herskóval is Kerecsenyénél. Ő a parton áll s ez ki se köt, hanem csak úszik tovább a tutajon. Három szóval végzik el egymásközt az üzletet. Képzeltető ez? Hihető ez? Hogy két máramarosi koldus zsidó ily nagy felelősséggel s esetleg nagy pénzzel, de börtönnel is járó ügyben egy-két percz alatt három szóval végezze dolgát s kösse meg az ügyletet? Nem úgy megy ez ott, mint a tőzsdén szokás. Ez az osztály százszor értekezik egy kis ügyben is, míg meg tud állapodni. S ha már megállapodott: még akkor is visszatér rá tízszor. Természete ez s ősi szokása. S ha véletlenül nem áll a parton az alatt az öt-hat percz alatt, míg Herskó a vizén elvonul: nincs holttestcsempészet akkor se.

De még ennél is czifrább az az ostobaság, melylyel a holttest eleresztését kigondolták.

Matej egyenesen és határozottan azt állítja, hogy ha tutajukat a meder oldalához nem üti a folyam árja: akkor meg se állanak Csonkafüzesnél, hanem mennek tovább s viszik a tetemet magukkal. Akkor nincs »dadai holttest«. És azt is határozottan állítja, hogy ha szél és áradat nem fenyegeti őket: akkor nem állnak meg Tisza-Ladánynál s nem találja ott őket a tiszá-eszlári zsidó asszony Solymosi Eszter ruháival.

Tehát ez mind véletlen!

A képtelenségek sorozatának még itt sincs vége.

Smilovics határozottan azt vallja a vizsgálóbíró előtt, hogy ő azt nyerte és Herskónak ő is azt adta utasításul, hogy a holttestet Tisza-Lökön alul eresszék szabadon s bízzák sorsára. Vigye a víz, a hova akarja. Ez a vallomás teljesen összevág Matej és Herskó beszédével.

Ha ez igaz volna: akkor teljesen oktalan és értelmetlen az egész holttestcsempészeti furfang.

Hiszen mi lehetett ennek célja?

Az, hogy a holttest a víz színén maradjon, továbbá, hogy azt kellő helyen és időben észrevegyék s végre, hogy a nyíregyházi bíróság szeme elé csempésztessek. Csak így lehetett elérni, hogy ép nyakú áltetem szerepeljen Solymosi Eszter holtteste gyanánt. – Ámde, ha a holttestet a vízben szabadjára hagyják s azt majd Titelnél veszik észre a Tiszában vagy a Vaskapu-zuhatagoknál a Dunában vagy Várnánál a Fekete-tengeren: akkor hiábavaló az egész mesterkedés. Senki se gondolhat arra, hogy ez az eltűnt eszlári lányka álteteme s hogy ezt valahonnan valamikor a zsidók a bíróság félrevezetése végett csempésztek. S ily hiábavaló és nevetséges dolgokra miként vállalkozhattak volna a zsidók, miért költötték volna a pénzt s miért kockáztatták volna bőrüket és szabadságukat?

A napfény se világosabb ennél.

Pedig a képtelenség még tovább is tart. Az enyészetben levő holttest nem mindig úszik a víz felszínén s időnkint nem is sokáig. Ha megtelik

rothadási gázzal s ha valami idegen súly vagy akadály a víz fenekén nem tartja: akkor felszínre jön. De mihelyt itt a gáz belőle valami természetes módon, a test nyílásain át kiszabadul, azonnal visszaereszkedik a mélybe. S ha megint megtelt elegendő rothadó léggel: csak akkor bukkanhat fel ismét.

Már most, ha Tisza-Lökön alul szabadjára eresztik a tetemet: ki állhat arról jót, hogy az rögtön el nem merül s az emberek szemei előtt örökre el nem tűnik? Ki állhat arról jót, hogy ha felbukkan is: ez nappal történik s emberek szeme láttára s nem éjszaka s nem lakatlan és kietlen folyamrészekben, a hol ember észre nem veheti?

A vizsgálóbírónak, a titkos tanácsosnak, a csend-biztosnak s a pandúroknak parányi bölcsesége nem terjedt odáig, hogy mindezt elgondolja s a holttest-csempészet tervét ily oktalanságokkal haszontalanná és nevetségessé ne tegye.

Ha volt tetemsikkasztás és holttestcsempészet: ezt bizonyára eszesebb férfiak s nagyobb pénzzel dolgozó emberek tervezték, mint a Mendelovics Niszenek s ennek foganatosítását nem bízták volna oly szedett-vedett dibdáb alakokra, mint Amsei, Jankel, Herskó, Matej, Grósz és Klein. Nem bízták volna mindent a véletlenre, a holttestet nem oly pőrén hurczolták volna s nem faluztak volna vele napokon át s nem úsztatták volna Tárkánytól Csonkafüzesig hét napon és éjszakán keresztül.

Mindazt, a mit a vizsgálóbíró Matej, Herskó és

Smilovics vallomásairól jegyzőkönyvbe vett, durva paraszt észszel gondolták ki. Semmi se bizonyítja ezt jobban, mint az a furcsa ötlet, a mire szorultságukban fanyalodtak, a mely szerint a holttest a tutajhoz volt erősítve.

Miként szállíthatták a holttestet a tutajon?

Háromféle módon.

Az egyik mód az, hogy rálökik a tutajra csak úgy pőrén, leplezetlenül, a hogy Smilovics átadta. – Ez lehetetlen volt, hiszen minden tutajos meg tudott volna mindent azonnal. S a holttest szaga elvitte volna a titkot a partokra is.

A másik mód az, hogy a holttestet szekrénybe csomagolják, gondosan elzárják s úgy viszik tova. Ez esetben is felkölti minden tutajos figyelmét nyomban az idegen tárgy s nem nyugszik addig egy se, míg meg nem tudja: mi van a szekrényben. S aztán a szekrényvel együtt nem lökhetik bele a vízbe. Azzal nem érik el a cél. A szekrényt föl kell nyitni, a tetemet kiemelni s úgy tenni a vízbe. De ez már szintén feltűnő munka.

A harmadik mód az, hogy a tetemet odakötik a a tutaj alá. – Ezt a módot gondolták ki.

De mivel kötik és miként kötik?

Lánczczal, kötéllel, szíjjal, terhelővel, lazsnakkal, madzaggal, sodrott vagy sodratlan szalaggal, posztószéllal, zsinórral, vászonnal vagy színes kelmével oda nem köthetik, mivelhogy efféle kötőeszközöket tutajos ember használni nem szokott. Minden efféle kötelék fel-

tűnő volna s az unalom által gyötört tutajos nem nyugodnék addig, míg ki nem kutatná, hogy honnan került ez a szokatlan jószág, miért van az a fenyőszálon vagy hevederfán által kötve s mi van arra a tutaj alatt függesztve vagy erősítve? Egy óráig se mehetett volna a tutaj: Csepkanics, Selever vagy Gralsi István már észreveszi a különös állapotot s vagy megkérdi, mi az? – vagy pedig szó nélkül addig motoz és turkál körülötte, míg végre is fölfedezi a titkot.

Ez az élet. S az élet igen gyakran egészen más, mint a vizsgálóbírák jegyzőkönyve vagy a szakértők véleménye, avagy a bíróságok ítélete. Gyakran egyetlen hajszáltól, a ruhának egy lencsenagyságú szennyfoltjától, valamely állat szőrének színétől vagy egyetlen karczólástól függ, hogy a vádlottat halálra ítéljék vagy ártatlanságát elismerjék. Mert e tünetek természeti jelenségek s a természet törvényei szerint keletkeztek. A természet törvényei nem alkuszhatnak. E törvényeket száz tanú esküje se tudja megczáfolni, semmiféle szakértő se tudja elvitatni, a legokosabb bíró se tudja megsemmisíteni. Csak az lehet igazság, a mi e törvényekkel megegyezik.

A tutajos gúzst szokott kötőeszközzül használni. A vizsgálóbíró, csendbiztos és pandúr esze tehát jó nyomon járt, mikor készpénzzül vette Matej és Herskó ama szavát, hogy a tetemet gúzszal kötötték a tutaj alá.

De a gúzst a tetemnek nem a nyakára, nem is a derekára, nem is a lábára illesztették. Hanem a jobb kezének csuklójára.

Ennek is oka van. Itt már a szakértő orvosok esze is belejátzott a dologba.

Úgy találták ugyanis és úgy is volt, hogy a holttest jobb kezén az alkaron a könyöktől a csuklóig a lágy izomrészek hiányoztak s az alkar csontjait a kézfej tövéhez csak az inak és az erek kapcsolták, de bőr és izom már nem.

Íme megvan a megoldás! A jobb kéz csuklójára kötötték a gúzszt s hat-hét napon át ez a gúzs dörzsölte le az alkar bőrét és izomrészeit. Nosza tehát Matej és Herskó: annál inkább ragaszkodjatok a gúzshoz! Azt azonban elfeledték a tudós pandúrok és szakértők kigondolni: milyen hosszú volt a gúzs.

Többféle nyers vesszőből szokás a gúzszt csavarni. Mindenféle fa nem alkalmas rá. A vékony, gúzszt rendesen mogyorófavesszőből csavarják. A tutajosok mogyorófogúzszt használnak. Határozott nyilatkozatuk szerint a tetemet is mogyorófogúzszzsal kötötték a tutaj egyik fenyőszálához. A gúzs, mint teljes biztossággal megmondták, három láb hosszú volt. Tehát 90-100 centiméternyi.

No most folyamodjunk a természet törvényéhez s annak mértékével mérjük meg: igaz-e Matej és Herskó beszéde s így történt-e a dolog?

A gúzsból két hurkot kellett csinálni. Az egyik hurok a holttestem kézcsuklójára, a másik hurok a fenyőszálra kellett. S mindegyik hurok bogához legalább 40 centiméter hosszú gúzs kellett, hogy a hajlításnál se a gúzs el ne törjön, se annak boga könnyen ki ne

oldódzzék. A két hurok tehát Összesen 80 centiméter. Nagyon finom gúzsaknak kellett lenni, hogy ennyiből is kikerüljön.

Már most számítsunk tovább.

Húsz centiméter átmérőjűnél vékonyabb fenyőszálakból nem csinálnak talpat. A melyik ennél vékonyabb a vastag végén, az már csak fődélfaszamba jön. Ámde a hurok karikájának ilyen vastag fenyőszálnál is legalább 65 centiméter hosszúnak kellett lenni. S ha most a két hurok közti függő részre is 15-10 centiméter hosszúságot veszünk: íme kijön, hogy az a gúzs nem három, hanem legalább öt láb hosszúságú volt, ha egyáltalán gúzs volt.

Herskó tévedhetett a hosszúság megítélésében, mert ő zsidó és sáfár s gúzsak csavarni és kötözni nem szokott, de Matej nem tévedhetett. Ő meg tudja ítélni a gúzsról, hogy az derekáig ér-e, vagy feje tetejéig. A három láb hosszú derekáig ér, az öt láb hosszú a feje tetejéig

íme tehát volt azoknak a pandúroknak és szakértőknek langeszük kigondolni a dolgot, de az a langesz csak csonka-béna volt. A természet egész törvényén végig gondolni nem tudott. Se pandúr, se Matej, se szakértő soha meg nem kísértette így kötni holttestet fenyőszálhoz, hát csak úgy félvállról gondolomra sütötték ki a gúzs három lábnyi hosszúságát. Azt hitték, a bolondnak a fapénz is elég, a közönségnek így is jó lesz. Nem is gondoltak arra, hogy munkájukat majd a vádlottak védői észszel, gonddal, figyelemmel meg fogják bírálni.

– Ezzel bevégezem a sötétség fejezetét.

A holttestcsempészetről szóló bírálatom csak elméleti természetű. Csak azt akartam ezzel bebizonyítani, hogy ez a csempészet úgy, a miként annak részeit és egészét a vizsgálóbíró a csendbiztos segítségével megalkotta, tele van oktalanságokkal.

Bírálatom daczára a csempészet megtörténhetett. Abból, hogy valamit oktalanul csináltak, még nem következik, hogy azt meg nem csinálták. Az orvosszakértők véleménye alapján más megoldás nem lehet, csak egyedül a holttestcsempészet. S valóban Matej, Herskó és Smilovics vallomása igazolja a szakértőket s megdöbbentő valószínűsége emeli az áltetem csempészetének komoly gyanúját. Az igazság új elemét kell napfényre hozni, hogy bekövetkezzék a világosság.

A VÉDELEM.

I.

(Miért kell a védő? – A bűnös ember szenvedése. – Heumann Ignác ügyvéd. – Egyénisége. – Az ügyvéd és a közvélemény. – A fiskális, az advokatusz, a prókátor, a mezei ügyvéd. – Heumann erélye csökken. – Felesége.)

Vádlottnak védő kell.

A vádlott a törvény üldözöttje. A törvény vak és süket, se lát, se hall. De gondolkozni és érezni se tud. Ha tudna, akkor se volna szabad gondolkoznia és éreznie. A gondolkozó és érző törvény alkuba bocsátkoznék s ha azt cselekedné: megszűnnék törvény lenni. A törvény csak embert, számot és mértéket, csak szavakat és fogalmakat ismer. Az egyént, az esetek természetét, a lelkek háborúit nem ismeri. Ott minden büntett annyiféle, a hányféle az ember, a ki azt elkövette. De a törvény minden büntettet csak egyféle alakban ismer. Mégis azt akarja, hogy a büntetés megfelelően a bűnnek.

A törvényt emberek kezelik és alkalmazzák. Ezek az emberek a bírák. Tanult és gyakorlott elmék, köz-

tisztelet környezi őket, hitvány jutalomért nagy munkát kell végezniök s hatalom van a kezükben. Akkora hatalom, a mekkorának egyes ember ellenállni nem tud. Tehát félnek is tőlük. Sok ember boldogsága, vagyona, joga, önérzete, élete s életöröme függ naponkint a bíró hatalmától.

Miért kell a védő?

Hiszen a bűnöst meg kell büntetni. Ha józan eszű: akkor is; – ha beteg elméjű: akkor is. Az embernek és a társadalomnak kincsét meg kell védelmezni, azokat martalékul a bűnösöknek nem lehet átengedni. A bűnösöket ártalmatlanná kell tenni még akkor is, ha örültek. Hogy az ártalmatlanná tétel mily módon történjék, az már nagyon is mellékes kérdés. A büntető hatalom gyakorlása nem egyéb, mint a társadalom önvédelmi jogának gyakorlása. Ez a jog szent és mindenképpen fölötte való. Ezzel szemben a halálos büntetés kérdése csak a henyé elmék játszi mozgalma.

A védő lassítja, gyakran nehezíti a büntető eljárást. Néha meg is hiúsítja. Néha kiragadja a bűnöst a büntető hatalom kezéből. Mire való hát? Hiszen a bűnösnek bűnhődni kell.

A múlt századokban nem volt védő. A vádlottak rendszeres védelméről nem gondoskodott se az állam, se a társadalom. Védje magát a vádlott, a hogy tudja. Ez volt az emberek felfogása. S volt igazság ebben a felfogásban is. Magyarországon a rendszeres védelem alig százötven esztendő; – a szabad, független és okszerű védelem nem sokkal idősebb ötven esztendőnél. Még

ma is élnek, emberek, a kiknek ifjú vagy gyermekkorában a legsúlyosabb büntetéssel járó hűtlenségi vádak ellen a védelem nem volt szabad és független. Az állam megengedte a látszatért, de béklyót tett kezére-lábára, lakatot szájára, tilalmat írására.

Más művelt országban se volt sokkal biztosabb a védelem joga.

A védelem nagy jogi intézményét lassankint mégis felállították a művelt nemzetek.

Több okuk volt erre.

Az egyik az, hogy gyakran tévedtek a bírák. Gyakran ítélték el ártatlan embereket. A bírák erkölcsi felelősségét czélszerű volt megosztani a védelemmel.

A másik ok az volt, s ez valóban súlyos ok volt, hogy köztapasztalás szerint a vádló tiszteket, a közvádlókat, a nyomozó rendőrséget, a vizsgálóbírákat, a bírósági szakértőket s gyakran még az ítélőbírákat is boszúérzet, szenvedély, elfogultság, önző gondolat vezérli s azért a törvény alkalmazásánál feledik az igaz mértéket. Kellett tehát a védelem ellenőrző szerepe, hogy egy bűnre se jusson nagyobb büntetés, egy bűnöst se sújtson ádázabb ítélet, mint a mekkorát a törvény megenged s az igazság megkövetel.

S volt másik ok is. A szeretet. Az érző szívek könyje. A könyörület és részvét istenhez méltó indulata.

Vannak sötét és gonosz lelkek, a kik mindig sötétek és mindig gonoszak. Vannak a bűnösök között is, de vannak azok között is, a kik elég ügyesek és szeren-

esések a büntető törvény kezét egész életen át kikerülni. Az ilyenek iránt alig tudnék könyörületet érezni.

De kevés az a gonosz lélek, a ki mindig gonosz lélek.

A legtöbb bűncselekmény nem a lélek természetéből folyik s nem az egész ember s nem az egész élet cselekménye. A legtöbb bűncselekményt rövid idő érleli vagy pillanat szüli s alkalom, fellobbanó szenvedély vagy véletlenségek kedvezése segíti elő.

Már most a bűnös ott nyomorog a törvény kezében. Becsületének örök elvesztése, önérzetének örök bénítása fenyegeti. Fenyegeti az, hogy meg kell válnia családjától, vagyonától, az élet minden örömétől s talán az élettől is.

Mondhatatlan kín gyötri összeroskadt lelkét.

Keserű megbánás érzete nyomakodik agyára és szívére. Hiszen nem volt ő azelőtt rossz ember s jó ember tudna lenni ezentúl is. S íme el kell vesztenie mindent örökre.

Voltak szerettei. Szülő, testvér, hitves, gyermek, jó barát. A kiket sírat s a kik síratják. A kiknek támasza és kenyéradója volt s a kik most éheznek. Többé nem segíthet rajtuk. Vannak a kik átkozzák s a kiknek többé be nem bizonyíthatja, hogy ő nem oly rossz ember, a milyenek kikiáltják.

Ott ül a börtönben, talán elvetemült alakok közt.

Fekvőhelye keskeny és hideg. Levegője bűzhödt. Étele-itala hitvány. Jó szót nem hall senkitől.

Őre taszigálja, őrmestere úgy beszél vele, mint a

kutyával. A rendőr nyaggatja, a vizsgálóbíró faggatja, az ítéldbíró gúnyolja, paczkáz vele, védelmét meg nem hallgatja, szívébe nem lát, bele nézni nem is akar. Ha fölnyitja száját: durva szóval hallgatásra intik.

Jól van. Ez a bűnös ember sorsa. Ám a megbánás megtisztította már megtévedt lelkét s meg is tudna nyugodni a büntetésben. Hiszen kell vezeklenie. De égen földön nincs senkije, a ki vele emberségesen szólana, jószívű pillantást vetne rá s vigasztaló hangot intézne hozzá.

Minő gyötremem ez!

Hamlet királyfi tünődik. A nagy britt költő mérhetlen lángelméje tolmácsolja tünődését. S a mikor az emberi lét legnagyobb szenvedései fölött tünődik, eszébe jut: miként bánnak a szegény, bajos emberrel a bírák, hivatalnokok, hajdúk, börtönőrök. Íme: ez is a legnagyobb szenvedések közé tartozik. Vajjon a halál megszabadít-e ezektől? Vajjon a másvilágon megszabadulunk-e a hatalom ellenséges végrehajtóitól? Vajjon nem paczkáznak-e velünk ott is? Nem ütnek, dobnak, rúgnak, taszigálnak-e ott is, mint a rongyot, az útban álló göröngyöt, a szélfujta szemetet?

A mesebeli királyfi s a nagy britt költő nem ismerhette a védői intézményt.

A védő szeretettel járul a bűnöshöz. Kikérdezi, meghallgatja türelemmel inti, oktatja, vigasztalja, óvja a kétségbeeséstől, felismeri mentségeit s kikeres mindent, a mi enyhíthet sorsán s nyugalomra bírja az összetört lelket.

A mi az orvos a kínlódó betegnek, a mi a gyóntató atya a haldoklónak: az a védő a bűnösnek, a kit a vád súlyos terhe nyom s a kit a védőn kívül mindenki elhagyott immár.

Ha a végső ítéletet kimondták: azután már lassankint elmúlik a bűnös kízó lelki gyötrődése. Tudja sorsát, ismeri végzetét s számot vet vele. De a végső ítéletileg szüksége van a vigasztalásra.

A védőnek van tudása is, kötelességérzete is, van bátorsága is. Szembeszáll a közvádlóval, kárvalottak boszúérzetével, a törvényszék tévedéseivel, a szakértők furfangosságával s a bírák elfogultságával. Föltárja a mentséget, ha van s föl az enyhítő körülményeket, ha fenforognak. S az elítélt végighallgatja, megnyugszik a bíraskodásban, meghajlik az Ítélet igazsága előtt. Mert hiszen nem volt elhagyatva, neki is volt szószólója.

Kellett a védő azoknak is, a kiket a vérvád terhe üldözött. Sokan voltak már. A holttestcsempészet gyanúja nagyon megszaporitotta számukat.

Szegény ember volt mind.

Ők maguk nem is gondoltak arra, hogy mindegyik külön külön valljon ügyvédet, vagy más Írástudó embert védőjének. Önkényt pedig nem igen akadt volna védő. A gyűlölködésre fölzaklatott közvélemény veszélyes rohama fenyegetett mindenkit, a ki a zsidókat védelmezni merte. Egész vidékenként alig akadt néhány bátor és eszes férfiú, aki arra intse a zajongókat, hogy várják be legalább az ügy nyilvános tárgyalását s az első bíróság ítéletét,

A mostani nyugodtabb korban alig lehet a tömeg akkori gondolkozását elképzelni.

A nyíregyházi törvényszék területén, éppen a bíróság székhelyén Heumann Ignác volt a legderekabb és legtekintélyesebb ügyvédek egyike. Származása s vallása szerint zsidó. Nős, családos ember. Jeles jogász. Úgy emlékszem, a bécsi jogi egyetemen végezte tanulmányait. Ez az egyetem az alaki, a történelmi s a megszabott anyagi jog mezején jeles tanerőkkel rendelkezett ezelőtt negyven évvel. De a gyakorlati jogélet mezején kezdeményező bűvárokodásra nem igen biztatta az ifjúságot. A tudomány nagy birodalmában szerte megállapított elveket és tételeket s azok történeti kifejlődését nagy sikerrel adta elő, de arra kevésbé buzdította hallgatóit, hogy az egyéni jogesetek keletkezését, fejlődését s elágazásait különös gonddal figyeljék s a jogtudomány tételeit a figyelés alapján önmaguk is önállóan törekedjenek megszerkeszteni. A fűnek-fának ismerete akkor teljes és igazi, ha a fűvet és fát csírázásától kezdve szemléljük különös figyelemmel. Es nagyon szép és nagyon gyümölcsöző bűvárokodás az, ha a jogot az esetek csíráiból már tanulmányozhatjuk, a mint azok a társadalom talajából, az emberek szenvedélyeiből s érdekeiből kisarjadzanak.

Nemcsak jogtudóssá kell nevelni az ifjúságot, hanem gyakorlati jogászszá is.

Heumann Ignác eléggé gyakorlati jogász volt, a jogi viszályok afféle eseteiben, a minők a vidéken elő szoktak fordulni. Az ő vidékén nincsenek nagy gyárak, sok

milliós vállalatok, nemzetközi forgalmi bankok, tengeri szállítások, világhírű könnyelmű szépségek, milliós játékbarlangok. Óriási vagyoni értékek összeütközése, mérhetlen hiúságok élet-halálharcza, nagy alakok szereplése, nagy szenvedélyek tombolása ott ismeretlen. Ott csak adóssági perek, apró kereskedelmi villongások, szabályos örökségi vizsályok, mezei bűnesetek, kis-méretű csalások, fellobbanó indulatszülte gyilkosságok merülnek föl. A szövetkezett tömegek szenvedélye se érlelődött még meg. Csupán kis emberek és egyes emberek érdekeinek, jogainak, szenvedélyeinek s hiúságainak zűrzavaros csatározásaiból áll az a jogi élet, mely az ügyvéd közbenjárását eltűri vagy megkívánja.

Ebben a legjelesebb vidéki ügyvédek egyike volt ő.

A törvényszék elnökével bizalmas viszonyban, a bírakkal szemközt a kölcsönös becsülés állapotában, a vármegye előkelő uraival s nemeseivel meglehetősen barátságban. Családos ember, volt már gyermeke. Volt szerény vagyona is. Adóssága nem volt. Az ügyvédségtől eltérő mindennemű vállalkozást szigorúan s következetesen elutasított magától. Egészen természetes, hogy az eszlári vádlottak első sorban rá gondoltak s rá bízta ügyük védelmét.

A nagy perhez nem volt eléggé kifejlődve elméje s ehhez nem volt elég a közönséges jogtudomány s a mindennapi, bármily jeles ügyvédi ügyesség. Az egyéneknek s a társadalomnak annyi oldalról való ismerete, annyi orvosi és mérnöki tudás, a kis emberek életmódjának oly mély megfigyelése kellett a nagy perhez,

minőre az ügyvédek nem szoktak készen állani se Magyarországon, se más országban.

De erélye, tiszta és nemes gondolkozása s nagy kötelességérzete megvolt.

S megvolt művelt és nemes gondolkozása nejlében is.

A mily erős volt az izgatás a zsidók ellen, a mily szilaj volt a gyűlölet az eszlári vádlottak ellen: oly gyorsan és erősen fejlődött ki a gyűlölség Heumann ellen is.

Ügyvéd volt és zsidó s védelmezni merte azokat, a kiket tenger árjaként borított el a közgyűlölet.

A ügyvédet talán sehol se szereti a tömeg s az ügyvédi foglalkozást talán sehol se becsülik eléggé. Úgy vannak vele, mint a gyógyszerrel. A kinek nincs szüksége rá, elkerüli. A kinek szüksége van rá: az is fél tőle némileg. Kényszerítő szükség nélkül senki se keresi fel s a kik fölkeresik: rendszerint azok is azt hiszik, hogy többre kerül, mint a mennyit ér. Minden művelt társadalomnak ezer Ötlete, példabeszéde, élce és adomája van az ügyvédek ellen. A nép képzelete úgy bánik az ügyvéddel, mint a mostohával vagy mint az anyóssal.

Sok ügyvéd megérdemli, az ügyvédség nem érdemli meg ezt a sorsot. De ez a sors kikerülhetetlen, kivált ott, a hol sok az ügyvéd. Az ügyvédi pálya a tudományak, a kormányzatnak s a magasabb műveltségnek pályája. De az ügyvéd sohase alkot, mint a tudós, a művész, a feltaláló, a törvényhozó s a kormányzó. Az ügyvéd mindig csak tataroz, javít, helyreigazít, egyen-

get, kiegyenlít s a szakadásokat, töréseket, viszályokat, villongásokat törekszik rendbehozni. Ha sikerült: abban a felek főleg a maguk érdemeit s a bíróság érdemeit látják. Ha nem sikerül: a kudarczért és veszteségért a felek is, a bíróságok is főleg az ügyvédet okolják. Végül mindig díjazni kell az ügyvédi munkát s rendszeren a munka befejeztével. A munka értékét, ha már az be van végezve s a múltra tartozik, alig tudják az emberek eléggé megbecsülni. A sikertelen munkát díjazni éppen nehéz. S az emberek ítélő-tehetsége jól meg tudja mérni, mi hasznot látott az ügyvéd munkájából, de azt már kevésbé tudja megmérni, hogy az ügyvéd munkája minő bajt, minő zavarokat s mekkora kárt háritott el. Az ügyvédi munka feladata s természete pedig inkább az, hogy a feleket bajtól óvja, semmint, hogy azoknak hasznot hajtson. Sok ügyvéd közt sok a gyöngé, sőt a hitvány is. De a kormányzók közt, az uralkodók közt s a hatalmasok közt aránylag sokkal több a hitvány. Csakhogy nekik erejük van a felelősséget másra háritani, az ügyvédeknek pedig erre nincs erejük. S az ügyvédek túlnyomó része vagyontalan. Vagyonos ember kevés van közöttük. S ez a körülmény nagy ok arra nézve, hogy az ügyvédi intézmény sokkal kisebb becsülésben részesül, mint a papi, vagy katonai intézmény. Papnak, katonának becsülést biztosít az erős szervezet s az abban rejlő hatalom és összetartás. Ez hiányzik az ügyvédnél.

S a munka díjazásának kérdése a közvélekedésben még mindig nem tiszta eléggé. Európában legalább

még mindig vannak nagy társadalmi rétegek, melyek a rég múlt századok felfogásától menekülni nem tudnak. A nagy urak tisztességét hajdan épen nem csorbitotta, ha rablásból uraskodtak, de végkép megölte volna, ha bérért végeznek mindennapi munkát. Bérért dolgozni csak szolgának és Ínségesnek való állapot.

Ebből a felfogásból még ma is sok lappang az emberek elméjében.

Az ügyvédi állás magas műveltséget követel. Magasabbat és szélesebbet, mint a papi, katonai, uralkodói, vagy született törvényhozói állás. Hogy a papot, katonát, uralkodót, kormányzót, bankárt, főrendű törvényhozót minden munkájáért, sőt még henyéléseért is busásan fizetik: ezt mindenki okosnak és természetesnek találja. A társadalom, a tudomány, az irodalom s a hivalkodó tömeg annyi okot talál rá, hogy szinte elszedül bele a gondolkodó agy. Ám sokkal több ok van arra, hogy az ügyvéd, orvos, tanító, köztisztviselő munkáját még jobban fizessék. A tudomány tanítja is ezt, de a tömeg a tanításra nem sokat ad. Orvos, tanító, köztisztviselő fizetésének kérdése hidegen hagyj a, az ügyvédi díjazás pedig gúnyra serkenti a tömeget.

Az elmék efféle működésének okát bizonyára meg lehet találni.

A mai ügyvédség egészen más Magyarországon, mint a régi volt.

A régi ügyvéd hatalmas volt, nagy tekintélyvel, biztosított vagyoni jóléttel s nagy hatáskörrel.

Volt ügyvédje az államnak és kincstárnak. Volt

minden püspökségnek és uradalomnak. Volt a vármegyének, a királyi városnak s minden törvényhatóságnak. Ezek rendesen kinevezett, vagy megválasztott s állandó évi fizetéssel ellátott ügyvédek voltak s rendesen egész életükre szolt az ügyvédi megbízás. Ezeket fiskálisoknak nevezték, minthogy a fiskust, magyarul: a kincstárt képviselték. Voltak királyi, érseki, püspöki, káptalani, apátsági, uradalmi, vármegyei és városi fiskálisok. Az utóbbiakat magisztratuális fiskálisnak nevezték. Tekintélyük nagy volt, mert nagy hatóságokat képviseltek. Hajdan az uradalmak is közhatóságok voltak, minthogy bírósági, közigazgatási hatalmat gyakoroltak. Fiskális nélkül a hatalmat gyakorolniuk nem lehetett. A vármegyéknek több fiskálisuk volt. Az egyik jogi tanácsadó volt a közigazgatásban s védte a jobbágyot urasága ellen. A másik az árvákra ügyelt. A harmadik és negyedik közvédő volt a büntető ügyekben vagy a vádlottak közvédője. A vármegyék régi felfogása ép úgy köztisztviselők által gondoskodott a vádlottak védelméről, mint a hogy gondoskodott a vádemelésről. A védelemért a vádlottaknak nem kellett fizetni. A vármegye rendes tiszti fizetéssel látta el a védőt. Magyarország egyik legnagyobb államférfia, Deák Ferencz, fiatal korában Zalavármegye tiszti fiskálisa volt s a vádlottak védelmével foglalkozott.

Ritkább esetekben, különösen ha vagyonos volt a vádlott, ennek külön védője is volt. Állíthatta védelmére maga a vádlott. Az ilyen védőnek a neve volt

advocatus. Ma az ügyvédet latinosan advokátusznak nevezik általában.

A prókátor név megint más. Ez a latin procuratorból származik. A magánjogban s különösen a birtokjogban a középkori adományi rendszer állott fenn Magyarországon a múlt század közepéig. A birtokjog peres kérdései óriási kérdések voltak. Tizenöt-húsz év előtt egy-egy pert elintézni nem lehetett. Nagyon sok per ötven, hatvan, száz évig eltartott. Az ily perek viteléhez különös jogtudás volt szükséges. Erre a fiskálisok nem igen voltak képesek. Öt elsőfokú bírósága volt az országnak e perekre. Egy királyi tábla s négy kerületi tábla. E táblák székhelyén laktak a nagy birtokjog ügyvédei. Ez ügyvédeknek nevezték prokurátoroknak. A közéletben tabuláris prókátoroknak.

Ma prókátor név alatt mindenféle ügyvédet értenek. Némileg gúnyos értelemben használják ezt a szót.

Olyan ügyvéd, a ki se fiskális, se advokátusz, se prókátor nem lehetett, kevés volt Magyarországon 1840 előtt. Számuk alig rúghatott kétszázra. A közönség csírkeprókátornak vagy mezei prókátornak nevezte őket. Kámpesztrisz prókurátor: ez volt latinos nevük.

Ma az ügyvédek legnagyobb része egyénileg ilyen független, önálló s nem kizárólag egyetlen megbízóhoz kötött állásban van. Az ügyvédi iroda teljesen egyéni magánvállalat s nem tisztii és hatósági foglalkozás. De a jogrendszer is megváltozott vagy hatvan év óta. A hajdan mezei ügyvédnek nevezett mívelt osztály ma legalább háromezer ügyvédből áll. Ide nem értve a

megyei, városi, vállalati, takarékpénztári és bankügyvédeket.

De a mily arányban növekedett az ügyvédek száma, oly arányban csökkent az ügyvédek tekintélye. Az élet harca tolongásra kényszeríté a sokaságot. A tolongás összeütközésekkel, súrlódásokkal jár. A súrlódás legelőször a tekintély zománczát koptatja le.

Heumann tekintélye rohamosan hanyatlott, mihelyt a vérvádlottak védelmét elfogadta. Először az izgatók kezdték tépdetni jó hírnevét, azután a tömeg s lassanként barátai is. Egyszer csak jelszóvá vált, hogy az, a ki a zsidók védelmére kel, még gonoszabb, még utálatosabb, mint maguk a vádlottak. Heumannt és családjának tagjait sértő szavakkal úton-útfélen bántalmazták. Utóbb éjszakánként ajtaját, kapuját, ablakjait döngették. Testének, sőt életének biztonságát is fenyegették.

A sajtó szította a tüzet. Az ügyvédi testületek hallgattak. A nemzet vezetői, az országos ügyek élén álló férfiak nem merték szavukat fölemelni. Azt hitték: elvesztik a népszerűséget. Egy-két magas egyházi férfiú nyilatkozott jó szívvel, kenetes szavakban, de csak általánosságban a vérvád és a zsidók üldözése ellen. Nem volt semmi sikere. A kormányzó-férfiak nagy része maga is hitte a vérvádat. De akár hitte, akár nem, mindenki megállapodott abban, hogy az ügynek szabad folyást kell engedni s a bíróság dolgába beleavatkozni nem szabad.

Ki az a bíróság?

E kérdésre nem ügyeltek. Eszükbe se jutott meg-

gondolni, hogy egy növendék aljegyző mint vizsgálóbíró, egy kurta észjárású alügyész, egy-két nyers erkölcsű csendbiztos s egy-két tanulatlan, tapasztalatlan orvos nem képviselheti egészen, méltán a nagy, művelt nemzet bíróságát.

Heumannban elég férfiasság, elég elszántság volt. De utóbb erélye csökkenni kezdett. Sikert nem mutathatott föl. S oktalan szigorúsággal zárkóztak el előle mindenütt. Az akkori büntető eljárás szerint a vádlottakkal nem érintkezhetett. De a tanukkal legalább a törvények szerint beszélhetett volna. Igazán csak egy tanú volt – a gyerek Sarf Móricz. A védőnek csak tudnia kellett volna, hogy ez a tanú épelméjű-e vagy háborodott? Szabadon és önkénytelenül beszél-e, vagy meg van riasztva? S a mit vall: honnan meríti ahhoz tudását? Csakugyan látta-e, hallotta-e a mit beszél, vagy képzelődés is vezetvi vagy rábeszélés is irányozza?

De ez a tanú fogva volt. Hét zár alatt állott. Hozzá még csak nem is közelíthetett.

Lassankint belátta, hogy védői kötelességét önérzetes férfiú módjára nem teljesítheti. Reáomlik a közgyűlés minden átka, ügyvédi munkáit se végezheti. De lassankint meg is vonják tőle a bizalmat. S ha nincs munka: kenyér se lesz. Rá és családjára vigasztalan, sötét jövő borul. Szegénység és nyomor.

Közölte feleségével mindezt. De azt is, hogy a védelemről le akar mondani. Le kell mondania.

Az asszony gyakran erősebb, mint a férfi. A nagy szív, ha asszony keblében dobog, nem fél, nem számít, nem bölcsekedik. Azt felelte férjének:

– Nem mondasz le! Ha életünkkel játszunk is, te a szegény vádlottakat, a kik benned bíznak, el nem hagyhatod. Ki védje hitünk sorsosait, ha mink is megfutamodunk? Ne félj a szegénységtől. Együtt koldulunk, egymást el nem hagyjuk.

A férfi, omló részei rég összevegyültek már a föld porával. Az asszony most is él. Nem emlékszem, hogy tizenkilencz év óta találkoztam volna vele. E néhány sor örökítse meg nevét.

Heumann megmaradt mindvégig a védelemnél. Ez a szóváltás feleségével június tizedike körül történt. Azonnal felutazott Budapestre, az ország fővárosába, hogy a zsidóság illetékes férfiainál jelentést tegyen arról, minő végzetes arányokban s minő fenyegetőleg fejlődik a nagy per előre napról-napra. Pedig akkor még a csonkafüzesi tetem nem bukkant föl a Tisza hullámaiból.

II.

(A zsidók központi irodája. – A Kagal. – A központi iroda megkér: vizsgáljam meg Sarf Móriczot. – Megvizsgálom. – Tűnődöm: elfogadjam-e a védői tisztet?)

Egy kis központi irodájuk volt Budapesten a magyar zsidóknak 1871 óta.

A magyar zsidóknak nincs központi hatóságuk, nincs országos szervezetük. Minden hitközség önálló hitközség, egyiknek a másikhöz semmi köze, egyik rabbi akkora, mint a másik, egyik hitközségi elnök és elöljáróság olyan, mint a másik. A zsidók versengő, vitakozó, a

külső kényszert egyáltalán nem tűró természete meg nem engedi, hogy ők egyetemesen kötelező állami egyházalkotmány alá hajtsák fejüket.

Általánosan érdeklő ügyeik azonban mégis vannak. Ezelőtt harminczhárom évvel országos alkotmányozó gyűlésre seregelték össze, hogy maguknak egységes szervezetet alkossanak. Viszály lett a tanácskozás vége. Addig csak volt közöttük valami egység. De azóta neológ, orthodox és statusquo községekre váltak szét. A szétválás nagyon sok vagyonmegosztási és egyházi adózási kérdést vetett föl. E kérdéseket önmaguk el nem intézhették s az elintéztést a kormányra kellett bízniok. Ezekhez egyéb kérdések is járultak. Ám a kormány messze van s jártasság kell ott az ügyek sürgetéséhez. Minden községnek minden ügyet más-más emberre bízni nehéz és költséges. Czélszerűnek látszott a kormány székhelyén valami központi ügynökség-félét állítani fel, a minő volt hajdan a nemesség számára a magyar kanczellária székhelyén az úgynevezett udvari agentúra.

Így alakult Budapesten egy kis szervezet, melyet Központi Irodának neveznek. Elnöke kezdettől fogva egyszerű, derék magyar zsidó: Schweiger Márton; titkára pedig egy jeles ügyvéd, Simon József jogtudor. Az én tudásom szerint ebből áll az egész Központi Iroda. Nem hatóság ez. Külön törvény se fennállását, se szervezetét nem biztosítja. Csak azok dolgában jár el, a kik hozzá fordulnak. Hatásköre az egyes megbízásokon túl nem terjed. S hatásköre általában csak abból

áll, hogy egyes esetekben értesítést s néha kérdésre véleményt ad a kormánynak.

Később az orthodox zsidó községek számára is szerveztek ily természetű központi irodát.

Nyájas olvasóm, talán csodálkozik azon: miért emlitem föl e dolgokat, holott ezek a nagy perre nem tartoznak.

A nagy perre nem tartoznak, de történetével mégis összefüggenek némileg.

A nagy per idején ugyanis a sajtó szélteben-hosszában híresztelte, hogy Magyarország zsidóinak van egy titkos hatóságuk, melynek Kagal a neve. Rejtélyes testület ez, titkon dolgozó, erős esküvés által megkötött férfiakból álló. Mérhetlen pénz fölött rendelkeznek. Védi a zsidókat mindenütt, mindenben és mindenki ellen. Van befolyása császárokra, királyokra, kormányzókra, törvényhozókra s kiváltképen a sajtóra is. Ez veszi kezébe majd a vérvádlottak ügyét is. Ez irányozza majd az ügyvédek, ez ejti meg a bíróságokat s ez dolgozik azon, hogy a zsidók számára meghódítsa a világot.

Izgalmas időben a legképtelenebb híreket hiszi a tömeg leginkább. A kagal szó azóta vidám jelzővé vált, akkor ezren meg ezren esküdtek rá.

Heumann egyebek közt a Központi Iroda titkárját Simon Józsefet értesítette az eszlári ügy részleteiről, azonban természetes és általános emberi érdeklődésből igen kényes dolog volt akkor akár a Központi Irodának, akár a budapesti zsidóknak ez ügyben közvetlenül beavatkozni.

Miről van szó?

Megvédelmezni az eszlári vádlott zsidókat.

Ámde évenként és vidékenként száz meg száz a zsidó vádlott az egész országban, mert hiszen a törvény ellen a zsidó is csak úgy vét, mint a keresztyén.

A többi zsidó vádlott dolgába nem avatkozik se a Központi Iroda, se a budapesti zsidóság. Védje magát mindenki úgy, a hogy tudja. S bánják el a bíróság mindenkivel, a hogy érdemli. Ez a helyes felfogás. A keresztyén vádlottakat se védelmezi semmiféle titkos vagy nyilvános központi ügynökség, ne védje hát a zsidókat se.

S ha mégis védelmezné az eszlári zsidókat? Ha a budapesti zsidóság mégis beavatkoznék a nagy perbe? Mít jelentene ez?

Azt jelentené, hogy a zsidóság, az egész zsidóság érzi a vád terhét. Azt jelentené, hogy a szűzvér-szerzés bűne nem egyes emberek, nem az eszlári zsidók egyéni bűne, hanem minden zsidó bűne. Azt jelentené, hogy a zsidóságban még mindig dolgozik valami rejtélyes irtóztató vakhit, mely vérontásra serkent s melyet a mívelt keresztyén társadalom el nem tűrhet.

A végső pontban azt jelentené: ki kell irtani a zsidókat.

Múlhatatlanul ide vezetne a zsidógyűlölők eszejárása.

De másik oldala is van a dolognak.

Eddig a zsidóság magukra hagyta az eszláriakat s íme az izgatás mégis az egész zsidóság ellen folyik. Sőt az egyetemes zsidóság ellen irányzott izgatás hozta

egy csomó véletlenség segélyével felszínre az eszlári vérvádat is. Ha bűnösök a vádlottak, ám akasztják fel őket. De ha ártatlanok: ne hagyják őket elveszni. Segíteni kell őket, hogy ártatlanságuk kiderüljön. A zsidógyűlölők kezéből legalább kiesik egy mérgezett fegyver. Olyan fegyver, melyet a tömeg legkönnyebben forgathat.

Lassanként ez a nézet szövődött meg a fővárosi zsidóság vezető férfainak elméjében. De Heumann Budapestre jöttekor, június közepén, még nem.

Azonban június 16-án fölkeresett engem Simon József ügyvéd, a Központi Iroda titkára s arra kért, utazzam el Nyíregyházára, keressem föl Sarf Móricz gyereket s vizsgáljam meg, vajjon mi nyomatéka lehet az ő vallomásának? Mekkora az értelmisége? Szabadon nyilatkozik-e, vagy lelkére valami külső, idegen hatás nyomakodik?

Az ügy igazán érdekelt engem is, mint minden művelt és értelmes embert a kerek földön. Készséggel vállalkoztam erre. Ügyvédi megbízást nem fogadtam el, erről talán ekkor még szó sem volt köztünk. Semmi-féle külön meghatalmazást se fogadtam el. Nem is lett volna: kitől. Mint olyan ember, a ki észlelni szeret, mentem Nyíregyházára a különös jelenséget megfigyelni.

Előbb felkerestem Kozma Sándort, az ország királyi főügyészét. Bizalmas benső barátom volt. Közölte velem, mit akarok. Kértem: figyelmeztesse a nyíregyházi királyi ügyészséget, hogy járjon kezemre s ne akadályozzon abban, hogy a gyereket megtekinthessem.

A királyi főügyész hajlandó volt erre. Sőt örült azon, ha én is körülnézek Nyíregyházán s észleléseimet én is közlöm vele. Azért küldte le helyettesét Székely Ferencz főügyészt is. Az én megfigyelésemre sokat adott. Tizenegy év előtt 1871-ben én is királyi ügyész voltam, vagy nyolcz hónapon át, vele mint akkori főnökömmel néhány komoly igazságszolgáltatási kérdésben bő értekezésem volt. Nagyrabecsülte apró irodalmi műveimet is. Még biztatott is, hogy csak siessék a tanút, Sarf Móriczot megismerni.

Június 18-án utaztam Nyíregyházára. Véletlenül épen azon a napon, a melynek délutánján a tutajosok a csonkafüzesi holttestet meglátták. Erről azonban a nyíregyházi bírói köröknek még e napon sejtelmük se volt.

Másnap reggel fölkerestem Székely Ferencz királyi főügyészt s közöltem vele óhajtásomat. Sarf Móriczot akarom látni s vele akarok beszélni. Kissé aggodalmaskodott, mintha őt is meglepte volna már az idegen szemek odapillantása elleni féltékenység. Azonban még se vonakodott. Csak arra kért, hogy az ő társaságában keressem föl a gyereket és hogy az ügyről se ne kérdezek tőle, se ne mondjak neki semmit. Es arra kért, hogy siessünk. Egy holttestről érkezett a reggeli órában jelentés, neki annak megszemlélésére Tisza-Dadára kell utazni.

E holttestnek akkor semmi jelentőséget sem tulajdonítottunk.

Tíz óra tájban mentünk a fogházba. Ez a fogház egy

régi, avult földszintes épület volt, ma nincs meg, díszes főlház emelkedik helyén. Feltűnt már akkor nyomban, hogy a börtönőrmestert előre értesítették arról, hogy »idegen« tesz látogatást, tegye meg tehát a kellő intézkedéseket.

Nem is álmodtam arról, minő gyanú kísért mindenkit, a ki a titkos tanács tagjaival nem állott bizalmas lábon.

Egyenesen az őrmester szobájába mentünk a helyettes királyi főügyészsel. Ott volt a tanú. Maga az őrmester volt vele a szobában s még egy börtönőr.

Ott állott hát a fiú előttem. Az igénytelen zsidó gyerek, ócska, fakó ruhájában, melyet még hazulról hozott. Sárgásszőke piros arcza, nem épen rövidre nyírt haja, komolyan és félénken néző szemei, ideges tipegése s idegesen mozgó kezűjji. Arcza elég értelmes. Nemcsak a hülyeségnek, de még a lassú, vontatott észjárásnak sincs az arczon semmi nyoma. Megczirógattam haját s megtapogattam koponyáját. Nincs-e koponya alakulásában valami rendetlenség? Nem találtam semmit.

Külsőleg tehát egészséges agyú. Annak a vélekedésnek, hogy talán hülye a gyerek, külsőleg semmi nyoma. Hogy látásai, káprázatai, képzelgései volnának: ezt a föltevést se támogatja arczának egészséges színe.

Íme a tanú, a ki rettenetes titkokat tud s azokról már vallomást is tett. A kinek szavain nyugszik az irtóztató vád, melynek súlya alatt egy világtörténelmi hitfelekezet vonaglik. A kinek beszédére már oly sok

ember elvesztette szabadságát s még édes apja is ott szenved a börtön odújában.

Beszélnem kellett volna vele. Szóra kellett volna bírnom. S mi másról beszéljek, mint az ügyről s annak körülményeiről? Miből Ítélném meg inkább gondolkozása helyességét?

Ám erről, éppen csak erről nem lehetett beszélni. Megígértem a főügyésznek.

Hány éves? Hány testvérje van? Jól alszik-e? Van-e étvágya? Mit tanult eddig? Kik a pajtásai otthon? Kikkel és miként szokott játszani? Mivel tölti idejét a fogságban? Imádkozik-e? Kit óhajtana látni? Mi szeretne lenni az életben? Tud-e már jól írni, olvasni, számot vetni? Kit szeret legjobban? Kiket ismer rokonai közül? Volt-e már Tiszán túl? Látott-e már várost? Fél e a bikától vagy a szomszédok kutyáitól?

Csak efféle dologról lehetett vele társalognom. Mindjárt az első szónál kezdtem.

– Hány éves vagy fiam?

A fiú hallgatott. Csak nézett rám mereven.

– No beszélj hát! Hány éves vagy?

A fiú aggodalmas arcczal nézett Kozákra, a nagyfejű és hatalmas termetű őrmesterre. Egész nézésében az a féltő kérdés rejlett: vajjon szabad-e neki ezt az idegen, ismeretlen úr kérdésére megmondani.

A királyi főügyész nyájas, biztató hangon szólt hozzá.

– Ne féljen Móricz, feleljen bátran!

E szóra az őrmester is intett fejével, mintha beleegyezett volna abba, hogy a fiú feleljen kérdésemre.

Felelt is. Megmondta életkorát.

Ez nekem untilg elég volt. Megköszöntem a főügyész szívességét, üdvözöltem a fiút és az őrmestert s indul-
tam kifelé.

Nyomban megmondtam a főügyésznek, hogy nem
vagyok kíváncsi tovább a fiúra.

Hiszen nem tanú ez, hanem bálvány. Kifaragva,
megidomítva, kifestve s odaállítva a világ elé. De
úgy, hogy senki közelébe ne juthasson, senki meg ne
tapinthassa, gondosan meg ne szemlélhesse, meg ne
vizsgálhassa. Nem a maga valóságát mutatja ez, hanem
azok művészetét, a kik kifaragták, megidomították,
kifőstötték s bálványnak odaállították.

Nem is romlott lélek ez, mint akkor a zsidók álta-
lában hitték. Hanem agyongyötört lélek. A ki meg van
riasztva, a kit örökös félelem alatt tartanak s a kinek
lelke tele aggodalommal és reszketéssel. A kinek köze-
lében senki sincs azok közül, a kik eddig szerették s a
kiket eddig ő szeretett. Hanem körülötte vannak a
csendbiztosok, pandúrok, börtönőrök, rabok és faggató
urak. Nem futkározhat többé a tiszaparti sima gyöpon
a szabad verőfényben; e helyett ott kell vesztegelnie
a sötét falak között a börtön hideg téglapadozatán.
Enni, innivalója van ugyan, de kegyetlen ijesztéssel el
van attól tiltva, hogy egyetlen szót is másként ejtsen,
mint a hogy börtönőrei szemöldöke megengedi.

Hiszen nekem még azt se merte megmondani saját
jósántából, hogy hány esztendő.

Nem is tanakodtam aztán senkivel tovább. Haza-

jöttem a fővárosba s elmondtam véleményemet a tanúról Kozma Sándornak és a ki erre megkért, Simon József ügyvédnek is.

Két Sarf Móriczczal van dolgunk ebben a nagy perben.

Az egyik a megfélemlített tanú, a ki mindig retteg, csupán felsőbb engedélyre szól és csupán annyit mond, a mennyire engedelmet kap. Ez a tanú egyszerű alak s nem is nagyon érdekes.

A másik a kikészített tanú, a hetyke alak, a zsidógyűlölő zsidó fiú, a teljesen átidomított lélek. Ezzel találkozunk az ügy nyilvános tárgyalásán. Ez már a legérdekesebb alakok közé tartozik, a kiket csak valaha az irodalom és az élet és a történet felszínre hozott. E munkának aligha az nem lesz legszebb fejezete, a hol ezt a tanút fogjuk apróra megismerni.

Hazajöttömkor nem volt sok időnk Sarf Móricz fölött tünődni és tanakodni. A csonkafüzesi tetemhez csodálatos vélemények kapcsolódtak. Fölmerült a holttestcsempészet vádja. A vizsgálóbírótság emberei nem tartottak titkot. A sajtó tárogatóin minden nap ott harogott az álhatott csempészetének s a tetemsikkasztásnak ezer részlete. S mind olyan részlet, a mely csak terhelte a zsidókat. S most már lassankint azok is hittek a vérvád alaposságában, a kik eddig azt képtelenségnek tartották. Hiszen ha ártatlanok lettek volna a zsidók: Solymosi Eszter ruhájában nem csempészték volna idegen holttetemet. S akkor nem is került volna kezükbe az eltűnt lányka ruházata. A nagy

közönség fölzaklatott indulata s lázongó képzelete vád alá helyezte már az egész zsidóságot.

Az ország előkelő zsidói csakhamar arra a meggyőződésre jutottak most már, hogy a dolgok folyását összetett kezekkel tovább nem nézhetik. A budapesti kiválóbb férfiakhoz százanként jöttek vidékről, sőt külföldről is az izenetek és levelek, hogy valamit tenni kell, mert a zsidóság helyzete, kivált egyes vidékeken, napról-napra kínosabbá és tűrhetetlenebbé válik. Egyebet nem lehetett okosan tenni, mint védelemről gondoskodni. Minden erélye és lelkes buzgalma daczára is maga Heumann Ignác annyi vádlott védelmét sikeresen nem végezhetette.

Június utolsó napjainak egyikén eljött hozzám a Központi Iroda titkárja, Simon József ügyvéd s fölkért arra, vállaljam el a vádlott zsidók védelmét s engedjem meg, hogy erre nézve a vádlottak nekem meghatalmazást adjanak.

Nem kérdeztem tőle, ma sem tudom, kinek megbízásából intézte hozzám e kérést. Az ügy fontossága mellett eszembe se jutott ez iránt érdeklődni. Ügyvéd voltam, alakilag tehát elvállalhattam a védő feladatát. Csak azt a kérdést kellett megfontolnom: vajjon egyéniségem s közéleti állásom alkalmas-e arra, hogy a szerencsétlen vádlottak jogait a bírósági eljárás terén eléggé megóvhassam?

E pontnál nyájas olvasóim türelmével, magamról és családomról s magyar közéleti állásomról néhány részletet el kell mondanom. S beszélnem kell védőtársaim-

ról is, kiket segítségül magam mellé vettem. E társaim voltak kezdetben Horánszky Nándor és Funták Sándor. Később az ügy nyilvános tárgyalásán még másik két társam is volt: Friedmann Bernát és Székely Miksa. Később róluk is bőven emlékezem.

Első pillanatra úgy látszik: a védő egyénisége nem tartozik a per történetéhez. Az ügy benső igazságaihoz semmi esetre. De én úgy hiszem, mindenki meg fog győződni arról, hogy a per története nem volna teljes, ha belőle a védők egyéniségének ismerete hiányoznék.

Hogy az illetékes férfiak miért fordultak hozzám s én miért vettem magam mellé segítségül Horánszky Nándort és Funták Sándort: ez jól meggondolt dolog volt s egyáltalán nem véletlen.

III.

(Családom és származásom. – Családom története. – Politikai múltam és szerepem. – Aggodalmaim. – Éjjeli tanácskozás. – Előrelátásom.)

A zsidógyűlölet szítói úgy vélekedtek s azt hirdették, hogy én is zsidó családból származom. A németországi sajtóban el volt terjedve, hogy öregapám neve Goldschmied volt, a ki a nagy Napoleon elleni háborúban a bécsi udvar számára hadsereg élelmezési szállítással foglalkozott s ezért kapott volna a keresztyénségre áttérése után új nevet és magyar nemességet.

Egészen helyes dolog lett volna, ha így lett volna is. De ez a hírlelés alaptalan.

Családom ősi magyar keresztyén család. Nemesi előneve: Ráczkevi. Ráczkeve Pestvármegyében fekszik, a Duna egyik nagy szigetén, a Csepelszigeten, melyet akkor, a mikor a magyarok ezer év előtt mai államterületüket elfoglalták, az államalapító első vezérfejedelem Árpád vett birtokába. Családom egyik ága több száz éven át itt lakott, a Duna keleti ágának partján, a XVII-ik század végéig.

A családi hagyomány egyik nagy ősenek Eötvös Jánost tartja, a kiről a hazai történetírás emlékezik. Ez Ráczkevéről Budára költözött a XIV-ik század végén. Buda akkor királyi székvárosa volt Magyarországnak, magyar és német lakossággal. A német polgárság volt összetartóbb, vagyonosabb és hatalmasabb. Ennek kebeléből szokták választani a város bíróját, a ki akkor első tisztviselője volt a székvárosnak. Eötvös János azonban annyira megnyerte a polgárság s kivált a magyarok bizalmát, hogy 1408-ban őt választották meg bírónak. A mennyire az iratok és hagyományok visszavezetnek a múltba, Ő lett volna az ország székvárosának első magyar bírója.

A német polgárság azonban ezt nem tűrte el. A magyar faj akkor nem szeretett várakban, erődített városokban lakni. Budán is kisebbségben volt. A német polgárság a régi szokás, a régi szabadság megszegésének tekintette az új választást s faji uralmának veszélyét látta abban, ha elnézi, hogy magyar legyen az első tisztviselő. Összeesküdött hát Eötvös János ellen, házát megrohanta, magát agyonütötte s holttestét a

Dunába bedobta. Ez beiktatása után harmadnapra történt. A magyarság nem tudta a véres merényletet meggátolni, de városbírájának holttestét mégis megmentette s azt nagy gyászszal eltemette.

De nem maradt meg a puszta gyásznál. Elpanaszolta nagy sérelmét nyomban a szomszédos falvak nemességének s ez boszúra gerjedve fegyvert ragadott, a városba betört, a német polgárságot megrohanta, házait fölégette s ezer meg ezer embert lemészárolt. A ki menekülhetett: az a királyi udvarba menekült. A királyi palota akkor is azon a helyen volt körülbelül, a hol most. Zsigmond király éppen itthon volt s királyi seregével alig tudott a vérontásnak véget vetni. Nagy tárgyalás következett az eset után. Buda városa új szabadalmat kapott, melyben a magyarság tisztviselői joga biztosítást nyert. Ennek mintájára készült utóbb a többi királyi város szabadalma is. Eötvös János halála tehát nagy közmíveltségi és nemzeti elhatározásra szolgált alkalmul.

A család sorsa azután századokon át az volt, a mi a legjobb hazafiaké s a legnemesebb magyar fajé.

Mióta a magyar nemzet Habsburgot választott királylyá, azóta e nemzetnek folyton véres harcokat kellett vívnia a török ellen is, a német ellen is. A török országát akarta elvenni, a német pedig alkotmányát, függetlenségét s lelkiismereti szabadságát. De még nyelvét s nemzeti jellemét is.

A tiszta magyarság a hitújításnak mindjárt kezdetén a protestáns s főleg a Kálvin-féle nézetnek hódolt meg

egész lelkével. Magyarsága, függetlenségi érzete összeolvadt hitével. A habsburgi politika egyaránt irtotta a hitújítást, a magyarságot s a szabadság intézményeit. De a jólétet és a vagyonságot is. Egyetlen népfaja sincs Európának, mely hitének szabadságáért, fájának főtartásáért, függetlenségeért s alkotmányos jogaiért annyit harczolt s annyit vérezett volna, mint a magyar.

Az Eötvös-család ott volt minden harczban a törökök ellen is, a Habsburgok ellen is.

I. Lipót király alatt hóhér-tábornokának, Caraffának üldözései elől Eötvös János 1680 körül a hajdúk közé menekült a tiszai alföldre s Hajdu-Böszörményben ütt tanyát. A családnak az az ága, melyből én származom, ekkor vesztette el gömör- és beregmegyei jószágait. Csak úgy tarthatta volna meg, ha a római katolikus vallásra tér át. Inkább vagyont vesztette el, mintsem hitét hagyja el.

Az elszegényedett család fiai a papi és tanári pályára siettek. A menekülő Eötvös János fia, szintén János, már nagy-kőrösi pap volt s ennek mind a két fia szintén.

István fiát Duna-Szent-G-yörgyre Tolnavármegyébe választották meg lelkésznek. Ez már itt szép vagyona tett szert. Sok gyereke közül egyik volt Ferencz, az én öregapám, a ki a múlt század elejétől kezdve már mostani birtokunkba, a veszprémmegyei Mező-Szent-Györgyre lépett be házasság és öröklés útján. E birtokot részint leányági, részint fiági öröklés útján 1595 óta bírjuk szakadatlanul.

Apám Eötvös Lajos volt. Voltak apró birtokai több vármegyében. Gazdálkodó kis nemes volt; – a múlt század negyvenes éveinek nagy alkotmányi küzdelmeiben Veszprém-, Tolna-, Zalavármegyék gyűlésein mindig résztvett. Az 1848-iki függetlenségi harcban észrevehető tevékenységet fejtett ki az osztrák sereg ellen s érdekes munkát végzett a haza védelmében.

Testvéreim közül Lajos öcsém nagy tehetséggel és csodálatos buzgósággal tudományos írói pályára készült. Irodalomtörténeti búvárlatai s apróbb irodalmi művei korán feltűntek. Fiatal korában halt meg 1872-ben.

Én korán megszereztem az ügyvédi oklevelet. 1865-ben és 1866-ban, kevés ideig a magyar kálvinisták pápai jogakadémiáján a bölcsészeti tanszéket foglaltam el. A következő évben Veszprém vármegye tiszti ügyésznek választott. Az 1871-ik év végén a veszprémi királyi törvényszék mellé közzvándló királyi ügyésznek neveztek ki. De 1872-ben a veszprémi választókerület már országgyűlési képviselővé választott. Az országgyűlésen a többséghez, az akkor úgynevezett Deák-párthoz csatlakoztam.

E párt vezére az agguló Deák Perencz volt, a kinél tisztább elmét s nemesebb egyéniséget a világ egyetlen nemzetének története se ismer. Ez különös figyelmére és barátságára méltatott s azért pártja főlapjának politikai vezetője s vezércikkírója lettem 1873-tól kezdve három éven át.

A következő országgyűlésre nem vállaltam megbízást. A többséggel nem rokonszenveztem, a kisebbséggel sok

lényeges kérdésben nem értettem egyet. Birtokomra mentem gazdálkodni. Az 1876-ik év elején Széli Kálmán pénzügyminiszter meghívására a pénzügyminisztériumban foglaltam állást, de az Ausztriával való gazdasági kiegyezés ez év április havában oly irányt vett, melylyel nem tudtam kibékülni s azért állásomról lemondtam s vármegyém májusi közgyűlésén már a kormány ellen erélyes ellenzéki föllépést sürgettem.

Az országgyűlési közjogi ellenzéknek, a magyar függetlenségi pártnak akkori törekvéseivel nézetem teljesen összevágott. 1876-ban és 1877-ben birtokomon gazdálkodtam s vármegyémben az ellenzékot vezettem. Családi körülmények arra indítottak, hogy az 1877-ik év végén Budapestre, az ország fővárosába jöjjek lakni. Irodalmi működés nem jutott eszembe. Hogy foglalkozás nélkül ne legyek, gyakorló ügyvéd lettem s irodát nyitottam. Így é3 akkor lettem ügyvéd. Az élet delén álló, máinem fiatal ember erejével kezdtem ezt a pályát. Nem e pályára készülve, természetesen az e pályához a fővárosban szükséges sok ügyesség nagy része bennem egészen hiányzott.

Az 1878-ban megnyíló újabb országgyűlésre megint képviselőjévé választott a veszprémi kerület. Ekkor már Deák Ferencz nem élt. Az ország ügyei oly irányba fordultak, hogy én a parlamenti ellenzék erősítését s az országos függetlenségi párt emelését tartottam szükségesnek. E párthoz csatlakoztam.

Jeles férfiak álltak akkor e pártnak élén. Oly férfiak, a kik résztvettek a harmincz év előtt lezajlott nagy

függetlenségi harczban s fiatal koruk eszményeiért még mindig nagy szenvedélylyel tudtak lelkesülni. A kik, ha bágyadni találtak volna, lelkük mindig újra felüdült az átélt nagy harczok dicső és gyászos emlékein. A kik a nagy korszak elvei fölött nem alkudoztak s a nemzeti végezel felé vezető úton apró napi sikerekért meg nem engedték volna maguknak se a kitérést, se a henye ácsorgást. Akkor még élt a nemzet egykori vezére, az ország választott kormányzó fejedelme, Kossuth Lajos. A szabad Itália adott a nagy bujdosónak menedéket, de bármily messze volt is országa határaitól: voltak igaz hívei a függetlenségi párton, kik időnként fölkeresték, nem azért, hogy nevével hivalkodjanak, hanem azért, hogy maguk számára az ő gondolkozásáról és szenvedélyeiről mértéket vegyenek. E pártnak parlamenti működésében, vidéki gyűlésein és sajtóbeli munkálkodásában nagy részt vettem. Talán nagyobbat, mint egyenkint bármelyik tagja. Szónoklataim tetszést arattak, írásaimat szívesen olvasták az emberek. A közönség lassanként – okkal vagy ok nélkül – a párt egyik vezéremberének kezdett tekinteni. Sokan hitték azt, hogy a párt erősségéhez én is jeles adaggal járultam. Sok jóindulat nyilatkozott e felfogásban. De valami igazság is lehetett benne, mert bár a tömeg szenvedélyeinek soha nem hízelegtem, az 1881-iki választásnál í több mint húsz kerület hívott meg képviselőjelöltjének s két nagy és nemes kerület meg is választott. Nagy-Kőrös városa s a duna-vecsei kerület.

Nagy harcz kerekedett gondolkozásomban s érzeimben, mikor a vádlottak védelmére felhívtak. Mit csináljak? Vállalkozzam-e a védelemre, vagy átengedjem azt másnak?

A kérdés nem volt könnyű.

A munkabér, az ügyvédi tiszteletdíj mértéke nem jöhetett számításba. Nem is jött. A nagyközönség fel fogása s korunk gondolkozása nagyon fontosnak tartja az anyagi érdeket. Az embereknek s még az országos közférfiaknak elhatározásában s cselekvésében is, ha mikor azt szemléli, arra gondol első sorban: mi haszna van az illetőnek az elhatározásból és cselekvésből? A tömeg hite szerint a zsidóság kezében van sok ország területén a világ pénze. S a ki oly helyzetben, a minőt a nagy per teremtett, megvédi a zsidóságot, az bizonyára százezres, vagy talán milliós munkabérhez is könnyen juthat. Ilyen a közvélekedés, kivált izgatott időkben.

A nagy per ügyvédi díjairól egykor nyilatkoztam már az országgyűlés képviselőházában. Fontos okok bírtak rá. E munka folyamán teljes részletességgel közlöm e díjak történetét. Ez is egy vonás lesz korunk jellemében. Egyelőre itt csak azt jegyzem meg, hogy a mikor a védelem átvétele fölött tárgyaltam: egyetlen szó se esett a munka díjazásáról senkivel.

Más aggodalmak bántottak.

Nem ismertem az ügyet. A hírlapok közléseit én is figyelemmel kísértem, az izgató hírlapok harsogó zaja ott zúgott az én fülemben is. Annyi tisztán állott

előttem, hogy a nyilvánosságra jutott részletek nem igazak s a megtörtént esetnek e részletekből lassanként megalakuló képe hamis. Hamis azért, mert keresztyén szűz vérének egyházi vagy vallásos indokból eredő kiontása lehetetlen. Ámde kettős feladat állhatott előttem. Az egyik az, hogy a vizsgálat terhelő adatainak hamiságát kiderítsem. Ezt lehetőknek tartottam. Rendes körülmények közt mindennapos bűnperben közönséges védőügyvéd részéről ez is elegendő munka.

De az én közéleti állásomnak, önbecsülésemnek s kötelességérzetemnek ez meg nem felelt. Nekem a másik nagy és nehéz feladatra kellett vállalkoznom. Arra, hogy kiderítsem azt, a mi valósággal történt. Miként tűnt el az eszlári lányka s minő elfogultsággal, könnyelműséggel, sőt vétkes indulattal dolgozott a vizsgálat, hogy a lányka eltűnéséből a vérvádat alkothassa meg? Csupán odáig juttatni a nagy pert, hogy a zsidók ellen nincs bebizonyítva a vérvád, nekem nem lehetett elég. A gyanú csupán ily eredmény után fennmaradt volna a zsidóság ellen. Nekem be kellett bizonyítanom, hogy mindaz, a mivel a zsidókat terhelik, az első szótól az utolsóig valótlan; – minden terhelő adat koholt; – minden terhelő tanú és jelenség hamis s a vádlottak csak a bíróság végzetes tévedésének és csodálatos elfogultságának áldozatai.

Lehetséges-e ez?

A bíróságnál nem remélhettem komoly segítséget. Hiszen éppen a bíróság elfogultsága ellen kellett volna a segítség. Másutt kellett azt keresni.

A kormány férfainál se találhattam pártolást. Az igazságügy miniszter maga is hitt a vérvádban. Ez Pauler Tivadar volt, jogtudor, jeles tudós, a budapesti egyetemen a büntetőjog tanára s tudományos író. De gyakorlati jogász sohase volt s elméje, gondolkozása csak tanszékileg volt erősen kifejlődve. A jog nemcsak tudomány, hanem élet is. Ő a jogot csak mint tudományt ismerte; – arról mint gyakorlati életről alig volt fogalma. S még ha lett volna is: akkor se avatkozott volna bele az ügybe. S nemcsak azért nem, mert maga is hitt a vérvádban s a nagy per vádlottainak bűnösségében, hanem sokkal inkább azért nem, mert tökéletes gonddal és figyelemmel tartotta tiszteletben a maga hatáskörét is, a bíróságét is. Az ügy a bíróság kezében van. Abból azt kivenni, vagy annak vezetésébe belekapkodni, lehetetlennek vélte.

A kormány elnöke Tisza Kálmán volt. Több mind hét év óta állt már az ország kormányzatának élén, hatalmas pártja volt a parlamentben s azon kívül is, – bírt a korona bizalmával teljes mértékben, a közfelfogás szerint mindenható volt. Ám a hatalom megszerzésében s megtartásában ügyes és gyakorlati gondolkozású férfiú volt. Erre nézve a legsikeresebb eszközöket mindig megragadta s azok felhasználásáról semmiféle nagy eszméért, semmiféle eszményi célért le nem mondott. Oly erős, sőt erőszakos volt a zsidók elleni felekezetes izgatás, oly egyetemesen népszerű a vizsgálat iránya és működése, hogy ez irányt megváltoztatni, e működést megzavarni a teljes népszerűtlen-

ség állapotába juttatta volna a kormányzatot. Gyakorlati államférfi erre alig vállalkozhatott. Tisza Kálmán semmi esetre se vállalkozott volna.

A népszerűség, ha zajos és egyetemes, alkotmányos államban csodálatos hatalom. A ki azzal viadalra száll, a ki annak ellentáll, a ki annak haragját és fölgerjedését vakmerően maga ellen zúdítja: annak a kormányzás és törvényhozás teréről vissza kell vonulni. Lehet tudós, lehet író, lehet bölcselő, érdemei nagyok lehetnek nemzete iránt s dicsősége sok nemzedékre kiterjedő, de gyakorlati kormányzó s tekintélyes törvényhozó alig lehet. Nagyon kevés kivételt ismer a nemzetek története ezen a mezőn.

A sajtó nem lehetett szövetségesem. Ő tüzelt legjobban.

A pártok még kevésbé. Az ellenzéki pártok meg nem engedték volna, hogy a vizsgálatba, míg megkezdett irányában halad, bárki beavatkozzék. De meg nem engedte volna a kormánytámogató többség se. Még akkor se engedte volna meg, ha erre a királyi trónról jön az intés. Pedig erre se lehetett számítani. A királyi udvar se szereti a zsidókat. Akkor éppen nem szerette. Mint a közeli s távoli vihar: úgy zúgott a zsidók elleni gyűlölködés akkor Oroszországban, Romániában, Ausztriában s egész Németországban. S zúgott Magyarországon is. S a királyi udvarok, ha káruk nincs belőle, mindig szeretik a népszerűséget s mindig szívesen hajolnak meg előtte.

Volt néhány barátom az országos közélet férfiai közt. Kerkapoly Károly, az ország egykori pénzügyminisz-

tere; Bittó István egykori miniszterelnök s Szilágyi Dezső, ellenzéki vezérférfiú, később igazságügyminiszter s a parlament elnöke. Tekintélyes és kiváló férfiak, nagy és kölcsönös bizalom állott fenn közöttünk egykoron. Mindegyikkel volt alkalmam eszmét cserélni e kérdésben. Mindegyik látta és érezte tisztán, hogy a felekezeti gyűlölködésnek az országos ügyek kezelésében szerepet engedni czélszerűtlen s esetleg káros és veszélyes is lehet, de azért mindegyik úgy látta, hogy ez idő szerint hálátlan és sikertelen, sőt kockázatos dolog lenne a nyílt és erélyes felszólalás. Mindegyiknek az volt a nézete: meg kell várni a nagy per végét, a vizsgálatba pedig beavatkozni nem tanácsos. Óvtak és intettek ettől engem is.

Valahogy kiszivárgott a híre, hogy engem a védelem vezetésére felszólítottak. Akkor a főváros negyedik kerületében, a belvárosban laktam a Ferenczrendű szerzetesek palotájában. Ott volt ügyvédi irodám is.

Június 25-én éjjeli 11 órakor fölkeresett két képviselőtársam. Az egyik függetlenségi párti, a másik kormánypárti volt. Utóbbi akkor nagy személyes ellenelem, vagy – helyesebben mondva – haragosa a kabinet elnökének. Hallották, hogy engem fölkertek a védelemre s most egyenesen azért jöttek ily szokatlan órában hozzám, hogy a védelem elvállalásáról lebeszéljenek. Figyelmembe ajánlották, hogy huszonnégy óra alatt egy harmadik képviselőtársamtól, a függetlenségi párt egyik vezérférfiától is érkezik hozzám erre nézve bizalmas levél – Erdélyből.

A levél másnap csakugyan megjött s fontosságánál fogva kivételesen megőriztem. A levél s a két képviselő együtt a helyzet következő képét tárta fel előttem:

Az Ausztriával való szövetséget lazítani kell, holott Tisza Kálmán kormányzata azt mind szorosabbra fűzi s ezzel Magyarország erőit bénítja. Tisza Kálmán megbuktatásával tehát nagy nemzeti czélt érünk el. Ám Tisza Kálmán a nyers anyagi érdekek egyénenkénti legyezgetésével s mind mondani szokás, a korrupcióval tartja fenn uralmát, a korrupció szálai pedig a zsidóság kezében vannak. A zsidóság ellen most elemi erővel dühöngő gyűlölséget pártszervezésre kell a jó hazafiaknak felhasználni. A jelszó: »Le a korrupcióval, le a zsidósággal, le Tisza uralmával«. Ma ezt megérti mindenki s egyetlen hatalmas föllépéssel győzhetünk. A parlamentben csaknem készen áll erre az egységes ellenzék. Ha én belemegyek: belemegy a függetlenségi párt 80 taggal, a mérsékelt ellenzék 20 taggal s a kormánypártnak 33 tagja nyomban csatlakozik. S engem tesznek meg az így alakult párt vezérévé. Rám nagy és fényes jövő vár s az országra kétségtelen haszon.

Nagyon meglepett, de nyomban nagyon el is kedvetlenített ez a felfogás s ez a javaslat.

A függetlenségi pártnak neve volt »1848-as és függetlenségi párt«.

1848-ban két nagy dolgot végezett Magyarország. Az egyik az volt, hogy eltörölte a középkori hűbéri-ség még fennálló intézményeit s megalapította a törvény előtti egyenlőséget s az egyházak és felekezetek

egyenjogúságát. S íme most az alakuló új párt 34 év múlva a zsidó felekezetet a jogtalanság állapotába akarná visszaszorítani!

Ez beszennyezése lenne az 1848-iki lobogónak s meghamisítása a függetlenségi pártnak. Szomorú visszaesés régi betegségbe.

A másik nagy dolog, a melyet 1848-ban végeztünk: a nagy függetlenségi harc, hogy szabadok legyünk Ausztriától és a Habsburgoktól.

Azt az eszmét s azt a nemzeti szenvedélyt, mely a függetlenségi háborúban nyert alakot, képviselte a függetlenségi párt. Es képviselte a nemzeti érdekek korlátai közt a szabadelvű haladás irányát.

De ha most már e párt a felekezeti izgatás talajára lép át, azon szervezkedik s szervezetébe egyéb párt-elemek szövetségét is befogadja: nyomban elveszti történelmi erősségeit, szakít a nagy múltnak dicső hagyományával, nemzeti jellege elhomályosul s a helyett, hogy történelmi párt maradna, a napi és időszakai eszmeáramlatok fuvataga által engedi magát elboríttatni s e fuvatag ereje és iránya szerint fog ingadozni.

Jól emlékszem szavaimra, a melyekkel képviselő-társaim javaslatát elutasítottam magamtól.

– Hiszitek-e azt, hogy a nemzet ez idő szerint képes nagy függetlenségi harcra s egyúttal kész is arra?

– Nem hiszük.

– Én se hiszem. A felekezeti gyűlölség utálatos eszköz politikai célok elérésére, de ha függetlenségünk

kivívására alkalmas volna: magam is gondolkozóba esném, ne használjam-e föl? Azonban nem alkalmas. Ha e gyűlölködés megerősödik: a tömeg legrosszabb szenvedélyeit kelti föl s ingerli kitörésre. A vezetés csakhamar kiesik kezünkől s a bujtogatok kezére száll. Az ő kezükből pedig a fosztogatók veszik át. Vajjon tetszenék-e néktek, ha egy szép napon Tisza Kálmán azt a jelentést tenné a parlamentben, hogy tegnap az egyesült függetlenségi és nemzeti párt népgyűlést tartott Pozsonyban vagy Miskolczon, gyűlés után a tömeg a zsidók boltjait és raktárait kezdte fosztogatni, kénytelen voltam tehát katonasággal állítani helyre a rendet? Én ilyen jövőendő előkészítésére nem vállalkozom. E helyett azt tanácsolom: álljunk a felekezeti izgatás elé egész mellet s küzdjük le azt egész elszántsággal.

A függetlenségi párt elnöke Mocsáry Lajos volt. Nemes gondolkozás, erős hazafiság, arany jellem. Bizalmas barátság kötött hozzá. Másnap közöltem vele az éjszakai tárgyalást s egyúttal kijelentettem, hogy veszélyesnek és kalandosnak tartom az új pártalakítási tervet s e terv csak arra indít, hogy habozásom szűnjék meg s a védelmi megbízatást fogadjam el.

Erős magyar gondolkozása daczára Mocsáry Lajos se örült e kijelentésemnek. Úgy látta, egy időre megbénítja politikai működésemet ez a vállalat s ez nem lesz hasznára a függetlenségi pártnak.

Nemes tanácskozás fejlődött ki köztünk. Élénken emlékszem egyes részleteire.

Megjegyeztem, hogy törvényes jogomban áll ugyan

a hozzám intézett kérést megtagadni, de annak megtagadásában mégis nagy erkölcsi gyöngeség rejlenek. Az orvos se tagadhatja meg a halálos beteg orvoslását s az ügyvéd se a szerencsétlenek védelmét. Kétszáz év előtt a mi egyházainkat, a magyar protestánsokat is gyilkos erélyvel üldözte a felekezeti dühöngés ürügye alatt a habsburgi erőszak, rokonainkat hóhér kezébe, egyházaink lelki tanítóit gályarabságba hurczolták: vajjon a közélet szereplő férfiai megengedhette volna-e magának akkor, hogy az üldözöttek keserű jajgatása elől füleit bezárja s a védelem enyhítő segítségét megtagadja? Bűnösök-e vagy ártatlanok az eszlári zsidók: nem tudom. De most már nem is csupán az a kérdés, mert hiszen a felizgatott tömeg indulata odáig fokozódott, a hol már az egész zsidó felekezetet fenyegeti, de fenyegeti egyúttal társadalmunk nyugalmát is.

Mocsáry Lajos csak úgy látta és érezte ezt, mint én. Nem is nagyon törekedett lebeszélni aztán, de hű barátként óvatosságra intett. Sok baja lehet – úgy mond – a párt néhány tagjával, mivelhogy ellenem a párt kebelében is elkezdenek majd izgatni, a melyet neki mint elnöknek kell majd meggátolni.

Értesítettem Simon Józsefet, hogy a védői megbízást, ha törvényes alakban a vádlottaktól jön, elfogadom. De van hozzá föltételem is.

Kifejtettem előtte, hogy a vállalatban az ügyvédi munka lesz a legkisebb és a legkönnyebb. Nem a közvádóval s nem a bírák elfogultságával kell nekem a nagy harcztot megvívnom.

Hanem a felizgatott közvéleménnyel, a gyűlölködés ellenséges indulatával, az ezernyi rágalommal és gyanúsítással. Egy nagy baj vívásnak lesz majd tanúja az ország, a melyben az egyik fél én leszek, a másik fél a tömegek szenvedélyei. A jó és nemes lelkek majd részvétellel, talán rokonszenvvel is nézik harczomat, de segítségemre meg nem mozdulnak. Várják ezt majd a koronától, a parlamenttől, a nemzet nagyjaitól, hogy bölcseségük szavát s tekintélyük súlyát ők emeljék fel a felekezeti izgatás ellen. Ők pedig sok mindenféle komoly vagy nem elég komoly okból hallgatni fognak. Hallgatni fognak mind a nemzet kormányzói, az egyházak fejedelmei, a pártok vezérei, az ország főbírái s a mérhetlen uradalmak birtokosai. Hirneves tudósok, költők, tanárok nem emelik föl szavukat. Mind, valamennyien csak a bajvívás végét várják.

De nem hallgatnak s nem várokoznak majd a közélet ama kis és nagy emberei s a napi sajtónak ama számító férfiai, kik a nép szenvedelmét a maguk részére gyümölcsöztetni óhajtják is, képesek is. Minő könnyű és élvezetes dolog lesz ezek előtt a védőt a gyűlölet áradatával elborítani. Az igazság egykor győzni fog ugyan, de addig még sok idő telik el. S az az idő nem az enyém lesz, hanem az izgatóké.

Igen jól láttam előre mindent.

Minden jelentékeny férfival együtt egy időben születik meg annak egy csomó ellensége. S együtt nő fel vele s el nem hagyja őt soha. En is valaki voltam már az országos és irodalmi közéletben, körülöttem is

hemzsegték már a nyílt vagy titkos ellenségek: minő élvezet lesz ezeknek a közgyűlölködés egy részét ellenem irányozni.

De hát mindez egy percnyi aggodalmat se okozott nekem. A küzdő pálya nem rózsás pihenő s tudtam, hogy a küzdelem elé kell menni.

Végre is az igazságot győzelemre vinni, a felekezeti gyűlölködést megszüntetni s a tömegeket lecsillapítani: ez volt a cél. S szentül meg voltam győződve, hogy alkalmas férfiak, kitűnő védőtársak segítségével ezt biztosabban elérem, mintha magánosan maradok. Védőtársakat kerestem.

IV.

*(Horánszky Nándor. – Funták Sándor. – Egyéniségük. – Az ügyvédi díj kérdése. -
A kit a közvélemény üldöz.)*

Én a védelemben pártállásomnál fogva a közönség vélekedésében a függetlenségi pártot képviseltem. Társaimat úgy akartam megválasztani, hogy a nagy bajvívásban a parlament minden pártja képviselve legyen. Tehát a mérsékelt ellenzék, a közép-párt is és a szabad-
elví kormánypárt is.

A mérsékelt ellenzéknek kiváló tagjai voltak. Főrendüek, nagy uradalmak urai, főpapok, volt miniszterek s előkelő képviselők, kik azóta lettek miniszterek és államtitkárok. Egyik vezére gróf Apponyi Albert volt, kire díszes jövő várt s egyik kiváló tagja Horánszky Nándor volt, tanulmányai s életmódja szerint gyakorló ügyvéd.

E pártból ő rá esett választásom.

Ős, nemes család sarjadéka volt. Ósei Magyarország északi részén voltak honosak s jelentős birtokosok. Szepes- és Sáros-vármegyékben már a XVI. század elejétől kezdve előkelő megyei tisztviselők s országgyűlési követek is kerültek ki a családból. Házasság útján az ország legjelesebb felvidéki családjaival volt rokonságban.

Ő Jász-Nagy-Kun-Szolnok vármegyében Szolnokon volt gyakorló ügyvéd. Jó gyakorlati ügyvéd hírében állt, jeles elme volt s nagy tekintélyre tett szert a vármegyében. Kedélyes egyéniség, megnyerő modor, jó pajtás: nagyon megkedvelte közönsége s 1872-ben a szolnoki kerület a parlament tagjává, képviselővé megválasztotta.

Először a balközépnek nevezett közjogi ellenzéken foglalt helyet Tisza Kálmán vezérlete alatt. 1875-ben, a mikor a nagy pártok összeolvadtak, kormánypárti lett s Tisza kormányának hive. E párton sem maradhatott sokáig. 1876-ban a kormánypárt kettészakadt s jelentékeny része független szabadelvű párt neve alatt az ellenzékre ment át. Ezzel tartott Horánszky is.

Ez az ellenzék több néven és többféle átalakuláson ment át, végre nemzeti párt név alatt szervezkedett s Horánszky Nándort választotta elnökévé. E minőségben is naponként nőtt tekintélye a parlamentben. Fényes szónokká nem vált, de pénzügyi s közgazdasági tartalmú beszédeit mindig nagy figyelemmel hallgatták. Közben Budapestre költözött, a fővárosnak állandó

lakosa lett s ügyvédi irodát nyitott. Szerény vagyonra is szert tett.

Pártja 1899-ben megszűnt, egyesült a szabadelvű kormánypárttal. Tekintélye az új viszonyok közt fokozatosan emelkedett s az új kormány elnökének, Széli Kálmánnak legbizalmasabb tanácsadója lett. Végül az 1902-ik év tavaszán elfogadta a kereskedelmi miniszteri tárczát. De néhány hét múlva súlyos betegség kioltotta életét.

Egy párton sohasem voltam vele, de míg a nagy egyházpolitikai küzdelmek őt az ellentáborba nem hajszolták, gyakorta érintkeztünk, sok kérdésben bizalmas eszmecserébe bocsátkoztunk s különösen a nagy per idején erős rokonszenv is fejlődött ki köztünk.

Fölkerestem személyesen s megkértem, legyen védőtársam. Vállaljon a védelemben akkora munkát, a mekkorát akar s bizza rám a többit.

Eléje terjesztettem aggodalmaimat. Eléje a küzdelem előrelátható természetét és méreteit s mindazt, a mit a jövőből láttam. Nyíltan megmondtam neki, hogy nem annyira ügyvédre és jogászra, mint sokkal inkább hű, nemes, igaz bajtársra van szükségem.

Vállalkozott készséggel.

Közölte-e barátaival Horánszky, hogy en őt a védő tisztségének elvállalására felhívtam s tanakodott-e e fölött pártjával: nem tudom. Valószínűnek tartom.

Másik társamul, mint említém, Funták Sándort szemeltem ki.

Ő korosabb férfiú volt, mint én, s régi fővárosi ügy-

véd. Jó neve volt s egy híres bűnpörben feladatának, mint védő, jelesen megfelelt.

Szerbiának a múlt század elejétől kezdve két fejedelmi családja volt, mely örök viaskodásban állott egymással. A Karagyorgyevics családot letaszította a fejedelmi székről az Obrenovics-család. 1868-ban Obrenovics Mihály volt a fejedelem, felesége magyar grófnő. A száműzött, de a trónról soha le nem mondott Karagyorgyevicsék magyar nagybirtokosok voltak. Mihály fejedelmet 1868-ban a Belgrád mellett fekvő Topcsider nevű kertben fényes nappal orvul meggyilkolták. A gyilkosok meglakoltak a véres büntettért. De a szerbiai vizsgálat azt derítette ki, hogy az egyik Karagyorgyevics herceg volt a felbujtó. A herceg Magyarországon tartózkodott. A magyar állam őt nem adta ki, hanem maga állította büntető törvényszék elé. A herceg védője Funták Sándor volt.

Funtákat később az ország legnagyobb ügyvédi kamarája, a budapesti kamara, elnökévé választotta. Azután parlamenti képviselővé lett s a kormánypártnak volt tagja. A nagy per idején nem volt már képviselő, politikai befolyása alig volt, de megvolt jó neve s rokonszenves egyénisége.

Fölkerestem, közöltem vele tervemet, szívesen vállalkozott társamul.

Mindjárt érintette azonban az ügyvédi tiszteletdíj kérdését. Közöltem vele nézetemet, de egyúttal gyöngéden tudattam vele, hogy nézetemet nem akarom ráerőszakolni, de mégis Horánszkyval együttesen kell e fölött tanácskoznunk.

Értekezletre hívtam őket magamhoz.

Funták nézete az volt, hogy díjkötvényt kell szerez-nünk s abban a munkabért, az ügyvédi tiszteletdíjat megfelelő összegben meg kell állapítani. Nagy koczkázat elé megyünk. Ő ugyan nem kételkedik abban, hogy költségünket és fáradságunkat megtérítik, de ha a veszély elmúlik, az emberek gyakran szűkkeblűek s a végzett munka igazi becsét akkor már nemigen látják meg.

A szerep a nagyközönség felizgatott indulata miatt gyűlöletes. Míg a nagy per tart, addig egyéb ügyvédi munkát alig végezhetünk. Pedig eltarthat egész éven át s tovább is. Ha bevégeződik, a keresztyének nem hozzák hozzánk azontúl az ügyvédi megbízásokat, a miért érzületük ellenére a zsidókat megvédelmeztük. De a zsidók se hozzák, mert gyakorlati gondolkozású emberek s belátják, hogy a mi kezünkben ezentúl sokkal nehezebben megy ügyük sikerre, mert a bíróság tagjai közt is sokan vannak, kiknek gondolkozásában a felekezeti gyűlölség többé-kevésbé meggyökeredett s a miatt boszúsak ránk.

Így indokolta nézetét.

Horánszky felfogása teljesen megegyezett az enyémmel.

Az ügy szerintünk nem közönséges ügyvédi feladat s ilyenek az ügyvédi tiszteletdíj kérdésében se tekint-hetjük. Súlyos politikai okok szólnak a mellett, hogy a védelemre vállalkozzunk, ha tehát egyéni helyzetünk a vállalkozást megengedi: tisztünket még akkor is tel-jesítenünk kell, ha a nagy per egészen igénybeveszi is időnket és munkánkat s ha mindent saját költsé-

günkön kell is végeznünk. Tehetjük azt, hogy a védői tisztet nem fogadjuk el: erre is lehet elég okunk. De hogy elfogadjuk-e vagy se: e kérdésnél a tiszteletdíjra gondolni se szabad.

Horánszky szavaihoz én hozzátettem, hogy nekem különben se szokásom ügyvédi díjkötvényt elfogadni. Ha irodám vezetői néha megállapodtak is előre valami díjban: ezt ellenemre s tudtomon kívül teheték, de bizonyos, hogy életemben sohasem érvényesítettem semmiféle díjkötvényt vagy előzetes megállapodást. Hiszen az ügyvéd nagy esetekben sohase tudja előre, mennyi és mily természetű munka vár rá. A vérvád nagyterében erről sejtelmünk se lehet, tehát a díj kötvénynek tárgyát se ismerjük. Olyan díjat pedig, melyet megfelelő munkával meg nem érdemeltünk, úgy sem fogadhatnánk el senkitől semmi címen.

Funták is nemes gondolkozású férfiú volt, de másként fogta föl a világot. De azért nem erőltette a kérdést, sőt kedélyesen kinevetett gondolkozásunkért, a mikor pedig abban utóbb ő is megnyugodott. Azonban e szavakkal végezte vitáját:

– A világ mégis rajtunk köszörüli nyelvét, a míg élünk. S ha valamikor nyakunkban koldustarisznyával bolyonganánk az emberek között, még akkor is ujjal mutatnának ránk: íme az álnokok, megfizették őket a zsidók; íme koldustarisznyát akasztanak nyakukba, pedig egy milliójuk van a tarisznyában!

Soha többé a díjazás kérdése köztünk föl nem merült s megbízóinkkal szemben se volt róla szó soha.

Nem hivalkodás vezeti tollamat, a mikor ezeket közlöm. A kornak s az embereknek jelleméhez tartozik ez is s kötelesség hű képet rajzolni mindenről.

Egyébiránt szerény, de tisztos díjazásban mégis volt részünk. A munka végére tartozik erről beszámolnom.

A fogságban levő vádlottak családját Heumann Ignáez értesítette, hogy hajlandók vagyunk védelmükre vállalkozni, ha ők erre fölkérnek s megbíznak bennünket s ekként törvényes alakot nyer tisztünk.

A vizsgálóbíró július 1-én hallgatta meg a vádlottakat s jegyzőkönyveket vett föl nyilatkozatukról. Engem Sarf József a zsidó templomszolga bízott meg és felesége Müller Léni s végül Bukszbaum Ábrahám, a galicziai metsző.

Horánszky Nándort hat eszlári lakos vádlott bízta meg, úgymint: Junger Adolf, Braun Ábrahám, Veiszstein Lázár, Lusztig Sámuel, Taub Emánuel és Rózenberg Hermann.

Funták Sándort két pályázó metsző bízta meg: Svarcz Salamon és Braun Leopold.

Így értesített bennünket a vizsgálóbíró.

Egyelőre nem volt semmi tennivalónk. Július közepén együtt elmentünk Nyíregyházára s Heumann védőtársunknál s a törvényszék elnökénél jelentkeztünk. Most már nem emlékszem biztosan, hogy védetteinket személyesen láthattuk-e, vagy csak a vizsgálóbíró útján levélben értesítettük őket.

Az ország zsidó lakosaira megnyugtató hatása lett a hírnek, hogy a védelemre vállalkoztunk. De az izgató

hírlapok annál jobban tüzelték ellenünk a gyűlölködő tömegeket. Egyetlen lépést se volt még alkalmunk tenni a vizsgálat érdekében és már többféle cselekményünket szellőztették ama hírlapok hamisan s gyűlöletes irányzattal. Kénytelenek voltunk nap-nap után nyilatkozni a sajtóban. Csak rontottuk vele látszólag a helyzetet. Utóbb nem törődünk a támadásokkal. Az se ért semmit.

Politikai párttá még nem alakult a felekezeti izgatók tábora, de már hatalmas társadalmi rétegek képződtek, melyek a zsidók elleni gyűlölet szításában politikai célú tüztek maguk elé. E célra hasznosnak, sőt szükségesnek látták, hogy azokat, a kiket a vérvád terhel, minden áron bűnösnek mondja ki a bíróság. Bennünk e célra jutás akadályait látták s azért ellenünk nyomban heves támadásokat intéztek.

Ha a mai társadalom üldözőbe vesz valakit, ha a vád önmagában is komoly és gyűlöletes, s ha az üldözés indulataiban vallásos elfogultság is szerepel, mely képes magával ragadni a tömegeket s végül, ha politikai célú is kapcsolnak az üldözés sikeréhez: akkor csaknem lehetetlen az üldözöttnek menekülése. Rosszabb a helyzete, mint az elmúlt századokban, a mikor még nem volt sajtó, nem volt táviró, nem voltak társadalmi betegségekből keletkező pártok s nem voltak többségen alapuló kormányok. Az egyes embernek, a fejedelemnek, a bírónak, a kormányzónak zsarnoksága nem oly hatalmas és veszélyes, mint a többségnek vagy éppen a tömegnek zsarnoksága. Az egyes ember érezni, gon-

dolkodni s alkudni tud, de a fölizgatott tömeg nem tud. S nem is akar. Ő csak sikert, kielégítést akar s a kit üldözőbe vesz: azt minden áron el akarja tiporni.

A védők nem áltatták magukat azzal, hogy munkájuk könnyű lesz és hálás. A vád részleteit nem ismerve még, a végső győzelem teljességében se bízhattak egyelőre. Csak fenséges hivatásuk tudata s a férfias kötelességérzet volt meg bennük. Ez volt erősségük.

S ez elég volt egyelőre.

Friedmann Bernát és Székely Miksa védő társaim csak egy év múlva léptek a védelem küzdő terére. Valódi szerepük a nyilvános tárgyalásnál kezdődik. Ott fogok róluk megemlékezni.

TÜNETEK. KALANDOK. TÉVEDÉSEK.

I.

(Grósz Márton és Klein Ignác. – Szegény ember alibije. – Gross es Klein alibije. – A lovak színe magyar nyelven. – A sárga ló meg a fekete ló. – Lichtmann az ügyes.)

Apróságokból áll ez a fejezet. El is maradhatnának, ha a nagy per hű képét nem akarnám egészben az olvasó elé állítani. Az igazság kérdését náluk nélkül is tisztába lehet hozni. De szint és zománczot, fényt és árnyékot nyújtanak a kornak s a szereplőknek alakjához. A tudósnak, a jogásznak, a bírónak nincs rájuk szüksége. Az író azonban nem mellőzheti őket, mint az építő s az iparos nem mellőzheti műve díszítményeit.

Smilovics azt mondta: két eszlári zsidó szállította rongyos fakó szekéren a holttestet Tisza-Szentmárton és Tárkány körül. Rá is mutatott a két eszlári zsidóra. Az egyik volt Grósz Márton, a másik volt Klein Ignác.

A vizsgálóbírónak kötelessége volt e két zsidót vallatóra fogni.

Grrósz Márton tiszta-eszlár-ujfalusi lakos, mezei gazda, de csak néhány holdnyi haszonbéres szántóföldön, 45 éves, nős, hat gyermeke van, kissé házsártos természetű, de előélete büntetlen. Összes vagyona némi ingóságból áll. Butor, ágybéli, ruhanemű, gazdasági szerek összes értékét négyszáz koronára becsüli a községi előljáróság.

Smilovics egyenesen szemébe mondta, hogy ő volt az egyik zsidó, a ki a csempészett holttetemet átadta.

Miért tette ezt Smilovics?

Ez a kérdés különösen érdekes, noha nem tudok rá tökéletesen megfelelni.

Az egész holttest-csempészetből természetesen egyetlen szó sem igaz. Maga Smilovics és minden társa csakhamar visszavonta minden vallomását s külső körülményekkel is igazolta, hogy egész vallomása pusztá koholmány volt. Erre azonban később terjeszkedem ki.

De bizonyos, hogy volt idő, a mikor Smilovics is, Herskó is bámulatos részletességgel beszéltek a holttest-csempészetről. S bizonyos, hogy akkor meg kellett jelölniök két eszlári zsidót, olyat, mint a ki a tetemet szállította.

De hát miért éppen Grószot és Kleint jelölték meg? Hiszen volt Eszláron harmincz-negyven zsidó. Ok nem ismertek közülök egyet se. Épp oly könnyen és véletlenül jelölhettek volna meg más két zsidót is.

Grószra és Kleinra bizonyára neheztelt valaki a titkos tanács tagjai közül, a kik a vizsgálóbíró füleit

tele suttozták. S ez a valaki éppen csak ezt a két zsidót akarta kissé sarkantyúja alá venni, kissé megtoporzékoltatni,

S ebben a nagy per sorsára némi szerencse volt, a mint ez utóbb majd kiviláglik.

Június 11-én vasárnap vették át a holttestet a tutasok Herskó és Smilovics szerint. Grósz és Klein adta át a holttestet Tárkánynál, tehát Grosznak és Kleinnak június 11-én Tárkánynál kellett lenni. Minthogy pedig rossz kocsival, rossz lovakkal s rossz utakon jártak s Tárkány Tisza-Eszlártól bármely úton is 50-60, sőt több kilométer távolságra van s a rothadó holttesttel nappal, szabadon nem is lehetett népes helyeken észrevétlen járni: ennél fogva Grósz és Klein már június 9-én se lehetett Tisza-Eszláron s előbb, mint 12-én este, haza nem érhetett. A két embernek tehát legalább négy napon át június 9-től 12-ig hazulról távol kellett lenni.

Ez könnyűvé tette Grósz és Klein védekezését. Csak az otthonlétet kellett nekik bizonyítaniok. Az alibit, miként a jogászok mondják.

Csakhogy szegény embernek, kis embernek, falusi jelentéktelen embernek gyakran igen nehéz, gyakran lehetetlen bizonyítani, hogy hetek-hónapok, évek előtt melyik napon hol volt, mit csinált, kikkel érintkezett.

Hivatalbeli ember, gyári munkás, heti béres, vasutas, tengeri hajós, irka-firkával foglalkozó könnyebben bizonyíthat. Mikor és hol járt, mikor és minő munkát végzett s miféle bért kapott: van nyoma a papíroson,

De a szegény falusi embernek sehol semmi nyoma. Az ő emlékezete csak nagy dologhoz tud kapcsolódni. Tűzveszély, árvíz, jágesés, születés, halál, nagy ünnep, betegség, ökre, lova, malacza hullása, szüret, disznótor s egyéb efféle egy időre, néha egész életére leszegezi emlékezetét, de egyéb nem. A minden nap megújuló gondok hihetetlen gyorsasággal törlik el az elmúlt napok apró eseményeinek képét.

Grósz Mártonnak különös szerencséje volt.

Sógorának, Szüszmannak június 3-án halt meg egy kis gyermeke s ezt 4-ikén temették el. Grósz Márton az általános szokás ellenére nem vehetett részt a temetés körüli teendőkben, mert 3-án megbetegedett s 4-én ágyynak esett.

Arra már minden épelméjű, felnőtt ember emlékezik, hogy néhány hét előtt hány napig volt fekvő-beteg. Június 4-ike vasárnap volt. Elmondta Grósz, hogy szombatig, 10-éig ágyban feküdt, de ekkor mint vallásos ember, okvetlenül templomba akart menni. Fölkelt tehát s nagy gyöngesége s felesége intései daczára is elindult az isten házába. Hanem bizony nem volt ereje odajutni, megint csak le kellett feküdnie.

Hivatkozott tanúként feleségére, hivatkozott a 72 éves öreg Groszbereg Illésnére, a kik apróra bebizonyították az e napokon át tartó betegségét. Hivatkozott a 18 éves Gyulay Zsuzsanna s a 16 éves Nagy Borcsa hajadonokra, kik szomszédjainál, Einhorn Józsefnél és Májernál voltak szolgálatban, a kik napokra ugyan biztosan nem emlékezve, azt mégis igazolták, hogy a nyár elején több napon át beteg volt.

Elmondta Grósz, hogy június 18-án, kedden újra megkísértette a fölkelést. Valami ügye-baja miatt be akart menni Ó-Faluba a községházához. De ereje elhagyta útközben. Csak Pap József törvénybíró malmáig tudott menni. Szerencséjére szemközt jött egy kocsin Szilvássy Jánosné birtokos úrnő, ment volna ki a szőlőjébe s útja az Újfalun vezetett át. Ez meglátta az erőtlent, vánszorgó embert, fölvette kocsijára s elvitte haza. Az úrnővel együtt volt kocsiján cselédje, Hatalovszky Mária is. Mind az úrnő, mind cselédje eskü alatt igazolták az esetet.

Ez se volt elég.

Éppen e betegsége alatt kiment hozzá a nyíregyházi törvényszék végrehajtója, hogy valami adósság miatt lovát, szekerét, ágybélíjét elharácsolja. A végrehajtóval együtt volt valami írnok, aztán a kisbíró s egy szakértő becsüs. Valamennyi ágyban fekvő betegnek találta Grósz Mártont. Akadt egy tanú, özvegy Pásztor Józsefné, Csuha Mária, ki emlékezett arra, hogy a beteg számára tőle is kértek hasfájás ellen orvosságot.

Hát bizony volt itt alibi elég. Halál, temetés, betegség, bírói végrehajtás, elég emlékeztető biztos jelenség. De azért mind nem használt semmit. A bírói végre hajtót ki se hallgatta a vizsgálóbíró.

Hanem e helyett Grósz Mártont faggatták, nyaggatták, Tisza-Lökre hurczolták, tyúkólba zárták, csendbiztos kezére adták s utóbb is vizsgálati fogság czimén a börtönbe zárták.

Ez július közepén történt. Bérelt kis gazdaságában

már elvégezte az aratást s felesége kint volt a tarlón. Ha öt elzárják: mindene odavesz. Takarodás, cséplés elmarad, hitelezőjével nem végezhet, bérbeadója elveszi lovát kocsiját, felesége és hat gyereke mehet koldulni.

Panasza nem segített rajta.

Pedig bizonyos volt, hogy 10-én és 11-én Tisza-Szentmártonban nem szállíthatott holttestet s 12-én azt Smilovicsnak és Herskónak át nem adhatta.

Hát Klein Ignác, a czimbora, miként tudta magát védelmezni?

Ezzel ugyan csúffá lett a vizsgálóbíró minden furfangja és bölcsesége.

Ez 31 éves katonaviselt ember volt. Még a honvédség kötelékébe tartozott s nem ijedt meg hamarosan a maga árnyékától. Smilovics ugyan neki is szemébe mondta, hogy ő adta át a holttestet Tisza-Tárkánynál, de azt a feleletet, a mit erre Kleintől nyert, nem kedves emlékei közt őrzi meg. Ha a vizsgálóbíró, a csendbiztos s Karanczai fogházőr meg nem gátolják: kegyetlenül összemarczangolta volna a vörös szakállú Smilovicsot a szembesítésnél.

Klein szegény ember volt. Összes vagyona nem ért száz koronát. Volt egy kétkerekű hitvány talyigája s egy görhes lova. Ezen járt ki kora reggeltől késő estig a Tisza-Eszlár körüli tanyákra. Szalagot, bábut, gyerekjátékot, szatyingot, filléres gyűrűket, csillogó semmiségeket árult s ha ötven hatvan fillért megkeresett naponként: azt már szerencsének tarthatta. Maga, lova csak úton-útfélen élt ingyen adományból, útszéli zöld-

ségből. Estére kelve hazament hűségesen nejéhez. Néha az éjféli, néha a hajnal vetette haza. Vevőközön-sége is csak szegény tanyai cselédségből állott.

Csúfneve volt: a lótoló. A rossz, kavicstalan dülő-utakon sok kátyú, sok mély homok imitt-amott. Görhes, vén lova meg megunta a talyigát s akkor megállt a kátyúban vagy a homokban és se jó, se rossz szóra meg nem mozdult a világért sem. Mit tett ilyenkor a szegény zsidó? Leszállt a talyigáról, vállát nekifesszítette a lova farának s elkezdte lovát tolni, taszigálni előre.

Nem kellett több. Valaki meglátta s elhirdette a faluban. Nyomban elnevezték lótolónak. A magyar mezei ember vezeti, szidja, üti lovát, ha nem mozdul, arra is rávetemedik, hogy a kocsit tolja, de arra már nem, hogy a lovát tolja.

Nos hát a lótolóra akarták rábizonyítani, hogy ő szál-lította a holttestet.

Ám a holttestet négykerekű fakó szekérrel s két lóval hurczolták Smilovicsék szerint. De a szegény kis lótoló zsidónak csak kétkerekű talyigája s egyetlen görhes lova volt. Hogy lett hát két kerékből négy s az egy lóból kettő? Valaki bizonyára kocsit, lovat adott neki a vállalathoz.

De ki lehetett az?

Klein Ignác, a lótoló, azt állította, hogy ő egész napokon és éjjeleken át az egész nyáron soha se volt távol. Hivatkozott feleségére, a szomszédokra s a vele egy házban lakókra. Tegyenek tanúságot mellette.

Feleségére nem adtak semmit. Felesége is volt, zsidó is volt, tanúságának nem volt nyomatéka.

Szomszédjai voltak: Csuha Ferenczné, született Mocsár Mária, azután Kovács Józsefné, született Farkas Zsófia, Cseres Andrásné, született Bodnár Mária és Nagy István. Szegény emberek, szegény asszonyok, Kleinék jó ismerősei, naponként átjártak egymáshoz csevegni s egyet-mást kölcsönkérni.

Mindezek semmit sem tudtak arról, hogy a lótoló egy vagy két egész napon s éjszakákon távol lett volna a háztól.

Csuha Ferencz azonban mégis tudott valamit. Ez is szegény zsöllér ember volt, mint Klein és pedig hazátlan zsöllér. 1882-ik évi ápril 24-én. Szent György napkor ugyanabban a házban fogadott bérelt lakást, a melyben Kleinék laktak. Lakásuk egy pitvarra nyílt, egymás mellett volt, Csuha mindent tudhatott.

Azt mondta: a lótoló az egész nyáron át csak három ízben volt távol s mindig két napon s két éjszakán át. Egy ízben, bizonyosan tudja, hogy Nyíregyházán járt, de hogy két ízben hol járt, nem tudja. A napokat se tudja. De azt tudja, hogy lovával együtt volt távol s hogy egy ízben Grószberg szekerét kérte el, egy ízben pedig a Matyi, dohányos ember szekerét kérte kölcsön.

A Matyi dohányost könnyű volt kipuhatolni. Ez Antal Mátyás nevű szegény ember volt. Ez igenis bevallotta, hogy tőle egy napon elkérte kocsiját a lótoló, reggel elutazott vele, de másnap reggel visszajött.

Ezzel hát nem boldogult a vizsgálat. A tarkányi

holttestszállításhoz három-négy nap és éjjel volt szükséges. Ezt az utat Matyi szekerén megtenni nem lehetett.

Grószberg szekerevel se mentek semmire. Ebből éppen nem sült ki semmi.

Mindegy. A bölcс vizsgálóbírónak ez nem okozott fejtörést. Négykereкű kocsit akárkitől kaphatott a két zsidó, habár ki nem lehet puhatolni is, hogy kitől. Csak azt a kérdést kell tisztába hozni, hogy honnan és kitől került a két ló?

Itt akadt meg már kegyetlenül a vizsgálóbíró.

Július 15-én különös gonddal kérdezte ki Smilovicsot, milyen színű volt Tisza-Szent-Mártonnál a holttestszállító zsidók lova? Smilovics határozottan azt mondta, hogy az egyik sárga volt, a másik fekete. Meg kellett hát keresni ezt a két lovat.

A lótoló zsidó lova sötét pej volt. A magyar embernek százféle szava van a lószínek jelzésére. Fekete, fehér, szürke, deres, vasderes, barna, fakó, sárga, arany-szörű, tarka, aranyalmás, téli szennyes, hóka, kesej, egérszínű, daru szörű, vörös és pej s még néhány: mind a ló szőrének színét jelzi. De a pej is sokféle. Világos pej, sötét pej, sárga és piros pej. A sötét pejt gyakran fekete pejnek is nevezik. Ebben némi ellenmondás látszik, mert hiszen a fekete: fekete, a pej pedig vöröses színt jelent. Miként vág ez össze? Mégis összevág. Hiszen a lónak annyiféle színe van, mint a madárnak, vagy a pillangónak. Csakhogy a lószínek közt sok az összeomló és szétfolyó szín s a magyar parasztnak mindegyikre van jelző szava.

A lótoló zsidó görhes sötét pejszínű lovát bízvást el lehetett a Smilovics-látta fekete lónak fogadni. Csak a sárga lovat kellett most már fölfedezni.

Nosza vizsgálóbírák, királyi alügyészek, csendbiztosok, pandúrok, fogházi örök, eszlári öreg bírák és kisbírák s mindenféle önkénytes vérvádlók: kerestetek valami hitvány sárga lovat. A melyik illő legyen a fakó szekérhez, kenderhámhoz és a lótoló görhes lovához. Kerestetek minden áron s előteremtsétek a föld fenekéről is. Mert máskülönben esuífá lesz az igazság s a bekötött szemű istennő, Justitia, görcsöket kap és sivalkodni talál.

Kerestek sárga lovat.

Volt Tisza-Eszláron egy vagyonos zsidó bérlő, valami Lichtmann Jakab nevű. Uradalmi birtokot bérelt a Ó-Faluban lakott egy tiszaparti magas dombon épült urasági kastélyban. Élete delén levő 42 éves, családos ember volt s eszlári fogalmak szerint elég vagyonos. Vagyonát mintegy 25-30 ezer koronára becsülte a községi előljáróság, de ő maga is.

Erre gondoltak első ízben. Nagy gazdasága van, tehát lehet neki sárga lova is. S aztán ehhez a mindenféle vérvádhoz, tetemsikkasztáshoz, álhalott csempészethez elvégre is pénz kellett. A többi zsidó szegény volt, miképen a templom egere. Neki kellett pénzének lenni. De ha neki nem lett volna is, a nagy világ nagy zsidói bizonyára nála helyezték el, mint vagyonos embernél, a szükséges összegeket. A titkos tanács minden áron szerette volna őt a vizsgálatba bele vonni.

Az alkalom most itt volt. Adjon számot Lichtmann a sárga lóról.

Jól ismertem húsz év előtt e férfit. Él-e még: nem tudom. Azóta nem láttam. Még meg kell róla emlékezni e mű folyamán később is.

Érdekes alak volt. Félig tanult, félig paraszt falusi zsidó uracska. Ruházkodása, minden szava, minden mozdulata kissé félszeg. Mindenből tud valamit, mindenhez hozzászól s ha engedik: mindig beszél. Maga is, felesége is jó lelkű, mosolygó arcú, vendégszerető, kissé rátarti s komolykodó. De a komolyság nem egészen jól áll neki. A zsidók szeretik maguk közt az ilyen embert, csakhogy tudálékosnak nevezik a maguk nyelvén.

Én nagyon megkedveltem. Ő ugyan túljárt a titkos tanács és a vizsgálóbíró eszén. Sok derűs órát szerzett a jó embereknek és sok boszúságot a vérvádaskodóknak.

Ő mindjárt a vizsgálat kezdetén látta, hogy akármilyen történt az eltűnt lánykával: a zsidókat életre-halálra fogják üldözni s a melyik eszlári zsidó a vizsgálóbíró körmei közé kerül, az el van temetve egyelőre s a varjú se károg utána jó ideig.

Figyelő elméjével hamar észrevette, hogy minden zsidóhoz ez az első kérdés: ez és ez napon hol jártál, ez és ez órában mit csináltál, kik a tanúid, mivel bizonyítod állításodat? Vagyis az alibi.

Alibi?

Nem volt jogász, nem értette a latin nyelvet, de nyomban utánajárt: mi az az alibi?

Megtudta.

Nosza késedelem nélkül beszerzett magának egy jegyzőkönyvet s abba beleírta nagy gondossággal minden napját, minden óráját, kivel, mikor és miről beszélt, hol járt, merre utazott; Tokajban, Nyíregyházán, Debreczenben, Miskolczon mit csinált, kikkel érintkezett, hova szállt, hol ebédelt, hol hált, ki volt a kocsisa, társasága; mit és hol vásárolt, mikor mennyi pénzt kapott és fizetett. Fölírt mindent kétségbeejtő pontossággal és részletességgel. A minden oroszok csárjáról nem vezetnek olyan pontos naplót, a minőt önmagáról és háza népéről ő vezetett. Nagy Napóleontól tízezer könyvet írtak már, de élete folyása még se oly bizonyos, mint erről a válságos esztendőről Lichtmann Jakabé, a tiszta-eszlári egyszerű bérlőé.

A hatás nem maradt el s ez a hatás megsemmisítette a vizsgálóbíró, a titkos tanács és csendbiztosok minden furfangját.

Őt is elzaklatták Smiloviccsal, Herskóval, Grószszal és Kleinnal együtt Tisza-Lökre a szolgabíróhoz és a csendbiztoshoz. Őt is megkísértették faggatni éjjel-nappal két napon át. De mind nem ért az semmit.

Nem is jegyzőkönyvéből, hanem csupán emlékezetéből megfelelt ő mindenre. A jegyzőkönyv eléghet, elveszhet, azt ellophatják, elkobozhatják, de neki az se árthat. Megtanulta könyv nélkül. Nincs az a naptár a világon, a melyik pontosabban tudná a napokat, neveket és ünnepeket, nap keltét és nyugtát, vásárokat, a hold járását, mint a hogy ő tudta a maga dolgát. Utóbb is

úgy elriasztotta magától a vizsgálóbíró s annak minden kijáró-bejáróját, hogy csakhamar békességben hagyták. Imádkoztak is, hogy közel se legyen hozzájuk.

A sárga ló dolgába s a tetemszállítás költségeibe sehogy se tudták belekeverni.

De hát hol is az a sárga ló?

Eettentő munkát fordított a vizsgálóbíró erre a kérdésre.

Utóbb is kisütötte, hogy a lótoló zsidó, mikor a Matyi dohányos szekerét kölcsönkérte, a maga lova mellé kölcsönkérte Braun Ábrahám lovát is s így meglett a két ló. A vizsgálóbíró nagy bölcsen az eszlári községházánál befogatta Matyi dohányos szekérébe a két lovat, felültette az első ülésbe jobbról Klein Ignácot, balról Grósz Mártont s így a fogatot bemutatta Smilovicsnak.

– Ez volt-e az a szekér Smilovics?

Smilovics immál-ámmal felelt. Bánja is ő: ez volt-e, nem ez volt e.

A vizsgálóbíró mesterkedésének nevetni való lett az eredménye.

Mert hát Braun Ábrahám lova nem sárga volt, hanem szintén sötét pej. Az egyik sárga, másik fekete ló helyett tehát két egyszínű fekete ló volt a kocsi előtt.

Ez hát nem lehetett a tarkányi tetemszállító fogat.

Azután Matyi dohányos kegyetlen biztonsággal állította, hogy másnap hajnalban már visszakapta kölcsönadott szekerét, tehát az Tisza Tárkányból ennyi idő alatt meg nem fordulhatott, de még odáig se érhetett volna el azzal a két rossz gebével.

S a furfangos lótoló zsidó más meglepetésekkel is tudott szolgálni.

Először is bebizonyította, hogy ő balkézre kocsis, nem jobb kézre. Tehát az éppen lehetetlen, hogy az ülésben ő ült volna jobb felől s Grósz ült volna bal-felől. A vizsgálóbíró az ő nyers tapasztalatlanságával gorombán akarta elütni ezt a kicsi dolgot. De az eszlári előjárók lóval bánó gazdaemberek s kinevették a vizsgálóbíró. Igazat adtak a zsidónak. A hogy a balkéz, balláb sohase lehet jobbkéz, jobbláb: épp úgy nem lehet az, hogy a balkézre hajtó, ha ketten vannak az ülésben, a jobb oldalon üljön. Megbolondulna különben az ostor is, a gyeplő is, a ló is.

A legmulatságosabb mégis az volt, hogy a lótoló bebizonyította, hogy ő nem egy halott lányt, hanem három eleven zsidó asszonyt vitt akkor fuvarba, úgy-mint: Veiszsteinnét, Jungernét és Sarfnének az édes anyját. Hivatkozott Gerjákné és Nagy Istvánné kereszttyén asszonyokra, a kik látták, a mikor a három asszony-nyal elindult Nyíregyházára és hivatkozott az éjjeli örökre, a kik látták, mikor hajnalban velük haza-érkezett.

Smilovicsot hát hiába tanították be Grósz és Klein ellen. Olyan tisztára hozták ezek a maguk dolgát, mint a napfény.

De hát mai napság, a mikor húsz esztendő telt el az eset óta, mindenkiben önkéntelenül az a kérdés támad: vajjon miért kellett a vizsgálatnak a kétkerekű és négykerekű szekér s a sárga és fekete ló kérdésével

annyit bajlódni, mielőtt tisztába hozta volna, hogy Grósz és Klein hol vette a holttestet?

Hiszen az első kérdés, a főkérdés, sőt az egyetlen kérdés végre is abból áll, hogy ha az a két zsidó csakugyan holttestet szállított, hol vette azt? Honnan kerítette? Mikor, miként, ki által szerezte?

Faluhelyen holttestet észrevétlenül szerezni majdnem lehetetlen. Holmi szegény embernek éppen lehetetlen. Nagy városokban gazdag emberek nagy pénzzel s különös ügyességgel és szerencsével nagy ritkán talán szerezhettek. Kórházakból, tantermekből, halottnéző helyekről, temetőbeli halottasházakból talán szerezhettek. Nagy kockázattal s az illető örök és kezelő személyek megvesztegetésével. Képzeldő regényírók, régi idők mesemondói beszélnek efféle esetekről. De hogy tiszaparti magyar faluban két koldus zsidó észrevétlenül jusson holttesthez: nagy dolog ez még futó ötletnek is.

Izgatott időkben gyanakvó lelkek nyavalyás képzelődése szörnyű képtelenségeket tud elgondolni. A titkos tanács sugalmazására akkor egész részletességgel tudtak beszélni arról, hogy a leMBERGI valamelyik kórházból miként sikkasztották el egy borotvált-testű zsidó asszony tetemét; miként szállították Máramaros-Szigetre; miként gondoskodtak arról Fógel Amsel és Mendelovics hiszen; hogy kerülhetett az Tisza-Eszlárra Grósz és Klein kezébe; miként utazgattak ezek a tetemmel napokon s éjszakákon át a Tisza partján; miként vártak véletlenül jövő tutajosokra: Smilovicsra és Herskóra, s miként adták ezek a tetemet át

Csepkanicsnak és Matejnek, a két orosz tutajosnak. Oly ostoba, oly esztelen, oly durva meseszövet! Mintha két-három teljesen megbízható eszes ember ezt a tetemszállítást nem százszor jobban és biztosabban végre tudta volna hajtani, mint húsz-harmincz ismeretlen koldus zsidó és megbízhatlan tutajos! Mintha bármi elképzelhető ok lehetett volna arra, hogy a holttestet először leszállítsák Máramaros-Szigetről Tisza-Eszlárra, onnan meztelenen fakó szekéren újra fölszállítsák Tisza-Szent-Mártonba, hogy onnan megint leszállítsák Tisza-Dadáig. S aztán ebben a hetekre terjedő egész bolond utazgatásban a millió szemű társadalom sehol se vegyen észre semmit s a vizsgálóbíró mégis kipuhatojjon mindent, de ő se Nyíregyházán törvényes kihallgatások rendén, hanem Tisza-Lökön a csendbiztossal és a pandúroknak segítségével.

Ez az egész felfogás és eljárás szomorú világot vet a vizsgálóbírónak s titkos tanácsosainak nemcsak elmebeli állapotára, de erkölcsi felfogására is.

A száz meg száz ívnyi vizsgálati irathalmazban egy betű se fordul elő arra nézve, hogy Grósz és Klein miként juthattak a holttesthez. Minden írás csak arra tör, hogy a holttestet ők szállították. Pedig hát addig csakugyan nem szállíthatták, míg valahogy hozzá nem jutottak.

Egyébiránt nem terhelte őket semmi. Különös szerencsével háritottak el magukról minden gyanút. Semmiféle házkutatás se derített ki semmit. Ilyen nagy dolgot jelentékeny haszon nélkül nem végez senki

A két zsidó minden pénze alig volt több néhány fillérenél. De azért elzárták őket szigorúan.

S a mit Grósz előre megmondott: szorul szóra bekövetkezett. Koldussá lett mind a két család. Grósz felesége hat kis gyermekével együtt falusi kéregetésből tengette életét mindaddig, míg csak férje ki nem szabadult.

– Térjünk azonban egyéb furcsaságra.

II.

(Tóth Borcsa testet, mikor aludt, megméri két zsidó. – A vizsgálóbíró napokig vizsgálja az esetet. – Kisül, hogy az egész dolgot úgy álmodta Tóth Borcsa.)

Június végén s június elején a tizza-dadai holttest felbukkanása után sajátságos hír kezdett szállingózni Eszláron. A hír azt mondta, hogy a zsidók éjjel egy keresztyén leány holttestét, míg ez aludt, megmérték. Az eszlári öreg bíró valahogy tudtára adta ezt a vizsgálóbírónak.

A vizsgálóbíró nagy dolgot látott ebben.

Igaz, hogy a test hosszát megmérni sem nem fájdalmas, se nem veszélyes, se nem tilalmas. A katona újonczokét mindig megméri. Most már a rabokét is megméri. Gyerekek, lányok gyakran mérköznek egymással. Játékból is, pajzánkodásból, kíváncsiságból is: melyik magasabb a kettő közül?

Nincs benne semmi.

Igaz. De itt keresztyén lány testét zsidók mérték meg és éjjel mérték meg és beleegyezése nélkül mér-

ték meg, mert akkor cselekedték vele, mikor a legédesebb álmát aludta.

Különös! Mit akartak a zsidók? Ok nélkül ezt nem cselekedték. Ki kell puhatolni gondosan az eset körülményeit. Ki tudja, mi sül ki a dologból?

Vizsgálóbíró, alügyész, a vizsgálat egész készsége nekidől a dolognak, a király nevében megindul a gépezet, az állam erői egy pontra irányozvák; készülnek az idézések, kihallgatások, végére mehetetlen jegyzőkönyvek. Mivelhogy megmérték egy leánynak a teste hosszát. Igaz, hogy a hajaszála se görbült meg bele. Sőt nem is tudta, mert a legjobb alvásban volt, a míg mérték és még csak kis ujjal se nyúltak hozzá. De ez mindegy. A zsidók fondorkodása ez a mérés, a titkot föl kell deríteni. Az is igaz, hogy harmincz-negyven ember szenved a börtönben. Es a vizsgálat napokig eltarthat s az 4 alatt az a sok ember ok nélkül szenved. Azok ügyét elővenni mégis fontosabb dolog lenne. Lélekre és igazságra is kellene adni valamit. Mindegy, a leánymérés dolga a legelső.

A leány neve Tóth Borcsa, 16 éves, református vallású, eszlári származású, szolgáló lány.

Van Tisza-Eszlár-Ofaluban egy zsidó kiskocsmáros, a neve Römer Jakab, ennél szolgál.

A leány korán kel, tehát korán is fekszik. A mint vacsoráját megeszi s elmosogat: nyomban lefekszik a a mint fejét lehajtja, tüstént elalszik s alszik mélyen, mint a kő. Ágya a pitvarban van nyáron át kemény nyoszolyán. Az utczáról is látni lehet, kivált holdvilágos éjjelen.

Az eset Június 23-án történt éjszaka. Ő aludt nyugodtan. Odalopódkodott ágyához gazdája, Römer Jakab s egy másik zsidó, Klein Ignác nevű, elővettek egy hüvelykmérő szalagot s a mint ott kinyújtózva feküdt: megmérték a feje tetejétől a talpáig. Ő ugyan nem tudja, nem látta, mert aludt, hanem Szálkai Eszter ismerőse jól látta, ez beszélte neki is. Mióta a tiszadadái holttest előkerült: azóta különben is fél a zsidóktól. Az eset után nem is mert otthon hálni, hanem átment Szakolczai Zsófiékhoz. Ott hált. Nem tudja, hogy vele mit akartak a zsidók. Sok zsidó jár gazdájához éjszakánként s ott a maguk nyelvén tanácskoznak, de ő nem érti beszédüket. Elbeszélte az esetet Oláh Zsuzsinak is, sőt azt is elbeszélte, hogy a zsidók böléndekelevelet gyűjtenek. Azt se tudja: mire való.

A mit a képzelgő és álmodozó gyereklányka nem tudott: tudnia kell azt a vizsgálóbírónak. Az a mérés súlyos terveket árul el.

Június 23-án ugyanis a szakértő orvosok észleléséből bizonyossá lett, hogy a dadái holttest nem Solymosi Eszter holtteste. A zsidók fondorkodása s áltetemszállítása tehát nem sikerült. Új kísérletet kell tenni. Új holttestet kell orozni s a Tiszába bocsátani. Azért mérték meg Tóth Borcsa testét, vajjon ő alkalmas lenne-e? Az eltűnt lányka ruhája testére illenek-e? A böléndekelevél is alkalmas arra, hogy annak főzete kioltsa az életet.

Íme a zsidóüldöző hírlapok meséje. Ezért fontos a mérés. Ezért kell azt gondosan megvizsgálni.

A vizsgálóbíró nyomoz mindent s megidéz és kihallgat mindenkit. Römer Jakab és Klein Ignác semmit sem tudnak az egésztől. Eszük ágában sem volt a Borcsa testét mérgetni. Szálkai Eszter is kijelenti, hogy ő bizony nem látta a mérést, csak azt látta hogy a két zsidó ott áll s ott beszélget a Borcsa fekvőhelye közelében. Szakolczai Zsófi is kijelenti, hogy ő hozzájuk ugyan el nem járt hálni a Borcsa.

Utoljára is az sült ki, hogy a Borcsa lány csak úgy álmodta az egészet.

S a míg a vizsgálóbíró bölcsesége mind a két szemére vakon a Borcsa lánynak bolondos gyermekálmai után hiába futkosott, addig a vizsgálat a főúton csakugyan nem mozdulhatott előre s a tömérdek elzárt szegény ember hiába esenkedett igazságért.

A világ néha csakugyan bolond!

III.

(Orvok éjjel sirt bontanak. – A dombrádi elveszett lány. – Rosenberg Herman Eszterkutató buzgalma. – Hosszú fogsága.)

Keresték azonban az eltűnt lánykát zsidók és keresztények egyaránt. Keresték égen, földön s föld alatt s a Tisza árjaiban is. Keresték utálatos vakmerőséggel is.

A csonka-füzesi holttest hivatalos és nem hivatalos vizsgálói csakhamar világgá kürtölték, hogy a tetem nem az eltűnt lánykéé, hogy az egy idegen ismeretlen zsidónő teteme s hogy azt a bíróság félrevezetésére a furfangos zsidók csempészték a Tiszába.

De honnan csempészték?

A hol eltűnt lányról, vérvádról, ismeretlen holtakról, Tisza-hozta tetemről, messze földről jött orosz tutaj o-sokról van szó: ott a köznép képzeletének minden húrja erősen feszül s ábrándok, sejtelmek, álmok és látások gyötrik a lelkeket.

A holttestet bizonyára nem messze földről hozták. Ez volt az emberek első gondolata. A titkos tanács Herskó és Smilovics meséit az első napokban még ki nem tudta gondolni. Sokkal természetesebbnek gondolták, hogy a holttestet közelből szerezték valahonnan.

De hát honnan szerezhették volna, ha nem a zsidó temetőből? A zsidó asszonyt csak zsidó temetőben lehet találni.

A június 24-ike és 25-ike közti éjszaka csöndes, méla éjszaka volt Tisza-Eszláron. A hold kevésbé világított, de az ég csillagos volt. Nagyvárosi ember vaksötétségnek tarthatta volna az éjszaka homályát, de a mezei ember szeme élesebb, jobban megszokta a sötétséget, jobban lát éjjel a szabadban.

A zsidó temetőt ezen az éjszakán megbolygatták. Rideg lelkű vakmerő emberek felbontottak egy sírt. A legújabb sírt bontották föl. Szentül hitték, hogy onnan került Csonka-Füzes alatt a Tiszába a női tetem.

A temetőt faluhelyen éjszakánként senki se őrzi. Halottaikat nem féltik az emberek. Mélyen vannak a föld alatt, nehéz volna az orvosoknak odajutni. S miért is jutnának oda? A halottnak nincsen ára. A halottat nem lehet használni semmire. S aztán a halotton a

felbomlás törvényei uralkodnak. Az enyészet dolgozik a sírnak mélyén. S az enyészet alakja a bomló holttesten rideg, kietlen, visszariasztó, irtózat keltő. A sírnak dohától, a koporsónak férgeitől mindenki fél. Miért őriznék hát éjszakánként a temetőt? Őrzi azt a vallásos érzés is, az érző lelkek andalgó kegyelete is. Szegény halott, hadd pihenjen. Örök nyugodalmát hadd ne bántsa senki. Üdvösségkereső lelke hadd szálljon békén az örökkévaló bíróság ítélőszéke elé.

Így érez a nép s ezért nem is bántja a halottakat.

Csakhogy a felekezeti gyűlölség se a holtat, se az elevent nem kíméli.

De azért hiába túrta föl a sírnak gödrét. Nem találta üresnek. Szüszmann Jakabnak június 3-án halt meg Samu nevű négy éves fiacskája, a kit 4-én temettek el abba a sírba. Ott találták durva szövetbe burkolt porladó tetemét. Fölvették, megnézték s aztán arcczal a föld felé fordítva, a gödör fenekére visszafektették, ímmel-ámmal néhány maroknyi porondot szórtak föléje. Úgy találták meg reggel a felbontott sírt.

Bizony ez utálatos cselekedet volt. És bűnös is. A törvény szigorúan bünteti azt, a ki a sírokat háborgatja. A vizsgálóbíró bizonyára gyorsan, ügyesen s erélyesen fogta a dolgot s nyomban kipuhatolta s a törvény elé állította a tetteseket.

Dehogyan állította. Eszébe se jutott a vizsgálat. Nem is szánhatott időt hozzá. A Borcsa lány kusza álmait kellett neki megfejtieni. Úgy kívánván a jogrend, köznyugalom és az igazság.

Egy-két nap múlva Dombrádon tűnt el egy serdülő lányka. Vajda József dombrádi lakosnak Mária nevű lánya vészett el. Tizenhárom éves és három hónapos életkorú, középmagasságú, zömök termetű s korához képest jól fejlett lány volt. A szolgabíró, mikor erről értesíti a vizsgálóbíró, leírja az eltűnt lányka ruháját is. A körülmények szerint teljesen valószínű, hogy a lányka a Tiszába ugrott. Vajjon nem ez-e a csonkafüzesi holttest?

Bizony nem.

A vizsgálóbíró feje már ekkor a Herskó-Smilovics-féle mesékkel volt tele s azért nem is ügyelt e kérdés földerítésére. Jól cselekedte. Ez a lányka más ruhában tűnt el, mint Solymosi Eszter. A csonkafüzesi holttesten Solymosi Eszter ruhája volt. S aztán a dombrádi lányka holtteste sehogy se lehetett oly előre fejlődött feloszlásban, mint a csonkafüzesi holttest.

* *

Kegyetlenül megjárta az eltűnt lányka keresésével Rózenberg Herman.

Eszlári zsidó, Ó-Faluban lakik, 38 éves, szatócs, feleséges, gyerekes ember, a végzetes zsidó húsvét napján a pályázó metszőket jólelkűen meg is vendégelte, nála szolgált Solymosi Zsófia, az eltűnt lányka testvérje.

Ő a világeért se hitte, hogy Eszter elveszett, meghalt volna. Egyetlen eszlári zsidó se hitte azt. Valamennyi bizton reménylette, hogy a lányka egyszer csak előkerül s erőben, egészségben hazatér. Volt ugyanis némi

gyanújuk, hogy a lánykát az eszlári urak valamelyike tüntette el, hogy a zsidókat kelepcebébe hajtsa, de hát arra számítottak, hogy ez nem egyéb, mint kegyetlen és ostoba tréfa, melynek így vagy amúgy csakhamar vége szakad.

A ki zsidó: az is csak olyan képzelődő, mint a ki nem zsidó. Az ő agyafürt elméje is csak úgy keresi a titok nyitját, mint bárki másé.

Lichtmann Jakab június 10-ike körül valami levelet kapott valahonnan, hogy Zemplén vármegye felső részén Sztropkó vidékén Mergiskán nevű faluban a papnál van egy szolgáló, egészen magyar lány, hasonlít Solymosi Eszterhez. Az egész vidék lakossága tót vagy orosz. A köznép ott nem beszél magyarul, miként kerülhet tehát oda magyar lány? Nagy dolog ez. Meg kell azt a lányt vizsgálni.

Rózenberg ismerte Esztert, mert ennek nénje, Zsófi, nála volt szolgáló. A két testvért tehát többször látta. Lichtmann mindjárt felszólította Rózenberget, menjen Mergiskánba.

Ment. Tokajban az ottani zsidóktól kapott útiköltséget s elindult a hosszú útra. Bodrog-Keresztur, Homonna és Sztropkó felé ment, odaért Mergiskánba, megnézte a lányt; látta, hogy az nem Solymosi Eszter s nyomban visszafordult. Varannón, Örmözön s Tokajon át jött haza.

Úgy látszik, Lichtmann Jakabtól ő is megtanulta már az alibi megjegyzésének fontosságát. El tudta útját s napjait beszélni részletesen.

Mind nem segített ő rajta.

A mint hazajött, eljárt neki a szája a keresztyének előtt is. Elmondta, hogy a zsidók ártatlanok, keresztyén szűz vérének nem ontják, az Isten meg is segíti őket, az eltűnt lányka előbb vagy utóbb élve vagy halva előkerül.

Igaz: valami nagy bűnt ebben a beszédben fölfedezni nem lehet.

Azonban a vizsgálóbíró három tanura is akadt Rózenberg ellen. Hegedűs József, Kovács János és Varga Zsuzsanna volt a három tanú. Ezek vallomása szerint ő azt mondta volna, hogy az eltűnt lányka élve vagy halva három nap alatt okvetlenül előkerül.

S íme előkerült.

Ő ezt Mergiskánból hazajövet után június 16-án beszélte s íme június 18-án a csonka-füzesi holttest Eszter ruhájában felbukkant.

A dolog teljesen világos.

Ő járt messze földre Eszter után. Ő mondta meg előre: mikor jön elő az eleven, vagy a holt lányka. Elő is jött a mondott időben. Tehát szent, hogy az áltetem szerzésében, a holttest csempészésében bűnös.

Rögtön vizsgálat alá helyezték, bezárását elrendelték s a nyíregyházi börtönbe elhurczolták.

Ott meg újabb balsors érte. Smilovics írt és csempészett át hozzá a maga börtönéből egy levelet, hogy miért tagad, miért hátráltatja tagadásával az ügy befejeztet, miért nem vallja be a csonka-füzesi álholttest csempészését, hiszen a zsidók is bevallották már, Herskó egyenesen megmondott mindent, Rózenberg makacssága az oka, hogy annyi zsidó oly régóta szenved.

Nyavalyás Rózenberg! Most már igazán nem tudta, hogyan meneküljön a sok gyanú alól. Most már maguk a zsidók is azt hiszik, hogy ő csempészte az áltetemet. Hiába adta át a levelet a börtön-örmesternek, hiába jelentette fel a fogházi rend megbontása miatt Smilovicst s levélhordóját, hiába kapálódzott a vádak ellen: ülnie kellett egész esztendőn át.

Pedig a napfény világosságával bizonyította be alibijét. Ő Herskóval, Smilovicssal és a tutajosokkal Szentmártonnál és Tárkánynál nem találkozott, mert ő akkor még otthon volt Eszláron; – de Grósznak és Kleinnak se adhatta át június 9-én a holttestet, mert hiszen ő csak 12-én indult el Sztropkóra azért a holttestért, melyet rá akarnak tukmálni.

IV.

(Mi a véletlen? – A tiszalöki vízi holttest. – A bíró és szakértő tévedései. – A csongrádi vízi holttest, a kinek nincs feje. – A hírlapok kimondják: ez a Sólymost Eszter. – Egy tokaji lakosnak elszökik a szolgálója. – Az eszlári zsidópap virágoskertje. – Az abauji zsidók szövetsége holttestet szerezni. – A hernád-németi titok.)

A véletlen nagy úr. Ez igazán az uraknak ura. És csodálatos lángelme, melynek titkaiba a korlátolt emberi elmének előre betekíteni nem lehet. Gazdagabb, tevékenyebb, találékonyabb, mint a tudósok, költők, művészek lángelméje, a mely pedig besugározza a világot, az elmúlt ezredek homályát s még a messze jövőndőt is.

A természet törvényei millió irányban működnek szakadatlanul s milliószor találkoznak, ütköznek össze

s vágják keresztül egymást minden szempillantás alatt. S a szakadatlan működés s a milliányi találkozás és ütközés a tünetek megszámlálhatlan raját állítja elének. A tünetek kis részét előre is sejtjük, legnagyobb részét nem is sejtjük, föl se ismerjük, meg se figyeljük. Ezek a véletlenek.

Az emberi lélek kicsinysége, könnyelműsége, tudatlansága, hivalkodása s rossz ösztöne is a természeti törvények összeütközésének egyik tünete. Ha már most a silány lélek hatalomhoz jut, ha neki uralkodni, kormányozni, ítélni kell, ha az emberek lelkébe s a tünetek titkaiba kell benéznie, hogy az igazságot megkeresse s annak győzelmét biztosítsa: mit csinál, mire jut, minő sikert mutat?

Neveltséges és szomorú, mert buta és erőszakos minden dolga. Annál neveltségesebb és szomorúbb, minél nagyobb buzgalom és tevékenység nyilvánul működésében. S ha az esetlegek csodálatos találkozásaira, ha nem mindennapi tünetekre, ha a nagy véletlenekre bukkan: akkor éppen megszűnik tájékozottságának minden biztossága. Csak elfogultsága, vagy ösztöne, hatalmaskodó vágya erősödik. Kivált, ha környezetében támogatást, a tömegek felfogásában biztatást, a felizgatott szenvedélyek rokonszenvében dicsőséget talál. Gyöngye uralkodók, hiu kormányzók s elfogult bírák kezén ilyenkor sorvadoz a jóllét s vérzik el az igazság.

Talán sohase volt erre kiválóbb példa, mint a nagy per. S ezért érdekes ennek többé vagy kevésbé minden

részlete. S azért kell fölemlítenem a tiszalöki holttest történetét is.

Április 28-ikán, a mikor még az eszlári zsidók ellen meg se indult a vérvád vizsgálata, egy női hulla bukkant föl a tiszalöki parton a Tiszában s éppen úgy a parthoz ütődött s éppen úgy állott meg ott, mint a hogy a tutajosok a csonkafüzesi holttestről beszélnek. Kímege a helyszínére a szolgabíró, ifjabb Zoltán István s kiviszi magával Kiss Jenő orvostudort s járási orvost, mint hivatalos szakértőt. Ugyanazt, a ki a csonkafüzesi holttestet is vizsgálta.

A szakértő jól megnézi a holttestet. Bőre elszínesedett, arcza duzzadt, bőre fölülte foszladozó, haja egészen hiányzik, miként a csonkafüzesi holttestnél is hiányzott.

Előszámlálja ruháját is.

Kékszinű cselédvászon ruhája van. Ujjasán lapos, kerek csontgombok. Nyakán fekete apró gránátgyöngyfüzér. Jobbkeze névtelen ujján sárga gyűrű. Lában fehér harisnya s rongyos czipő. Életkora: körülbelül 15 év.

A vízben körülbelül három hét óta lehetett, így mondja a szakértő. Ugyanaz, a ki a csonkafüzesi holttestnek is szakértője.

Érdekes dolgok sülnék ki ebből. Nyájas olvasóim nagy része nem is sejtheti előre.

Egy hónap múlva, május 30-án már folyik a vérvád. Az eszlári zsidók már ott gunnyasztanak a börtön fenekén. Bary vizsgálóbíró e napra tüzi ki a holttest

kiásását s újra való megvizsgálását. Kirendeli szakértükül Kiss Jenő s dr. Horváth László orvosokat, a kik a csonkafüzesi holttestnél is szakértők lettek és Csurgay H. József orvostudort, vidékbeli községi orvost.

A vérvád indokából történik a kiásás és új vizsgálat, tehát a bebörtönzött zsidók bőrére folyik az eljárás. Ezek védője, Heumann Ignácz folyamodik, hogy ő is jelen lehessen a szemlénél s hogy a törvényszék orvosa, Flegmán Miksa orvostudor is idéztessék oda.

Elutasítják kereken. Igaz, hogy a törvények szerint föltétlen joga van hozzá. De az mindegy. Zsidók a vádlottak, tehát a vizsgálóbíró szerint az ő hivatalos eljárásába zsidó ügyvéd és orvos, habár a törvényszék tekintélyes orvosa is, bele ne tekinthessen. Ha nem tetszik neki az elutasítás, adjon be panaszt a felsőbb bírósághoz, de ő nyomban teljesíti a kiásást és bírói szemlét.

Így is lett. Mire a vádlottak a budapesti királyi tábla, mint főtörvényszék útján jogukhoz jutottak volna, akkorra az újra kiásott, földarabolt s megint eltemetett holttest régen enyészetnek indul s talán újra föl is támad.

Megtartják hát a bírói szemlét.

Először is tisztába kell hozni, vajjon a sírt és a benne fekvő tetemet ápril 28-ika óta nem háborították-e meg? Három kifogástalan tanú akad. Czitrom Ábrahám, Weiszhausz Sámuel és Fögel Izrael tiszalöki lakosok eskü alatt bizonyítják, hogy a sír és a tetem érintetlen.

Azután az eltűnt lányka rokonai és jó ismerősei meg-
szemlélik a tetemet: vajjon nem Solymosi Eszter-e?
Az anya Solymosi Jánosné, továbbá Eszter néneje Zsófia,
azután Solymosi Gáborné, Gyányi Gábor és felesége
határozottan kijelentik, hogy a holttetem nem Eszteré.

Más a növése, termete, foga, ruházata.

Igazuk van.

Végül föl kell ismerni a halottat. Vajjon ki volt hát,
a míg élt?

Kihallgatják Braun Sámuelné tokaji lakost. Az ő
lánya vészett el, a 18 éves Braun Amália. Azután
kihallgatják Braun Jozefát, az ő testvéröccse volt az
eltűnt Amália s kihallgatják férjét is, Jatzinger József
szobafestőt, az eltűnt lányka sógorát.

Mind a három tökéletesen fölismeri az eltűnt Braun
Amáliát. Ruhája különösen bizonyos. Egy kelméből
való édes anyjával. Kérik is maguknak a gránát-
gyöngyöt és a sárga gyűrűt.

A lányka eltűnése így történt: a lányka anyjával
lakott Tokajban, január 5-én vagy 6-án a Tisza jegére
ment valamiért, a jég leszakadt alatta, a jég alá merült
s a víz elsodorta; – április 28-án, tehát 112 nap múlva
a víz Tisza-Löknél kivetette s a parthoz sodorta.

Ezzel bevégezték a vizsgálatot. Helyesen, alaposan,
igazságosan.

S most lehető röviden hasonlítsuk össze a két eljá-
rást. A csonkafüzesit s a tiszalökít.

Mind a kettőnél ugyanaz volt a vizsgálóbíró: Bary
József, és a vezető szakértő orvos: Kiss Jenő.

A tiszta löki holttestet nem fosztották meg ruházattól s nem lökték meztelenen az emberek elé, mert hiszen meztelenen nem lehetett volna fölismerni. - Ellenben a csonkafüzesi holttestről lehúztak minden ruhát s meztelen mutatták meg a tanúknak, hogy valamikép föl ne ismerhessék.

A tiszta-löki holttestnek is, a csonkafüzesinek is teljesen hiányzott minden haja. A rothadás folytán elhullott, kimállott, letöredezett. A tiszta löki holttestnél nem mondták, hogy a fej le van borotválva s hogy ez a nő zsidó volt. Ellenben a csonkafüzesi holttestről kimondták, hogy a fej le van borotválva, tehát az a nő zsidó volt. Pedig erről meg az a bizonyos, hogy nem zsidó nő volt.

Ilyenek gyakran a szakértők s az elfogult tanulatlan bírák.

Kiss Jenő orvostudor azt a véleményt adta a tiszta-löki tetemről, hogy körülbelül három hétig volt a vízben. Pedig bizonyos, hogy 112 napig, tehát 16 hétig volt a vízben. Hát mit ér akkor a csonkafüzesi tetemről kinyilvánított véleménye, mely szerint az csak három-négy napig volt a vízben?

S azután ugyanez a szakértő 15 éves életkorúnak mondta a tiszta-löki halottat, holott erről teljesen bizonyos volt, hogy elmúlt már 18 éves. S viszont a csonkafüzesi halottat legalább 18-20 évesnek jelentette ki, holott erről bebizonyosodott, hogy csak 14 éves!

A nyilvános tárgyaláson kérdést intéztem Kiss Jenő orvostudorhoz, hogy ha a tiszta-löki holttestnél ily nyilván-

való tévedésekbe eshetett, vajjon nem lehetséges e, hogy a csonkafüzesi holttestnél is tévedhetett?

– Az nem lehetséges!

Ez volt felelete.

Pedig a négy szakértő közt, a ki Csonkafüzesben szemlélte a holttestemet, ő volt a legtanultabb és legtapasztaltabb.

* * *

A csongrádi fejetlen holttest is említésre méltó.

November 6-án Csongrádnál a Tisza árjaiból női holttest bukkant föl. A Tisza hozta mindenféle tutajos és zsidó segítségével nélkül. Hozta pedig Eszlár felől; – onnan folyik a Tisza Csongrád felé. Feje nincs a holttestnek. Azt levágták. A nőnek tehát vérét vették.

Íme az eltűnt lányka: Solymosi Eszter!

Semmi kétség. Hiszen Sarf Józsefnek három vagy négy esztendőös fiacskája, a kis Samu azt beszélte a vizsgálóbíró előtt is, mások előtt is, hogy a metszők levágták Eszter fejét. Íme az öntudatlan kis gyerek mégis igazságot beszélt.

A vizsgálati iratok még ekkor is hét zavarral voltak előlem elzárva. Tartalmukat, titkaikat még ekkor se ismertem. De az ügy részleteiből mégis sokat tudtam s annak képe, a mi valósággal történt, lelkemben már meg volt rajzolva. Az igazságnak arcza, habár itt-ott homályos vonalakban, ott állott akkor már szemeim előtt. Csak még nem tudtam volna eléggé bebizonyítani a világ előtt. A törvény időhöz, alakiságokhoz köti a védő

munkáját. S az időhatárok és az alakiságok eddig még nem engedték meg, hogy tudással s véleményemmel nyíltan föllépjek.

De habár az igazságnak még homályos volt is arca: azt tökéletes tisztasággal láttam, hogy a vizsgálóbírónak minden munkája s munkájának minden jelentős része elfogultság, tévedés, erőszak s tökéletes hamisság. Jóhíszeműleg végezhetette ő minden munkáját, de azért munkájának összes eredménye csodálatos hamissággá alakult át. Mert minden gondolata alaptalan, minden lépése téves s minden eszköze helytelen volt. Abban pedig kételkedni nem lehet, hogy oly nehéz és szövevényes ügyben, a minő a tisztaeszletri vérvád, téves gondolatokkal s helytelen eszközökkel vak utakon az igazsághoz el nem juthatni.

Tudomásom forrásai ezek voltak:

A törvényszék elnökével, Egressi Nagy László királyi alügyészszel, Bary vizsgálóbíróval s Trájtler Soma orvostudorral, ki a csonkafüzesi holttestet vizsgálta, alkalmam volt néhányszor hosszabb-rövidebb ideig társalogni. Titkolódzásuk szokatlan és feltűnő volt. Csodálatosan félték attól, hogy az ügy valamely részletébe idő előtt bele talállok pillantani. Még azt se közölték velem egészen, hogy melyik vádlott micsoda váddal van terhelve. Megjegyzéseik pedig, melyeket bírálatom elhárítására odavetőleg tettek, éppen gyerekesek voltak. Meggyőződtem, hogy felfogásuk alaposságát, igazságuk biztosságát féltik tőlem. Magam is voltam tisztviselő, közvádoló; magam is végeztem ítélobírói és

vizsgálóbírói dolgokat. A hivatalos titok megőrzésének fontosságát magam is gyakorlatból ismertem. De egészen más: megőrizni a hivatalos titkot s egészen más: félni attól, hogy idegen szem bele talál tekinteni a bírói eljárásba.

A csonkafüzesi holttest fölött tartott bírói szemléről s orvosszakértői vizsgálatról szóló iratok már birtokomban voltak.

Zurányi Kálmán tanúval akkor már beszéltem. Ő már akkor engem fölkeresett s előadásából a holttest sok nagy titkát megismertem.

Ezek voltak tudásom főforrásai.

Tudásomból, véleményemből nem csináltam titkot. Nagy előterjesztésem, melynek alapján az új vizsgálatot el kellett rendelni, már egy hónap óta dolgoztam s ez már akkor készen is volt és sajtó alatt volt. Az igazságügyek miniszterével, Pauler Tivadarral igen heves szóváltásba kellett keverednem, a miért tűri azt a törvénytelen állapotot, hogy egy kezdő, tapasztalatlan aljegyző, mint Bary, minden ellenőrzés nélkül végezessen ily nagyfontosságú bírói munkát s hogy a zsidóüldöző hírlapok minden hivatalos titokhoz nyomban eljuthatnak, a védőket és vádlottakat pedig a törvény világos megszegésével minden joguktól elzárják. A sajtó emberei s a parlamenti körök ösmerték azt a kijelentésemet, hogy a vihar nem szórja úgy szét a pelyhet, mint a hogy Bary és társai minden munkáját szét fogja szórni a nyilvánosság és a védelem.

Ekkor bukkant föl a csongrádi fejetlen holttest.

A zsidóüldöző sajtó, mintha vezényszóra történt volna, egyszerre felsüvített, hogy ezt a holttestet Bary aljegyzőnek kell megvizsgálni. Másnak kezére bízni nem szabad. Ily irányban tett lépést a nyíregyházi törvényszék elnöke is. A fejetlen holttest Solymosi Eszter teteme. A vérvád vizsgálatát eddig Bary végezte, tőle ezt elvenni nem lehet.

Így érvelt a sajtó.

Ragyogóbb cikkek még soha se láttak nyomdafestéket, mint a minők akkor megjelentek, hogy a nagyközönséget és a bíróságot már előre is rábírnák, hogy a fejetlen női test az eltűnt lányka, a zsidók által megölt lányka teste.

Eberek hazudnak, vádlottak tagadnak, bírák tévednek, országok kormányzói húzzák-vonják-halasztják az igazságot. Hamis tudomány, önző érdek, tilos szenvedély, pénznek hatalma, zsidók világszövetsége ért egyet s dolgozik össze, hogy eltakarja a véres nyomokat s a legyilkolt ártatlan szűznek az igazságát az örökös sötétség borítsa el. Ám a természet a maga fenségében áll a szűznek védelmére. Az ősz természet, az ősz igazság. A Tiszának csendes árja meghallotta a lánya után zokogó bús anya hangját s tiszta hullámkarjain felmutatta a holttestet. Ide nézzetek! E szó hangzik ki áradatának morajából. Én vagyok az ősz folyam, a természet romolhatatlan ereje. Se pénzetek, se hízelgéstek, se a könyörgés engem meg nem tántorít, se hamis tudománytok meg nem bódít. Itt az igazság az én karjaimban.

Ily hanggal töltötték meg a hírlapok az ország fülét; ily eszmékkel a népnek lelkét.

Így kellett menni a fejetlen halott vizsgálatára. De az igazságügyminiszter maga se merte, maga se akarta többé csupán Baryra bízni ezt a dolgot. A szegedi törvényszék területén van Csongrád, tehát a nyíregyházi törvényszék se rendelkezhetett maga. A miniszter november 9-én úgy intézkedett, hogy Megyery Géza, a nyíregyházi törvényszék bírója vezesse a szemlét és a vizsgálatot s Bary József ne legyen ott egyéb, csak jegyzőkönyvvezető.

Egyébként is nagy gondosságot gyakoroltak. Királyi ügyésznek Havass Imrét, a budapesti törvényszék közvádloját küldték ki. Eljárásában rideg, keményfejű, az igazság iránt erős érzékű férfiú.

Orvosi szakértőnek Scheuthauer Gusztáv orvostudort, a budapesti egyetem hírneves tanárát s az ország első szakemberét alkalmazták. És Aigner Károly orvostudort, a szegedi királyi törvényszék jeles orvosát.

Tanukul is előkelő férfiakat alkalmaztak. Csemegi Antalt, a járás főszolgabíráját, Bojnitzer Antal orvostudort, Csongrád város tiszti főorvosát s Borsos János orvostudort, a város tiszti alorvosát. Itt hát a csonka-füzesi szakértői és bírói eljárás kusza munkájától félni nem lehetett.

A tetem a város köztemetőjének halottas kamrájában feküdt. Koporsóba volt helyezve.

Első dolog volt megbizonyítani: ez e az a holttest, a melyet a Tisza 6-án este fölvetett?

Vincze Pál, Sági István és Szénási István csongrádi lakosok találták 6-án este a városon felül a füzesben. A füzes bokrok közt libegett, odasodorta a folyam árja. Megismerték a testet, a rajta levő feketekendőt s a lábain levő csizmát.

Minden más ruha hiányzott a testről. Csak egy fekete terno vállkendő volt a mellén s tehénbőrből készült patkós csizma a lábain. A lábafején a csizmán belül négy nyüstös házi vászonból való kapcza.

A ruha azt bizonyítja, hogy valami szegény zsöllér-, vagy cselédlány-féle lehetett.

A feje s öt felső nyakcsigolyája hiányzik, valamint mind a két alkarja is a könyöktől fogva. Terhes állapotban volt mintegy négy hónap óta, a mikor meghalt. Halálának okát meghatározni nem lehet. Valószínűleg öngyilkos volt, a Tiszába ugrott. Legalább 22 éves életkorú lehetett, de több is. Valószínű, hogy egy év óta halott, de lehet félév óta s másfél év óta is. Az emberi testek enyészete nem egy módon történik. A rothadás foka szerint meghalhatott fél év előtt, de másfél év előtt is. Feje és nyaka úgy vált el, hogy valószínűleg valamiben fennakadt s a testet tőle a hullám sodra úgy szakasztotta el. A fejvel együtt 140 centiméter lehetett az egész test.

Ez a vizsgálat eredménye.

Bíró, közvádoló, szakértők, tanúk teljesen egyetértettek ebben.

A halott fölismerését meg se kísértették. A Tisza hozhatta azt 800 kilométer távolságból is. Hány falu,

város van a folyam két partján ily nagy messzeségben! S régóta halott már. Talán nem is volt senkije se, ki utána sírjon, utána kérdezősködjék. Apátlan anyátlan árva úgy elveszhet, mint beteg madár az erdőben. Kivált, ha szegény, vagyontalan!

Hát bizony nem ő volt az eltűnt szegény eszlári lányka.

A lapok süvöltése kárbaveszett!

Mesék, babonák, pajkosságok, bárgyú tervek tolultak a vizsgálóbíró elé seregesen. A nagyközönség ösztön-szerűleg sejtette, hogy Bary József s a mögötte levő titkos tanács minden úton elindul nyomozni, csak az út iránya a zsidók ellen mutasson. Hogy az az út megszakad, vagy ingoványban vész el: ezzel nem törődtek. Névvél vagy névtelenül: egyik följelentés a másikat érte.

Heyduk Ambrus tokaji lakos azt jelentette, hogy volt egy Leskó Mária nevű szolgálója. Nem bánt vele rosszul, mégis megszökött. Bizonyára a zsidók szöktették meg, vagy tüntették el.

Miért tették ezt a zsidók?

Ám nyomozza ki a vizsgálóbíró.

Hogy csakugyan elszökött-e a lány s ha elszökött is; mi közük ehhez a zsidóknak: – mindez nagy kérdés. Csak az a feladat, hogy a zsidók ellen kell fordítani az esetet. Különösen a sajtóban.

Jött névtelen levél, mely teljes bizonyossággal közli, hogy Eszter holtteste a zsidó pap kertjében két virágágy közé van eltemetve. A följelentő eleven elmével gon-

dolta el, hogy a vérétől megfosztott szűznek ott kell nyugodni a zsályák, menták, rozmaringok, hajnalkák tövében.

Minő sugaras kép ez a vérvád sötétségei között! Miként tudja hevíteni a hiszékeny közönség képzeletét! Hogy azután a virágágy közt nem volt meg a holttest, de nem volt meg a kertben a két virágágy se, sőt, hogy a zsidó papnak még kertje se volt, mivelhogy Tisza-Eszláron még zsidó pap sem volt: ezzel már az izgató sajtó éppen nem. törődött. Ilyen bosszantó és száraz igazsággal minek zaklatni a hívő embereket? Jött följelentés Ábaújvárról, hogy Svarcz Mózes abaújvári és Dájcs Sámuel és Merer Sámuel zsujtai zsidók szövetkeztek arra, hogy az áltetemet megszerezzék s a Tiszán Csonkafüzes alá leúsztassák. Ezek az úsztatás idején Máramaros-Szigeten jártak, itthon pedig azt beszéltek, hogy Pozsonyban jártak. Bűnösségük nyilvánvaló. E három zsidónak az volt a szerencséje, hogy Bary úgy belekeveredett már Herskóba és Smilovicsba és a tutajosokba, hogy az abaúji három zsidóval éppen nem volt ideje és kedve törődni. Különben ők se kerülték volna el a könyörtelen vizsgálatot.

Tanult emberek is tele voltak följelentő és nyomozó buzgósággal.

A tiszai-eszlári katolikus papnak, Adamovich Józsefnek valami rokona volt jegyző Hernád-Németiben. Bizonyára tőle kapott valami intést vagy értesítést arra nézve, hogy tegyen jelentést a vizsgálóbíróknál a hernád-németi titokról. Tett is A. J. névaláírással.

Mi volt a hernád németi titok?

Van ott egy csárda, a Garádicsos csárda. Zsidó a csárdása. Rózenberg Jakab a neve. Van a csárdásnak egy keresztyén szolgálója, a ki azt beszélte, hogy a falubeli metsző, két idegen zsidót rejteget az ő hajlékában.

Íme ez a hernád-németi titok.

A vizsgálóbíró nyomban elrendelte a kegyetlen vizsgálatot »minthogy azok a zsidók a dadái – csonkafázesi – álhulla előállításával gyanúsíthatok«.

Ez immár a vizsgálóbíró eszejárásának egyik remek részlete.

Még azt se tudja, hogy az a szolgáló beszélt-e valamit; azt se tudja, mit beszélt: azt se tudja, igaz-e az, a mit beszélt; azt se tudja, járt-e ott két ismeretlen zsidó, ki volt az a két zsidó s ha ott volt, mi járatban volt ott; – azt se tudja, rejtegette-e őket a metsző az ő hajlékában, de még azt se tudja, van-e hát hajléka is a metszőnek; – tehát semmit se tud, de azért már tudja, hogy azt a két ismeretlen zsidót az áltetem csempészetével lehet és kell gyanúsítani.

Előre azzal a vizsgálattal!

Kihallgatnak egy csomó embert, kihallgatnak mindenkint, a kit ez ügyben elcsíphetnek. Kihallgatják a községi jegyzőt Adamovichot, továbbá a metszőt Fischerl Náthánt és feleségét. Kihallgatják a csárdást Rózenberg Jakabot s feleségét a csárdásné. Kihallgatják Székely Jánost, a ki alighanem kisbíró vagy éjjeli őr, azután öreg Mácsi Jánost, a ki háztulajdonos és Üveges Máriát:

a szolgálót. S kihallgatnak még egy csomó zsidót, Steinfeld Maximiliánt, Dájcs Jakabot s ki tudja még kit.

S vajjon mi sült ki a rettenetes vizsgálatból, nyomozásból, házkutatásból, szemléből s mindenféle bírói eljárásból?

Kisült, hogy a metszőnek nincs háza, bérben lakik öreg Mácsi Jánosnál, ezzel egy udvarban és sohase rejtegetett magánál se egy zsidót, se kettőt.

És kisült, hogy falusi koldus zsidók járnak és kéregetnek ős idők óta ott is s hogy valamikor két koldus zsidót ott ért el az éjszaka s ott hált mind a kettő a csárdában, mivelhogy másutt nem kaptak éjjeli szállást, a csárda pedig arravaló.

Semmi se sült ki más.

Hogy azután egy csomó eljárási költséget kénytelen volt az állam kifizetni, s hogy az alatt, míg az eljárás folyt, harmincz-egyven ember kénytelen volt a börtönben ok nélkül ülni s a hernád-németi titok földerítését várni: ez is kisült ugyan, de az már mind nem tartozik a dologra.

V.

(A Bodrog vízének titka. – Az öngyilkos ifjú vallomása. – A regény tetszik a közönségnek. – Az egész pajkos koholmánynak bizonyul.)

Hát a pajkosság esetei!

A tömeg sohase oly dühös, sohase oly buta és sohase oly ábrándos, hogy egyesek gúnyra, vidámságra, elbódító ötletre, pajzán cselszövényre képesek ne lennének.

A pajkos lélek a halálban is talál derűs tüneteket s isten színe előtt is tud visszás ötletre fákadni.

Szinte csodálom, hogy a vizsgálat intézőinek furfangja és gyámoltalansága több pajkos beavatkozással nem ingerelte az embereket. Volt ugyan nem egy, de én csak egyet akarok elbeszélni.

A nyilvános tárgyaláson voltunk már, a mikor a törvényszék elnöke előállott ez esettel.

Bodrog Olaszi mellett folydogál a Bodrog vize, a Tisza legnagyobb jobboldali mellékfolyója. Egyik vasárnapon, július 1-én két falubeli kis parasztyerek játszadozik délelőtt a parton. A víz széle kissé mocsaras, a térdig érő vízben ugrándoztak. Az egyiknek neve: Gyöngyösi Jancsi, ez 7 éves. A másíknak neve: Péter Miska, ez 6 éves.

Játékközben üvegpalczkot pillantanak meg a pocsolýában. Fölveszik, megnézik, lemossák. A palaczk erősen be van dugva parafával. A palaczk belül üres, de egy darab papír van benne. A papíron írás látszik. A két kis gyerek nem tud olvasni még, az üveget beviszik a Jancsi apjához, idősb Gyöngyösi Jánoshoz.

Az öreg se tud olvasni s azért ki se veszi a dugót az üvegből. Nem is sokat törődött vele. De másnap mégis beviszi a községi öregbíróhoz Koleszár Ferenczhez s annak átadja. Csináljon vele, a mit akar.

Az öregbíró kinyitja az üveget, kiveszi belőle a papirost s elolvassa a rajtlevő írást. Elálmélkodik tartalmán. Az írás az eszlári ügygyel, a vérváddal van kapcsolatban. No ez már nagy dolog. A levelet át kell

adni a községi jegyzőnek: Balog Jánosnak. A jegyző is elolvassa s ő még sokkal jobban tudja, hogy ez igazán nagy dolog.

A levélben szomorú történet van megírva. A levelet Löki János gépész írta. így szól:

»Jún. 30. Meghasonulva a világgal s emberekkel, a kétségbeesés s az életunalom a halál karjaiba kerget. E sorok midőn napvilágot látnak, már halott vagyok. De mielőtt meghalnék, egy vallomást tenni kötelességemnek tartom.«

»1882 jún. hónapban dadái tiszaparti fűzesekbe rejtettem el kedvesemet Timár Julcsát, kit, miután hűtlen lett hozzám, a folyóba fojtottam. Az eszlári büntény folyamatban lévén, fölfedezték, illetve megtalálták Dada mellett kivégzett kedvesem hulláját. Az igazság érdekében tehát bevallom ezt s a nagy szenzációt keltett büntény érdekében felfedezni a valót s adatot szolgáltatni az igazságszolgáltatásnak, töredelmes szívvel bevallani, a jó lelkiismeret szavának engedve Isten nevének bizonyosságul hívásával kötelességemnek tartom!«

»A haldoklók nem hazudnak.«

»Löki János s. k. oki. gépész.

Íme a levél.

Megnéztem jól. A papiroson semmi különöst nem vettem észre. Az írás se nem zsidónak, se nem kereskedőnek írása. Egészen gömbölyű betűk, a vonalak hajlásában semmi szögletesség, a vonások mindenütt egyenlő vastagok és egyenlő szintiek. A kéz mindig egyenlően nyomja a tollat. A ki írta: németül vagy

nem szokott, vagy nem is tud írni. De mégis tanult embernek, gyakorlott kéznek írása. Ilyen író igen sok csak a kálvinisták közt van. Ő köztük vannak igen sokan, a kik magasabb műveltségük daczára se tudnak németül, írni pedig éppen nem szoktak németül. Közel van a magyar kálvinisták sáros-pataki nagy főiskolája. Onnan kerülhetett az üveg a Bodrog vizén Bodrog-Olasziba.

Tehát diák-csíny az egész.

Azonban az eset, a miről a levél szól, nem lehetetlen Hütlen kedvesét már sok szenvedélyes ifjú meggyilkolta, s aztán önmagát is elemésztette.

Regényekben, hírlapok hasábjain, színpadon, törvényszékek tárgyalásain sok hasonló eset fordul elő. Ifjak, nők, ábrándos lelkűek, dologtalan emberek elméláznak ily esetek fölött s megőrzik azokat emlékezetükben.

Nem újság az ily eset, tehát hisznek benne.

A bodrog-olaszi jegyző a levelet hivatalosan a nyíregyházi törvényszék elnökéhez küldte nyomban s az elnök nyílt tárgyaláson előterjesztette.

Az én felfogásom magáról a főügyről az volt, hogy a csonkafüzesi holttest az eltűnt lánykának, Eszternek holtteste. A védelemnek az volt a célja, hogy ez a felfogás jusson diadalra.

Az elnök felfogása s általán az ügynevezett hivatalos felfogás az volt, hogy a csonkafüzesi holttestet a zsidók védelmére s a vizsgálat félrevezetése végett a tutajos zsidók csempészték.

A nagy tömeg felfogása szívesen csatlakozott az elnö-

kéhez. A nagy tömegnek csak az volt a forró vágya, hogy a védelem ne győzhessen.

A nagy tömeg hát szívesen fogadta a bodrog-olaszi regényt. Mit erőlködik a védelem? Hiszen most már nyilvánvaló, hogy a csonkafüzesi holttest nem Solymosi Eszter, hanem Tímár Julcsa. Tehát a fődologban a hivatalos felfogásnak van igaza.

Az elnök nem is akart az esettel tovább foglalkozni. Elégnek vélte annak nyilvánosságra hozását. De én nem csatlakozhattam hozzá.

Kétségtelen volt, hogy az esetnek éle az ön felfogásom ellen irányul s a védelem ellen színezi és fokozza a közvélekedést. Ennek be kellett vágnom útját.

Rögtön felszólaltam s követeltem a gondos vizsgálatot. Érvelésem világos volt és nagyon egyszerű.

Vagy az sül ki, hogy az egész eset csak koholmány és pajkos cselekvés s ha csakugyan ez: akkor ne rontsa a védelem igazságos sikerét.

Vagy pedig az sül ki, hogy a szomorú eset valószínűleg megtörtént s a csonkafüzesi halott csakugyan a szerelmese által meggyilkolt Tímár Julcsa. – Ez esetben pedig a zsidók ártatlansága nyomban napvilágra jön. Mert hiszen akkor csakugyan nem úsztattak ők a Tiszán áltetemet és Solymosi Esztert se ők emésztették el. Hanem elemésztették azok, a kik által Solymosi Eszter ruházata Tímár Julcsa testére került.

Mert hiszen a csonkafüzesi halotton kétségtelenül Solymosi Eszter ruházata volt. Tehát nem a zsidók, hanem csak Lőki János, Tímár Julcsa s közelállók

tudhattak arról, miként szerezték meg Solymosi Eszter ruháit.

Nagy és mívelt közönség töltötte meg a tárgyalási nagy termet. De ez zsidóellenes indulatokkal volt tele. Előterjesztésem meglepte s elbámulásra bírta a közönség minden tagját.

– Bizony a védőnek igaza van. Vagy – vagy! Ezt jelentették a meglepetés miatt elbámult arcok.

El kellett rendelni a vizsgálatot s abból az sült ki, hogy se Löki János, se Tímár Julcsa nem volt soha a világon. Koholmány az egész bodrog olasz regény.

Csak két év előtt, a nagy per után tizennyolcz év múlva jelentkezett nálam egy jó arcú, művelt úri ember, megmondta nevét s tudatta velem előkelő tisztviselői állását, a melyet itt tölt be Budapesten. Kérdezte tőlem: emlékszem-e még a bodrog olasz üvegre s a benne lévő Írásra?

– Emlékszem.

– Most már megmondhatom, hogy az az írás az én kezem írása. Sárospataki diákok voltunk akkor, hárman főztük ki ezt a pajkosságot.

Megmondta társainak nevét. Egyik név országosan ismertté lett azóta.

VI.

(A ki magát hitsorsosaiért feláldozta. – Az igazi hős. – Lelkének hányódása. – Elszántsága. – A bíróságnál jelentkezik, – Nem hisznek neki. – Földönfutóra lesz, mikor kiszabadul.)

Lássunk nagy példát. Férfias eltökélésnek, halálos elszántságnak, hősi elhatározásnak fenséges példáját.

Ott sorvad a börtön nyirkos téglapadozatán a vézna termetű vádlott zsidó. A napnak tiszta sugara alig ér szemeihez; erdők, mezők illatos levegője távol van tüdejétől; a csillagos eget sohase láthatja, a nappali égboltot is csak naponként egy órán át. A börtönnek zárt udvarán magas falak között, a mikor rabtársaival együtt kiharancsolják járkálni. Fegyveres őr vigyáz rá akkor is, hogy ne beszélgesse, ne sírjon, ne panaszkodjék, ne is ábrándozzon. Hanem kimért lépésekkel mozogjon előre sorosan, pontosan. Ez a parancsolat, puskatussal kap intést oldalbordájára, ha nem teljesíti a parancsolatot.

De hát ez a börtön, ne érzékenykedjünk miatta.

Igaz, hogy még nincs elítélve, még nem bűnös, hanem csak vádlott. Igaz, hogy a vérvádra nézve ártatlannak érzi magát, azonban ezt majd a törvény dönti el valamikor. Igazságos, komoly bírák kezében lesz a törvény; – amit ők mondanak majd: megkell abban nyugodnia.

Svarcz Salamon ez a vádlott, az eszlári metsző. Harmincznyolcz éves már, feleség és négy gyermek sic utána. Miből élnek a nyomorultak?

Hitvány termet, betegesnek látszó rokkant alak. Csak bajusza és szakála tömött és hosszú, mint az ókori

zsidóké. Hálni jár bele a lélek. Csak két apró fekete szeme van tele tüzzel-lánggal. Csak abban látszik élet.

Kegyes lélek. Vallásos áhítattal van tele. Születése, természete, véralkata, nagy szegénysége, egyházi foglalkozása: mind kegyességre és áhítatra bírja Szent imáit reggel és este s vallásának ünnepnapjain mindig buzgón végzi.

Nem maga van az odúban. Rablók, duhajok, gyilkosok, orvosok, gyújtogatok vannak melléje zárva váltogatva. Betyárok, istentagadók felesen. Imáiba belekurjantanak, csúf szavakkal megzavarják, zokogását kiröhögik, taszigálják jobbra-balra, vallásáért kigúnyolják. Meg nem engedhetik, hogy fohásza egyenesen jusson föl Izrael Istenéhez.

De hát ez a börtön. A rabnak csak nem lehet olyan jó dolga, mint a papnak. Panaszra pedig hiába menne a porkolábhöz. Csak azt a feleletet kapná:

– Miért imádkozik annyit. Miért zavarja örökké rabtársait?

Nem is megy panaszra. A zsidó végzethívő. Ha az ő istene úgy rendelte, hogy zsidó legyen, üldözést és gyötrődést szenvedjen, hát abban meg kell nyugodnia.

De meg kell-e hát?

Önnönmagára nézve nyugodt a lelke.

Ő már élt. Láta a világot. Örült az örvendezőkkel és sírt a sírókkal. Alapított családot, nemzett fiaikat és leányokat. Izrael nevét fentartotta. Rá most már jöhet bármi sors. Halál, vagy hosszú rabság. Szentül hiszi,

hogy úgy is halálos betegség emészti már őt; a mi a napokból még hátra van, miért ne várhatná azt be csöndesen, az isteni végzetben megnyugodva!

De miért szenvednek hitsorsosai? S a kitanulhatatlan végzet miért rendelte azt, hogy éppen általa és miatta szenvedjenek? Mit vétett ő Izrael istene ellen? Mit vétett ő hitsorsosai ellen? És mit vétett az emberek ellen?

Lelke érzékeny, már talán meg is törött. Hangja, mikor beszél is, hasonlatos a sír ásnak hangjához. Szegény, nyomorult zsidaja; éjszakákon át zokog. Nem maga miatt, hanem üldözött hitsorsosai miatt. Minő áldozatot hozhatna ő, hogy megmentse őket a keserű üldözéstől.

Nehéz gondolat gomolyog elméjében. Nagy érzés, nagy eszme az ő kis lelkében. Vajjon a sors, a melybe jutott, nem Istennek végzése-e? Ismeri a szentírást. Jól ismeri kivált Mózesnek öt könyvét. Lelke elandalog a szent történeteken, a nagy tanulságokon. Hiszen az Úr Ábrahámot is megkísértette. Hogy vinné magával Mórijának földére az ő egyetlenegyet, a kit szeret, az ő Izsák fiát s áldozná azt meg égő áldozatul azon a hegyen, melyet neki megjelölend.

Vajjon becsesebb e ő a világnak, mint volt Izsák az ő édes apjának? Hátha ő is megáldozná magát! Hátha ezzel megszűnnék hitsorsosainak minden veszedelme?

De miként?

Irtóztató vád terheli őket az emberek szemében. Megöltek egy gyermeket, egy ártatlan szüzet s véré

vették szertartásbeli czélokra. Isten látja, hogy ők ebben ártatlanok. De kivilágosodik-e az ő ártatlanságuk? E miatt kell szenvedni a zsidóságnak. És szenved az idők végéig, ha csak egyetlen kis homály marad is az emberek elméjében.

Pedig marad.

A vallásbeli gyűlölet szenvedélye áldozatot követel s el nem csillapodik addig, míg áldozatát meg nem kapja. Akkor majd azután elcsillapodik.

Hadd legyen ő az az áldozat!

Magára veszi a bűnt.

Kigondol valamit. Agyonütötte a lánykát s azután holttestét beledobta a Tiszába. Bizonyára neki elhiszik. Akár találják meg a holttestet, akár nem: el kell hinniök, mert hiszen éppen az a vád, hogy valamelyik zsidó ölte meg a lánykát. Hát legyen úgy, hogy ő ölte meg.

Hátha él a lányka s egyszer csak üdén, erőben, egészségben hazatér? Mi lesz akkor?

Ez a gondolat nem gyötri sokáig. Ő vele elvégzi dolgát a törvény hamar. Őt felakasztják s porladó teteme ott pihen már a föld alatt. Kitudódik ugyan, hogy ő a bíróság előtt nem mondott igazat s hogy neki ártatlanul kellett halált szenvednie. De azért őt nem kárhoztatják. Halálával nem vétett senkinek, hitsorsosait pedig megmentette az üldözéstől. Inkább akadnak majd jó lelkek, a kik a fájdalom igaz könyjét ejtik, ha végzetére gondolnak s a kik jó szívvel áldják meg emlékezetét.

Mi lesz nejevel és gyermekeivel? Miből élnek? Hova sodorja őket az élet vihara s az emberek megvetése? Az ő neve a gyilkos neve marad. Csak ez a név marad örökség gyanánt gyermekeire. És a nyomor. A nyomortól úgy sem mentheti meg őket, de nevének öröklött gyalázatától megmenthetné őket. S íme a helyett, hogy megmentené: ő maga időzi föl rájuk az ádáz jövendőt.

Elke úgy hányódott, mint viharban a haraszt. Egyik rettenetes gondolat a másik után. Egyik keserű érzés a másik után. Egyik fölemeli, a másik lesújtja azt a hánykolódó lelket.

Talán beteg is már az a lélek.

Nem beteg. Csak a test erőtlen. Se a test, se a lélek nem bírja el könnyen a nagy gondolatokat, a súlyos érzéseket. Néha ájulás környékezi. Gyakran kitörnek forró könyei. Az élettől megválni mégis nehéz.

Hiszen az élet kötelesség. Nagy, szép és fonséges kötelesség. A jó embernek azt a kötelességet mindvégig teljesíteni kell. Mindaddig, míg istennek intésére a természet az alól föl nem menti. Csak a halálnak van joga e kötelesség alól föloldani. S szabad-e ezt vakmerően siettetni?

Minden érzése vonaglott. Egyik gondolat a másikat űzte, hajszolta. Vonakodott a döntéstől. Nehéz volt az utolsó elhatározás. Ma még ne! Majd holnap!

Július 18-án tette meg Smilovics Tisza-Lökön a csendbiztos kezén az ő súlyos vallomását. Július 19-én a börtön minden lakója tudta már Nyíregyházán, hogy mi történt.

Az történt, hogy a zsidók idegen nő tetemét úsztatták le a Tiszán, ezt felöltöztették az eltűnt lányka ruhájába s odacsempészték Csonkafüzes alatt a bíróság elé. Tehát ők rejtegették Eszter ruháját; tehát ők vették azt le a lányka testéről, tehát bizonyos immár, hogy a gyenge szűznek ők ontották véré!

Börtönőrök, rabok, újak és régiek mind megtudták ezt nyomban s mind csak ezt beszélték maguk között.

Egyik rab nem gyűlöli a másikat. Ritka köztük a házsártos, a viszálykodó. Sőt rokonszenv, az összetartás bizonyos érzése támad köztük. Akár bűnösök, akár ártatlanok: most egy sorsnak részesei. Ha bűnös is: most már szenved. A szenvedés látása könyörületet ébreszt s kioltja a gyűlölködés indulatát vagy legalább csillapítja. De a nagy izgalomnak ez esztendejében még a rabok közt is volt zsidó-gyűlölő. Még a rabok közt is akadt, a ki odakiáltott a vérvád üldözőttjeire:

– No kutya zsidó, most már ti is fölkerültök az akasztófára!

Csak azért is akadt, hogy ilyen szóval kedvében járjon az ádáz indulatú börtönőrnek. Mert a börtönőrök közt is akadt, a ki kedvteléssel gyötri a rabokat. Durva lélek, a ki így mutatja, így bizonyítja s így gyakorolja az ő hatalmát.

A szegény, háborgó lelkű metsző is értesült e napon mindenről. Most se hitte a zsidók bűnösségét. Most is szentül meg volt győződve, hogy többi társa se bűnösebb, mint ő maga, de értelme mégis belezavarodott az úgy rejtelseibe. Nem lehet csodálni. Hiszen most

már maguk a zsidók is bevallják, hogy az áltetemet ők úsztatták, Eszter ruháját rá ők öltötték.

Szemei előtt most már elborult minden.

De azt ott a börtönben látta is, érezte is, hogy a zsidókra még kegyetlenebb napok várnak, mint azok voltak, a melyeket már nagy bánatban eltöltöttek.

Leszállt az est. Elővette esti imáját s nagy szomorú lélekkel és sűrű könnyhullatással bocsátotta azt fel a magasba. Szerdai napnak estéje volt. A. mint elvégezte egyik imáját, elkezdte a másikat.

Egész éjjel nem hunyta le szemét. Hol feküdt, hol üldögélt, mereven rabágyának kemény deszkáján. Hajnal felé lett teljessé elhatározása. Elszántsága megérett. Szabaduljanak hitsorsosai, ő hadd vesszen el.

Reggel azt mondta az örlegénynek, hogy Kozák őrmesterrel óhajt beszélni. Odavezették. Az őrmestert megkérte, kísérje őt a bíróság elé, most már vallani akar.

Az őrmester futott a királyi ügyészhez, az ügyész sietett értesíteni a törvényszék elnökét s néhány Perez múlva az elszánt szegény zsidó ott állott a bíróság termében. Az elnök, az ügyész s egyik törvényszéki bíró előtt.

Vézna termete görnyedt, keze reszket, inai roskadoznak, hangja bágyadt. Hosszú napok, éjszakák óta küzd már a gyötrő gondolattal. De arcza elszánt, szemeiben különös fény.

Az elnök ridegen, hivatalosan kérdi.

– Ön kihallgatásra jelentkezett, mit akar?

– Eltökéltem magam, meg akarok vallani mindent.

Az elnök intésére a hivatalsszolga széket tesz melléje.

– Üljön le.

Leül s folytatja beszédét.

– Én öltem meg azt az eszlári lányt, Solymosi Esztert. Ne vádoljanak mást senkit. Ne kínozzák a többi szegény zsidót. Én vagyok a tettes. Csupán én vagyok a bűnös. Szálljon a törvény én reám.

Az elnök figyelmezteti: beszélje el az esetet részletesen. Több kérdést is intézett hozzá beszédközben.

Ő nem ismerte a lányt, sohase látta azelőtt, nevét se tudta, ő nem volt ismerős Tisza-Eszláron. Ama napon, április 1-én kis ideig ő maga állt az imaház előtt. Arra jött a lány. Oda röhögött a zsidókra s az imaházra és csúfságos szavakkal gyalázta a zsidókat. Ő hirtelen indulatba jött, valami volt a kezében, azzal a lánykát fej beütötte. Nem akarta agyoncsapni, csak megfenyíteni. A lány elesett s többé nem mozdult. Ő nézte, tapintotta, fölemelte, a lányban nem volt élet. Meg volt halva. Ő megijedt. Nem mert szólni senkinek. A lányka holttestét bevonszolta az imaház kertjébe s ott gazzal, szalmával, szeméttel betakarta. Ott volt estélig. Akkor felnyalábolta, elvitte a Tiszáig s a Tiszába beledobta. Nem volt társa senki. Nem is látta az ő dolgát senki. Íme most itt áll: ítéljék el, kész a halálra, másokat ne bántsanak.

Fejüket rázták az urak. Egyetlen szavát se hitték el. De azért a jegyzőkönyvbe írták a vallomást s aláírátták a bűnössel.

Jól tették, hogy nem hittek neki. Nagyon ügyetlen

gyilkos volt az a szegény zsidó. Sejtelve se volt arról, milyen az igazi gyilkosság s miként kell annak részleteit elbeszélni. Száz kérdést intéztek hozzá a részletekről. Honnan tudná ő a részleteket?

Hány órákor történt az eset? Honnan jött a lány s merre tartott? Mi volt a kezében? Hát ő miféle gyilkos számmal tudta úgy megütni, hogy egyetlen ütésre szörnyet halt? Hiszen nem történik az se oly könnyen, se oly gyorsan.

Minderre az elszánt ember nem volt készen. Nem gondolta ki apróra az egészet, ötölt-hatolt. Sok kérdésre éppen nem tudott felelni.

De annál állhatatosan megmaradt, hogy ő ölte meg a lánykát s ő vetette a halottat a Tiszába.

Boldogtalan ember! Bizony nem tudtad te elérni, hogy szavaidat elhigyjék. Nem tudtál te hitsorsosaidon segíteni. Még magadon se. Ezer gúnyt és csúfságot idéztél föl magadra. Mindenki röhögött rajtad. Ujjal mutattak rád öreid és rabtársaid: íme a hős, az áldozat, a zsidóság megmentője! A te kis lelked nem látta azt, hogy a mikor a zsidóüldözés hullámai magasra hánykódnak, a mikor tombol a felekezetes szenvedély: akkor egyetlen rongyos zsidó nem elég égőáldozatnak. Több kell oda, más kell oda!

Addig zaklatták, addig faggatták a szegény embert, míg utóbb idő múltán kénytelen volt elismerni, hogy csak társai iránt való szánalma s vallása és hitsorsosai iránt való mélységes szeretete bírta rá a nagy elszántságra.

Az emberi lélek belső harcainak mégis fenséges

tüneménye volt e nagy elszántság. Sikere nem volt, nem lehetett, de azért ragyogó példa marad, emlékezésre mindenkoron méltó.

– S mi lett sorsa ennek az embernek?

Egy évig és harmadfél hónapig ott senyvedett a börtönben. A bíróság akkor ártatlannak találta s szabadságát visszaadta. Most már mehet haza.

– Haza?

Hova mehessen ő haza?

Tisza-eszlári metsző – állását el nem foglalhatta. Nyíregyházán fogadott lakást, hogy majd ott telepszik meg s él a hogy tud. Egy hét múlva elüldözték onnan.

Akkor elköltözött Kis-Várdára. Ismerősei voltak ott. Fogadott lakást s kért telepedési engedélyt. Kérését megtagadták, tovább kellett bujdosnia.

Elment Beregszászra. A közeli faluban, Benében, született, de kis korától kezdve Beregszászon nevelkedett. Ott járt iskolába, ott voltak rokonai, ott volt igazi otthona. Onnan is kiutasították.

Fölment panaszra és segítségért az ország kormányzó elnökéhez Tisza Kálmánhoz. Az se tudott rajta segíteni. Utóbb is az ország fővárosába költözött. Itt legalább elfér mindenki.

Még ő is: a hős, a koldus, a földönfutó.

LEGYEN VILÁGOSSÁG!

I.

*(Zurányi Kálmán tanúsága. – Szakolczai Julcsa biztosan fölismeri Solymosi Esztert.
– A bíróság mulasztása. – Kozma Sándor főügyész. – A jóhiszemű tanú, mint
hamis tanú. – Mit vétett a bíróság a mulasztással?)*

Hagyjuk el a zavarost, a kusza világot, a minduntalan ránk boruló sötétséget, a készakarva támasztott ködöket, a butaság és fajgyűlölet szenvedélyeit, a szívtelen cselszövényeket. Keressük meg az igazságnak ama részeit, a melyekről a vizsgálóbíró nem vett föl jegyzőkönyvet. Keressük meg azt, a mi a vizsgálat mögött van. A mit a vizsgálat elrejtett a helyett, hogy napvilágra hozott volna.

A csonkafüzesi holttesten Solymosi Eszter ruhája volt. Az a ruhája, melyben utoljára látták őt, mint élő.

Az egyenes úton járó józan elme e tünetre azt mondta volna: íme Solymosi Eszter holtteste. És azt mondta volna: nyaka nincs elvágva, vére sincs kiontva, a zsidók ártatlanok.

Mennyit kellett a vizsgálatnak vétkeznie, míg ezt az okos felfogást eltiporhatta!

Volt egy tanú, az eltűnt lánykának jó ismerőse, Szakolczai Julcsa, a ki a fölismerési eljárásnál június 19-én tökéletes biztossággal fölismerte Solymosi Esztert. E tanú nyilatkozatáról Bary e szavakat iktatta jegyzőkönyvbe:

»Szakolczai Julcsa a fogak, szemek és lábak után ítélve, határozottan állítja, hogy a hulla Solymosi Eszteré.«

Ha a vizsgálóbíró nem fiatal, tanulatlan aljegyző, hanem komoly férfi s kiképződött bírói lélek: nem marad meg ennél a néhány szónál, hanem nagy gondosan jegyzőkönyvbe veszi: mit mondott Szakolczai Julcsa Eszternek és a holttestnek szemeiről, fogairól és lábairól s így a holttestet miért mondja határozottan Solymosi Eszterének?

Hiszen ez volt a főkérdés. Lehet ezer tanú, a ki a holttestben nem ismeri föl az eltűnt lánykát, de ez mind nem ér semmit egyetlen igaz tanúval szemben, a ki fölismeri. Tehát e tanú szavait föl kellett volna jegyezni.

Ma, húsz év múlva és nyugodtabb időben mindenki ajkán ott lebeg a kérdés: miért nem hozta helyre a védő a vizsgálóbíró mulasztását? Miért nem sietett Szakolczai Julcsát magánúton megkérdezni s szavait a törvényszéknek bejelenteni?

Mentségem teljes.

Én csak júliusban, hetek múlva kaptam a védői megbízást. És azután még akkor se tudtam Szakolczai Julcsáról és vallomásáról semmit. Hét zár alatt álltak

az iratok. Az egész vidéken nem ismertem senkit, a kit az ellenőrző nyomozással megbízhattam volna. Csak szeptember végén küldte meg a bíróság a fölismerési és bonczolási jegyzőkönyvet. Addig eszembe se jutott volna bármi irányban a nyomozás.

De azután se. Hiszen csak úgy tombolt a gyanúsítás a védők ellen. Egyelőre föltétlenül a vizsgálat embe-reire kellett bízunk mindent.

Azonban jött segítség.

November 3-án idegen, ismeretlen férfi jelentkezett irodámban azzal, hogy az eszlári bűnügyben akar velem beszélni s bizalmas értesítést nyújtani. Bejelentették s elfogadtam.

Harmincz éves, de jóval fiatalabbnak látszó férfi volt. Neve Zurányi Kálmán, tiszalöki lakos, gyógyszeres. Nyílt, tiszta, értelmes arcz, bizalomkeltő. Rendes szokásom volt ismeretlen emberek arczát, ha dolgom volt velük, jól megfigyelni. Ez ügyben éppen nagy óvatosságra volt szükség. A sajtó erős támadásokat intézett ellenem csaknem naponként. Sokan jöttek hozzám s nem mindig őszinte indulattal. Zurányi arcza, beszéde s egész modora jó hatást gyakorolt rám.

Elmondta, hogy a csonkafüzesi holttestet jól meg nézte. Június 18-án este is s a június 19-iki fölisme-rési eljárásnál is. Hivatalos tennivalója nem volt, nem is idézték, csak a tiszalöki úri társasággal ment oda a bírói szemlére, melynek a törvények szerint úgy is nyilvánosnak kell lenni.

Elmondta azután, hogy a mikor Szakolczai Julcsa

jól megnézte a halottat s határozottan kimondta, hogy az Solymosi Eszter, a királyi alügyész durván rárivallt.

– Hogy mered te azt olyan biztosan állítani?

A tanú először megrezzent a durva szóra, de azután magához tért s daczosan felelt.

– Hogyne merném, mikor meg kell esküdnöm s jól látom, hogy az.

– Hát tudsz-e valami különös jelet, a miről fölismered?

– Igenis tudok. A múlt esztendei Szent Mihálynap táján a tehén rálépett a jobb lábafejére és sebet ejtett rajta; – a forradás nyoma azóta mindig nagyon meglátszott.

Az alügyész odanézett, de nem látta a forradást. Megint rárivallt a lányra.

– Mutasd meg hát a hegedést.

Szakolczai Julcsa közelebb lépett, jól megnézte a holttest jobb lábafejét s ujjával odamutatott egy helyre a lábfejen.

– Itt kell lenni, de nem látszik jól, mert a lábfej tele van iszappal.

A jelenlevők nagy része a hangos szóváltás által is vonzatva, odament. Látni akarták a hegedés nyomait. De a holttest nem volt megmosva, úgy volt, a hogy a vízből s a hogy a sírgödörből kivették. A lábujjak köze s a lábfej felső homorú része be volt vonva a Tisza finom iszapjával.

Zurányi Kálmán nem volt rest. Ott volt kéznél egy bádogganna, megfogta, a Tisza vizéből telemerítette,

odament a halott mellé s a kannát magasra tartva, a vizet lassan a lábfejre csurgatta. S a víz tisztára le is mosta az iszapot.

Bátran szólt megint Szokolczai Julcsa, odamutatva a hegedésre:

– Tessék most megnézni!

Csakugyan ott volt a tehéntaposás okozta hegedés. A jobb láb hüvelykujjának tövében barnás sárga folt s ennek megfelelő részen kisebb mélyedés. Egész bizton-sággal lehetett látni, hogy ez jó idővel azelőtt történt erőszakos nyomás vagy ütés okozta sebnek maradványa.

A tanú-lány szavait mindenki hallotta, a sebhelyet mindenki látta. Különösen megnézte minden orvos. Leggondosabban megnézte K. Horváth Géza szigorló orvos s maga Zurányi Kálmán.

Döntő körülmény volt ez. Az orvosok szavára Szűcs János tiszalöki fuvaros újra megmosta a lábfejet csutakkal s az orvosok újra megnézték a hegedést. S a három orvos a jól látszó sebhelyet egykori kisebb bőrséb maradványának állapította meg, de egyúttal maguk között úgy egyeztek meg, hogy az a Szokolczai Julcsa által előadott tehéntaposásnak meg nem felelhet. Ez volt Zurányi Kálmán közlése.

Első pillanatban hihetetlennek tartottam mindazt, a mit elmondott. Hisz az irtózatos dolog! A szakértők véleménye csak vélemény. Okos vagy bolond, de csupán csak vélemény. Hogy a hegedés eredetéről és természetéről mi az ő véleményük, az az ő dolguk, az ítéletmondás úgy se rajtuk áll. De hogy ily tökéletes tanú-

vallomás után a tanú szavait jegyzőkönyvbe ne vegyék s a szakértők a látélemben a nyilván fölismert s az annyi ember által jól megnézett sebforradást föl ne említsék: azt erkölcsi lehetetlenségnek tartottam. Hiszen az ilyen bírói és szakértői szemle rosszabb a gyilkosságnál, undorítóbb a méregkeverésnél. Az egész országban zug a felekezeti szenvedély, bomlás fenyegeti a társadalom rendjét, annyi ember sínylődik a börtön fenekén, annyi szegény család életöröme van pusztulóban s íme egy igaz szó, egy igaz lépés jóvátehetne mindent s elejét vehetné annyi igazságtalanságnak, annyi keserűségnek – s azt az igaz szót ki nem ejti, azt az igaz lépést meg nem teszi senki!

Dehogyan hihettem én Zurányi szavaiban.

Elővettem az orvosi látélembet. A külvizsgálati rész 15-ik pontjában szóról szóra ez áll:

»15. Az alvégtagok (magyarán mondva: a lábak) a hátsó részen kékes, szederjes hullafoltokkal festvék, különben épek, régi hegeknek még nyomai se fedezhetőek fel.«

Tehát régi hegek, régi sebforradásnak még nyoma sincs!

Mutattam ezt Zurányi Kálmánnak.

Elmondtam neki, hogy ha annyi ember látta azt a jegyet; ha olyan tökéletes tanú, mint Szokolczai Julcsa, annak alakját és helyét előre megmondta, azután meg is mutatta, sőt még eredetét is elbeszélte: akkor az a vizsgálóbíró s az a négy orvos a világ minden kincsért se merte volna azt a látélembet aláírni.

Zurányi egyszerű férfias komolysággal azt felelte, hogy a dolog úgy igaz, a hogy ő mondotta el.

Kételkedésem meg nem szűnt. Kérdeztem:

– Valaki biztatta vagy úgy küldte hozzám?

– Senki. Sőt idejövetelemről nem is tud senki. De nem tudtam megnyugodni azokon, a melyek azóta történtek, hiszen velem együtt mindenki arról volt akkor meggyőződve, hogy a csonkafüzesi holttest csakugyan a szegény eltűnt Solymosi Eszter holtteste.

– Hát miért nem jelentkezik kihallgatásra az igazság felderítése végett Bary vizsgálóbíró urnái?

– Nem tehetem. Azon a vidéken nem volna maradásom. Életem se lenne biztos.

Gondosan néztem arcját. Ez az ember vagy háborodott elméjű, vagy pedig nemes lelkű, igaz ember.

Közlésének, ha titkon marad, nem vehetem hasznát, de ha nyilvánosan meg nem teszi, nem is hihettem benne.

– Hát arra kész lenne-e, hogy budapesti bíróság előtt eskü alatt tegyen vallomást?

Nem nagy hajlandóságot mutatott. Aggódott jövődjéje miatt. Figyelmeztettem, hogy e nélkül az ő nemes elhatározása nem sokat ér s lelkének nyugalma különben is csak akkor lehet teljes, ha a becsületes ember egész kötelességét teljesíti.

Beleegyezett.

Siettem Kozma Sándorhoz, a királyi főügyészhez. Közöltem vele Zurányi Kálmán leleplezéseit. Bámult ezeken ő is, de hihetetlennek tartotta ő is. Bizalmasan

tanácskoztunk, miként lehetne Zurányit bíróság által kihallgattatni.

Nagy aggodalomban volt s oka volt rá.

Mindenki tudta, hogy az ő egyenes és tiszta lelke s az ő nemesen gondolkodó elméje a vérvád lehetőségének még gondolatát is elutasítja magától s hogy a zsidók üldöztetését igazságtalanságnak s a kor szégyenének tekinti. A gyűlölködő sajtó e miatt folyton támadta őt. Borzasztó gyanúsítás kerekedett ellene. Megvesztegették a zsidók pénzzel. Ezt suttozták az emberek a kocsmától kezdve a nemzeti kaszinóig s a miniszteri palotáig.

Vagyona nem volt. Ősi birtokát már előbb el kellett adnia. Magas állása miatt a fővárosban lakott s csupán hivatali fizetéséből kellett élnie. Sok gyermeke volt: fiak és leányok. Neje már elhalt s gyermekeinek tökéletes nevelést akart adni. Adott is, de ez nagy költséggel járt, adósságot csinálni pedig nem akart.

Úgy élt, mint szegény kishivatalnok. Kicsiny lakás, régi egyszerű bútorok, olcsó ruházkodás, szerény étkezés. A fényűzésnek minden nemétől szigorúan tartózkodott. Se kocsin járás, se fürdőzés, se színház, se vendégeskedés. Még szivarja is olcsó. Minden költségeskedő társaságot került. Nem tellett semmire, a mi nem múlhatatlanul szükséges volt.

S meg merték gyanúsítani!

Néhány barátjának szűkebb körű társaságára szorított. Lelke nagy nemzeti ábrándokkal, ifjú korának nagy eszméivel a kötelességének egész érzetével volt

tele. Úgy látszott, hogy a gyanúsításokat bölcs nyugalommal tűri, de keblében nagy fájdalom háborgott. Hát már a hosszú életén át kiképződött szilárd jellem se lehet ment a gyanúsítástól? Állása is megrendült. Kormánykörökben már nyugdíjazásáról beszéltek. De voltak keserű pillanatok, a mikor ő is arról gondolkodott, hogy félrevonuljon, otthagyja a közéletet. Nem volt érzékenykedő. Erős férfi volt, a közélet harczaiban száz kísérletnek ellenálló edzett lélekkel. S mégis kicsordult könye, ha nagy ritkán baráti körben szóbajött az undok gyanúsítás.

Mindenesetre szokatlan dolog, hogy Zurányit ne a nagy per bírósága, hanem budapesti bíróság hallgassa ki. Nem törvénytelen, de szokatlan. E miatt támadt a főügyésznek aggodalma.

Végre legyőztük az aggodalmat. Az napon már nem lehetett, de november 4-én korán előterjesztést nyújtottam be hozzá s az eset rövid megjelölésével kértem Zurányi sürgős kihallgatását.

Volt egy kitűnő aljárásbíró Budapesten, most már nem is tudom, melyik bíróságnál. Neve: Gajzágó Manó. Az ő kezébe jutott az ügy s ő Zurányi Kálmánt november 5-én kihallgatta. Zurányi hit alatt előadta mindazt, a mit nekem elmondott. Csak két lényegtelen dolgot hagyott el. Egyik az, hogy a királyi alügyész durván rárivallt Szokolczai Julcsára s a másik az, hogy a kanna vízzel először ő tisztította le a holttest lábát.

Most már hihetővé, vagy legalább sokkal hihetőbbé vált a dolog. Hiszen ha nem igazat beszélt volna:

büntetést idéz saját fejére, a mit okos és becsületes emberről föltenni nem lehet.

Kihallgatását nem jelentettem be se a törvényszéknek, se a vizsgálóbíróságnak. Azt gondoltam: tegye ezt a királyi főügyészség. Ő se jelentette be. Úgy fogta föl igen helyesen a dolgot, hogy a kihallgatási jegyzőkönyv csak arra való, hogy annak alapján Zurányi Kálmánt a végtárgyalásra idéztesse tanúnak. Végre is az a fontos, a mit a végtárgyaláson a nyilvánosság előtt a keresztkérdésekre fog mondani s a mit nyilvános esküvel erősít meg.

Július 10-én 1883 ban, a tárgyalás tizenhetedik napján került rá a sor.

Vallomása remek példa arra, miként kell a tanúnak előtte lefolyt esetet vagy felbukkanó tüneményt megfigyelni.

Őszinte tanú igen sok van, igaz tanú igen kevés. Mert nem abból áll ám az igaztanúság, hogy a tanú az ő lelkéből s igaz meggyőződéssel adja elő, a mit tud. Ez ugyan szükséges az igaz tanúsághoz, de nem elég.

Minden tanú véleményét alkot magának arról, a mit hall, tapint s a mit érzékeivel általában észrevesz. Kétféle véleményét alkot. Az egyik véleményét arra nézve, hogy mit vett észre s mi lehetett az a tünet, a mit észrevett? S a másik véleményét arra nézve, miből áll az eset, a melynek valamelyik tünetét észrevette?

Sok tévedése lehet a tanúnak arra nézve, hogy mi az, a mit észrevett. Ajtóbecsapódásnak vagy játék-röppentyű robbanásának hangját pisztolylövés hang-

jának véli s úgy adja elő a bíróság előtt. Tömeges verekedésnél Péternek betörik a fejét; a seb olyan, mintha fokossal ejtették volna, a tanú Pál kezében látott fokost s jó lélekkel azt vallja: Pál okozta a sebet. Pedig János okozta egy nagy pinczekulccsal, melyet azonban a tanú nem látott. Nagy országban évenként százezer tanú esik efféle tévedésbe.

Még végzetesebb s gyakoribb a tanú másnemű tévedése, a mikor magáról az esetről s annak miként történt lefolyásáról alkot magának előre véleményt.

Egy-egy baleset vagy bűnös cselekmény rendszeren több részletből áll. Valaki meghal mérgezés miatt. Önkénynt vette-e be a mérget vagy orvul más adta be neki: ez a kérdés. Mi volt a méreg? Mikor, hol és ki készítette? Miként jutott a méreg a halott házába, kezébe vagy közelébe. Kiről mit beszélt halála előtt a halott? Kire haragudott? Kitől félt? Ki mit beszélt azok közül, – kik közelében voltak? Kinek volt haszna halálából? Igazán mérgezés okozta-e a halált? Az a méreg okozta-e, a melyet a halott közelében vagy közelállói birtokában találtak? Mily helyzetben találták a holttestet?

Száz kérdés, húsz tanú, ezer kisebb nagyobb tünet. A tanúk tudják már, vagy előre véleményt alkotnak maguknak arról, hogy mi történt. S minden tünetet, melyet észrevettek, úgy adnak elő, hogy teljesen összevágjon azzal az esettel, a melyről szentül hiszik, hogy úgy történt, a mint ők gondolják. Tehát nem a nyers, száraz tünetet adják elő, hanem azt szinte öntudatlanul átalakítják úgy, hogy tanúskodásuk iránya egyetlen

pontba jöjjön össze és csupán csak azt az esetet vizsgálta meg, melyet ők maguknak előre elgondoltak.

Jó lélekkel vallanak, teljes meggyőződésük szerint vallanak s mégis hamisan vallanak. S a szakértők még gyakrabban, még súlyosabban tévednek, mint a tanuk.

Zurányi tanúskodása csodálatraméltó.

Félig hivatalos, félig önkénytes jelenlevő volt a csonka-füzesi holttest mellett s maga egyedül több tünetet vett észre a holttesten, mint valamennyi szolgabíró, vizsgálóbíró, pandúr, tanú, szakértő összevéve.

Gondosan megnézte a halott orrát, orrczimpáit. Az orr le volt lapulva s elferdülve. Nem volt természetes állásában. Horváth Géza orvos kiigazította, fölpeczkelte, hogy Solymosi Eszter ismerősei esetleg jobban ráismerjenek.

Megnézte fogait. A felsők rendesen állottak, az alsók közül hat fog kissé rendetlenül nőtt, egymásra dült.

Lehunyt szemeit figyelmesen felnyitotta s azok szivárványának színét tüzetesen meg akarta határozni.

Megnézte a szempillák szőreit. A felsők lemállottak, az alsókból csak ötöt talált, a többit nem találta.

Az emlékről határozottan látta, hogy azok teljesen fejletlenek. Semmi domborodásuk nincs.

Gondosan méregette elméjében, mennyi idős lehetett a lányka? Lehetett 14 éves, ennek elég fejlett. De lehetett 17 éves is, csakhogy ilyen korúnak fejletlen.

Megvizsgálta a halott kezére kötött kendőben levő sárga papirost s a kendőn levő füstékmарadványokat. Ezekből kis mennyiséget össze is gyűjtött s hazavitt

Tisza-Lökre. Másnap a királyi alügyész elkérte tőle s azóta a füstök szőrén-szálán elveszett.

A tehéntaposás okozta sebnek forradását, mint döntő fontosságú tünetet különös gonddal figyelte meg. Megnézte – mint mondotta – húszszor is. Lerajzolta magának szabatosan. Nagyobb volt egy akkori ezüstforintosnál. Kissé tojásdad alakú s a hüvelykujj tövéből a harmadik ujj tövéig nyúlt. El tudta mondani színét, széleinek s közepének minőségét.

Kulcsos kérdéseket intéztek hozzá az elnök, a védők, az egyetemi híres tudós tanárok. A mit jól megnézett; arról megmondta: így volt. A mit nem nézett meg jól, arról íá megmondta: erre nem tudok felelni, mert ezt nem néztem meg jól.

Szakolczai Julcsa döntő vallomásáról épp oly tisztán tanúskodott, mint a hogy előttem elbeszélte. Még új jellemző részlet is jutott eszébe.

A lányra így rivalltak rá:

– Hogy mered te Solymosi Eszternek állítani a halottat, holott azt se tudod, hogy fiú-e vagy lány?

A halott meztelenen feküdt ott, ágyéka kis rongygyal letakarva; feje kopasz s domború, mellén a női emlékek semmi nyoma. Szinte jogosan mondhatták Szakolczai Julcsának, hogy nem tudhatja: fiú-e vagy lány a halott.

De Szakolczai Julcsa jól megnézte a jobb lábfejét s az ott levő hegedést s nyugodtan felelte:

– Megesküszöm az élő Istenre, hogy szegény Solymosi Eszter ez a halott!

Az elnök, a nagy közönség, a titkos tanács tagjai, a vármegyeház urai s a csonkafüzesi szakértő orvosok csak úgy hüledeztek Zurányi Kálmán rettentő leleplezéseire. Kirívó szakadásokat okozott ez a tanú a vizsgálat szövevényén. S a szakadásokon át tisztán lehetett látni az igazságot.

Az igazság pedig abból állott, hogy az eltűnt lányka sértetlen ép testtel jutott a Tiszába s az enyészet által megromcsolt teteme június 18-án bukkant föl a folyam árjaiból. Élete utolsó napján viselt ruhája ott volt a tetemen s élő testének különös jegyét a lábfejen megmutatta Szokolczai Julcsa.

Mit kellett volna most tenni a vizsgálóbírónak?

Kötelessége tiszta volt. Csak bírói feladatáról nem volt szabad megfélekednie. Csak a józan ész ösvényéről nem volt szabad letérnie.

Első kötelessége volt Szokolczai Julcsa vallomását jegyzőkönyvben pontosan felírni.

– Ezt elmulasztotta.

Második kötelessége volt a lábfejen talált különös jegyet alakja és minősége szerint a bírói szemlejegyző könyvben leírni, akármit beszélnek egyébként az orvosi szakértők. – Ezt is elmulasztotta, sőt megengedte, hogy az orvosok azt vegyék írásba, hogy a holttest lábán semmiféle egykori negédesnek semmi nyoma.

Különös kötelessége volt kikutatni, hogy mikor és mily körülmények közt taposta meg a tehén Solymosi Eszter lábát? Eszter 1881. évi szeptemberben és októberben Olajos Bálintnénál szolgált Szilvássyné úrnő

tanyáján. Ott történt a tehéntaposás. A lányka napokon át sántított s lábafeje be volt kötve s árnika-gyökérrel házilag gyógyítva. Az összes tanyabeliek tudtak az esetről. Olajos Bálintné éppen mindent tudott. Akadt volna tíz tanú is. – Mind e dolgok kipuhatólását megfoghatatlan módon elmulasztották.

Kötelessége lett volna a holttest keze csuklóján kendőbe kötött sárga csomagoló papirost s a Zurányi által gyűjtött füstékmарadványokat megőrizni s Kohlmáj er boltosnak megmutatni. Kohlmájér majd megmondta volna, hogy im e festéket e papírba takarva adta április 1-én Solymosi Eszternek. – Mindezt a vizsgálat elmulasztotta, sőt mind a sárga papiros, mind a festék a bíróság eljárása közben kézen-közön szőrén-szálán elveszett.

Szabad volt ezeknek elveszni?

Hiszen ezek anyagok, külső tárgyak, száz tanú valló másánál s ezer szakértő véleményénél fontosabb dolgok. Ezek minéműségét se eltagadni, se elvéleményezni nem lehet.

Ott volt Csonkafüzesen június 19-én egy eszlári gyerek, Solymosi Eszternek jó ismerője, játszó pajtása, szegről-végről rokona is. Mikor a tetemet mérték: a gyerek előállott a gyerekész ős igazságösztonével s kijelentette, hogy Eszter olyan magas volt, mint ő, összemérköztek elégszer. Nosza nyomban megmérték a gyereket s íme oly magasnak találták, mint a holt-tetemet.

A vizsgálóbíró ezt se vette jegyzőkönyvbe. Ezt is

eltitkolta a vizsgálat. Pedig a többi mellett ez is igen fontos körülmény. A gyerekeknek még nevét se jegyezték föl.

A vizsgálat föl az országos szakértőig kutatgatta a sárkányvér nevű gyanta természetét, – egész bírói küldöttséggel járt az után, hogy mit álmódott a varjúlaposi csárdás szolgálója, mikor éjjel a kocsihoz bement az istállóba, – tanuk egész seregét hallgatta ki arról, miként álmódta meg Tóth Borcsa, hogy őt édes alvása közben megmérték a zsidók, – az abaúji Garádicsos csárda szolgálójának fecsegésére egész csapat bíró és tanú lett mozgósítva: ezek ostobaságok voltak, ezekre a mindenható állam bírói figyelmét ki kellett terjeszteni. De az egyszerű, józan, természetes dolgok, tünetek és tárgyak megállapítását el kellett mulasztani, nehogy az igazság nyomban kiderüljön.

Mert káprázat és rögeszme hatalma nehezedett a vizsgálóbíró és titkos tanács lelkére. S a hatalom súlya alól nem tudtak szabadulni. És elfogta őket a bizonykodás szenvedélye is. Vak ez a szenvedély, mert az emberi hiúságból nő ki s azzal táplálkozik. Ha már egyszer felállították a vérvádat s annyi embert löktek miatta a börtönbe, hát ők most már ebből törik-szakad nem engednek. Mit szólna a világ, ha kitudódnék, hogy ők a vizsgálat első lépésénél már elbódultak s mint ittas ember a ködben, azóta mindig téves utón jártak? Inkább előre, csak tovább-tovább a téves utón!

II.

(Zurányi vallomásának igazolása. – Az orvosok is beismernek valamit. – Súlyos mulasztásuk. – A szakértő sohase vallja be, hogy valamihez nem ért. – Szakolczai Julcsa az ítélőbiróság előtt. – A hazugság. – Olajos Bálintné és Solymosi Gáborné igazolják a tehén taposást. – Szűcs János paraszt, a remek tanú.)

Azonban Zurányi tanúskodása oly döntő fontosságú, hogy e tanúskodás belső értékét minden oldalról meg kell vizsgálnunk. Lehet-e kétség e tanúság belső igazsága fölött? Vajjon mit szól hát ehhez a többi tanú?

Erkölcsei értéke alig lehet amaz orvosok nyilatkozatának, a kik a bírói szemlén s a holttest bonczolásán közreműködtek. Ők Zurányi Kálmán tanúságának benső valóságát el nem ismerhetik. Ha elismernék, súlyos büntetbbe, hamis tanúságba keverednének önkénytesen, mert akkor el kellene ismerniök, hogy látéletük a döntő pontban hamis volt. De azért nekik is joguk van e kérdésben nyilatkozni, őket is meg kellett erre nézve kérdeznünk.

Trajtler Soma orvostudor volt a vezető orvos, őt észrevehető izgatottságba hozta július 10-én Zurányi leleplezése. Bent volt a tárgyaló teremben a közönség közt ő is s mindent hallott. Már július 10 én sietett felszólalni s kijelenteni, hogy Szakolczai Julcsa tanúskodását ő is hallotta, de a mikor a tetem lábait megmosták: azokon sebforradás jelét senki se látta a világon. Ez csak úgy félvállról tett odavető nyilatkozata volt július 10 én, de később 13-án annyit beismert, hogy a Szakolczai Julcsa által mutatott helyen talált

ugyan valami jelet, de nem találta fontosnak és semmi esetre se tehéntaposásból eredett negédesnek. Ezért nem emiitette föl a látleletben.

Ily módon nyilatkozott Kiss Jenő orvostudor is.

K. Horváth László sebész és fia K. Horváth Géza szigorló orvos már másként beszél. Az egyik öreg ember, az orvosi és sebészeti tudományokat az 1830-as években hallgatta s azóta falun lakva az élettan és orvostan azóta földerített titkaiba nem igen hatolt be. – A másik fiatal ember ugyan, 31 éves, de már rég elhagyta az egyetemet s évek óta mezei gazda. A tudománynak csak töredékeit s műszavait ismeri.

Azonban vallomásukat nem ez teszi kétséges értékűvé. Hanem elfogultságuk s az a rögzött ösztönük, hogy nekik semmire másra ügyelniök nem szabad, csak arra hogy látleletüket megvédelmezzék s magukat is, társaikat is megóvják minden kérdésben a tévedés lehetőségének látszatától is. Jóhiszemű tanuk, de veszedelmesek. Bizonykodók. Azért, hogy nekik legyen igazuk: feláldoznak minden igazságot.

Ők is határozottan emlékeznek Szokolczai Julcsa vallomására, de azt állítják, hogy a mikor a tetem lábát először megmosták, látszott ugyan a jel a lábon, de mikor másodszor is még jobban megmosták: a jel lassanként eltűnt, úgyannyira, hogy a mikor a tetemet Eszlárra bevitték s ott kézzel, ruhával és szalmacsutakkal újra lemosták: a jelnek színe is, körvonalai is teljesen megsemmisültek.

S ez igaz lehet is.

Olajos Bálintnét is kihallgatták a nyilvános tárgyaláson július 7-én. Tele volt a várvád hitével is, a megfélemlítés nyomai is meglátszottak minden szaván s kegyetlenül óvakodott ő is, nehogy egyetlen szava is a vádlottak javára irányuljon: mind a mellett némi sikerrel járt az a törekvésünk, hogy a tehéntaposás történetét előttünk felvilágosítsa.

Nála szolgált Solymosi Eszter, nála taposta meg lábát a tehén.

Mikor? E kérdésre nem tudott biztosan felelni. Csak azt mondta: az eset után még három hónapig volt nála Eszter. Az 1881. évi december 31-én hagyta el nála a szolgálatot, tehát a tehéntaposás csakugyan a Szent Mihálynap körüli időre esik. Szakolczai Julcsa jól emlékezett ez időpontra.

A tehén Eszternek mezítelen lábára lépett. Jókora területen leszaggatta a bőrt. Három hétig fájt a lányka sebje. Nem feküdt vele, csak bekötötte s úgy sántikált. Orvos nem látta a tanyán, csak útilapuval s efféle házi szerekkel gyógyították. Genyedésbe nem ment a seb s egy hét múlva már behegedt, de vörös és dagadt volt még ezentúl két hétig s egyúttal fájdalmas is.

Ennyit lehetett a seb természetéről Olajos Bálintné tanúskodásából kivenni. De azt is mondta, hogy gyógyulás után a sebnek semmi látható jele nem maradt.

Ebben nincs igaza. Nemcsak orvos tudja, hanem minden ép szemű és ép eszű felnőtt ember tudja, hogy olyan szakított sebnek, mely a bőrt elroncsolja s mely 13 és fél éves tisztavérű, egészséges gyermeknél három

hétig fájdalommal jár s még behegedés után is két héten át vörös, dagadt és érzékeny, megmarad a nyoma rendszerint hosszabb ideig, gyakran egész életen át.

Szakolczai Julcsa jól ösmerte a hegedés alakját. Volt alkalmja jól ismerni, minthogy Olajos Bálintnél, mint igen közeli rokonánál, gyakorta megfordult. Olajos Bálintné ugyanis családi nevén Szakolczai Erzsébet volt Julcsának vérbeli közel rokona. Szűcs János tanú úgy adja elő a dolgot, hogy a mikor Szakolczai Julcsát felszólította a vizsgálóbíróóság, hogy nézze jól meg a halottat: ez a Solymosi Eszter-e: a tanulány odalépett a halotthoz, jól megnézte s azt mondotta:

– Ha a lábán megvan a jegy, ez a Solymosi Eszter.

Ekkor a halott lábáról az iszapot lemosták, a jegy kitűnt, a lány jól megnézte s egész határozottan azt mondta:

– Ez az!

S ezután beszélte el a jegy eredetét, történetét.

A jegyet színe és alakja szerint teljesen fölismerte tehát Szakolczai Julcsa is, Zurányi Kálmán is, Szűcs János is.

Hogy a szakértő orvosok a jegyet nem tehéntaposásból eredett sebforradás maradványának tartották: erre alaki joguk megvolt. Csupán alaki joguk. Hiszen, hogy valamely tünetről mi a véleményük: az az ő dolguk. Kötelesek saját véleményüket terjeszteni a bíróság elé. Hogy aztán az a vélemény lehet helytelen, lehet tökéletesen alaptalan s ellenkezhetik a tárgyi igazsággal: arról ők nem tehetnek. Ennek oka vagy a tudomány héza-

gossága, vagy az elme-erő kicsinysége, vagy a megfigyelés gyöngesége. Nagyon sok szakértő nagyon gyakran belesik ebbe a szerencsétlenségbe.

De már ahhoz nem volt joguk, hogy a mikor Szokolczai Julcsa rámutatott a különös jegyre: ennek fölemlítését s leírását elmulasztják. Hiszen a látlelet nem azért szükséges, hogy csak a szakértőnek lehessen véleménye. A lelkiismeretes bíró a jogviszályok legtöbb esetében úgy se veheti figyelembe a szakértői véleményt. Csupán a véleményt nem is szabad ítéletben alapul vennie. De a látlelet adatai igen is fontosak mindenkor.

Egyébként is csodálatos volt a csonkafüzesi holttest bírói és orvosi vizsgálata.

Ha az élő ember bőrén egykor seb volt, mely a bőr felső kérgét is, de magát az irhabőrt is elroncsolja: a gyógyulás után annak jegye megmarad. A jegynek alakja különbözik a szerint, a mint a roncsolást külső metszés, szúrás, lövés, vagy zúzódás okozta s némileg különbözik még a szerint is, a mint a belülről jövő fakadás okozta. Ha a forradás nyoma a teljes gyógyulás után is megmarad: bizony az rendszerint hosszú ideig megmarad. Nagy Napóleon testén is találtak, mikor meghalt, egykori sebesülésből származott hegedési jegyeket. B jegyek némelyike kisebb, másika nagyobb volt. Találtak olyat is, a melyről soha senki nem tudott semmit s a melynek történetét soha se tudták kipuhatolni. Az ily hegedési jegy a holttestnek különös jele, melyről a jegy ismerői kétségtelen biztos-sággal föl tudják ismerni a halottat. Es csakis azok

tudják, ha a holttest nagy rothadásban van, ha sokáig állt vízben, ha puffad s arcának minden vonása elvesztette már régi alakját és színét és ha meztelenen teszik oda a tanuk elé.

A tehéntaposás különös alakú hegedési jegyet hagy maga után, mert a tehén patájának, mely a zúzódást okozta, különös alakja van. A hogy Szakolczai Julcsa megmutatta s a hogy Zurányi Kálmán lerajzolta a hegedési jegy alakját: már maga az alak utalt arra, hogy az csak afféle sértésből származott, a minőt tehénpata vagy hozzá hasonló test külső erőszakkal okozhat.

Mindezt összevéve Solymosi Eszter meztelen testének éppen e hegedési jegy volt különös ismertető jele. A holttestet Csonkafüzesnél fölismerte ugyan öt rokona, úgymint Lóczi János, Solymosi János, Jakab János, Juhász József és Juhász Andrásné, de mindezek tanúsága eltörpült Szakolczai Julcsa tanúsága mellett. Mert különös ismertető jelre, a minő csak Eszter testén lehetett, egyik se tudott rámutatni, csupán csak Szakolczai Julcsa.

Tárgyilag csak ő az igazi tanú.

Az egész vizsgálatnak az a legnagyobb bűne, hogy az ő tanúságát részletesen meg nem örökölte. Minden további bolondság ebből származott.

Még az is, a hogy a vizsgálóbíró a hegedési jegy megállapításához az orvosi szakértőket oda eresztette s nekik abban szerepet és befolyást engedett.

Elvégre a faluhelyen minden nap előforduló és szem-

mel látható hegedési jegyeket felismerni szakértőre éppen nincs szükség. A. falusi sült paraszt, az utolsó bivalyos legény is csak oly biztosan fölismeri azt, mint a világnak legelső nagyhírű szakértői összevéve. Sőt bármily furcsán hangzik felfogásom, az ép szemű és józan eszű nyers paraszt tanúskodása az igazságszolgáltatás céljaira sokkal jobb és sokkal többet ér, mint a szakértők minden tudománya.

A szakértő okoskodik, egybevet, összehasonlít, elmélkedik, magyaráz s a lehetőségek millió esetlege közt futkároz. S minthogy mindenről van véleménye s megvan alaki joga, hogy véleményét kimondja: ennél fogva akként lép föl az emberek előtt s úgy áll a felek s bírák elé, mint a ki mindentudó.

Negyven év óta vagyok innen-onnan a gyakorlati jogélet embere s rendszerint elég gondos figyelemmel kísértem az életnek hozzám közel mozgó tünetényeit, de még olyan szakértővel nem találkoztam, a ki a bíró s a fél előtt férfias komolysággal kijelentette volna: ez s ez ügyben nincs véleményem, mert e s e kérdésekre tudásom nem elég.

Ilyen szakértőt én nem láttam.

A józan eszű, tanulatlan paraszt pedig odaáll a bíró elé s a kérdésekre azt mondja: ezt tudom és így van, így történt; – vagy azt mondja: ezt nem tudom, nem láttam, nem hallottam. S ez az igaz tanúság. S az ily tanú is nyomban súlyos tévedésbe eshetik, mihelyt a szakértő elmebeli működésének mezejére tér át s véleményyt kezd magának alakítani s azt másokkal közölni akarja.

A korszerű igazságszolgáltatás szakértők nélkül el nem lehet. Szövevényessé lett már a társadalom életének s az emberek működésének minden része. De a jog minden komoly barátja óvakodjék attól, hogy a szakértőknek tág szerepkört nyisson. Hogy minden jogi viszály az igazságszolgáltatás mezején a jog és igazság uralmával nyerjen megoldást: ahhoz csak jó bixóra és becsületes ügyvédre van szükség, de minél kevesebb szakértőre. Az egészséges bírói elmét gyámság alá helyezni nem szabad. A rost bírói elmének pedig nem szabad módot nyújtani arra, hogy az igazságszolgáltatást hanyagul rábízza a szakértőre.

A nyilvános tárgyaláson 1883-ik évi július 7-én Szokolczai Julcsát is kihallgatták. Szomorúságot okozott nekem az a félnétség, az az ingadozás, az az összevissza való beszéd, a melylyel a vallomás alól ki akart bújni.

Meg volt törve igazságérzetének minden erélye és bátorsága. A titkos tanács a községi bíró Farkas Gábor segítségével kegyetlenül el tudta egy év alatt készíteni az eszlári tanukat.

Minden fölismerési tanú azzal jött a bíróság elé, hogy a csonkafüzesi halott nem lehetett Eszter, mert Eszternek fekete-barna szeme volt, a csonkafüzesi halottnak pedig kék szeme volt. S azután a csonkafüzesi halottnak görvélyes forradás volt a nyakán, Eszter nyaka pedig tiszta volt.

Mint a karikacsapás: oly egy nyomon járt a tanúk nyelve a két ok körül,

Pedig egyik se volt igaz. Az orvosi látteleletet mind a kettőre nézve el lehetett fogadni, mert maguk az orvosok s Zurányi Kálmán és Szűcs János tanuk is tökéletes határozottsággal bizonyították, hogy a holttestnek fekete volt a szeme, nyakán pedig semmiféle forradásnak nem volt nyoma.

Azután a tanúk közt 1882-ik évi június 19 én és 20-án egyetlen egy se akadt, a ki a holttest szemét kéknek látta s a nyakon levő forradást észrevette volna. Egy év múlva pedig a nyilvános tárgyaláson valamennyi tanú erről beszélt.

Igaz, hogy 1882 június 19-én is akadt egy tanú, Jakab János nevű, a ki Solymosi Eszternek tartotta a holttestet, egyebek közt azért is, mert ennek is éppen olyan kék szeme van, mint Eszternek volt. S a mikor arra figyelmeztették, hogy hiszen Eszternek fekete szeme volt, csak azt felelte: éppen olyan volt, mint ennek a halottnak, ő ezt tartja kéknek.

Ez egyéni tévedés.

S ha csak egy-két eszlári tanú akadt, a ki egy évi képzelődés s magarábírás után kék szemről s görvélyes forradásról beszél: még ezt is elfogadtam volna képzelgésszülte tévedésnek.

De valamennyi így beszélt. A mi azt bizonyítja, hogy a tanuk összebeszéltek előre és pedig egybehangzó feleletre beszéltek össze. Rátanította őket valaki.

Csakhogy ily kiáltó valótlanásra erkölcsi erőszak nélkül egész tömeg embert megtanítani nem lehet. S ez az erkölcsi erőszak meglátszott nyomaiban Szokolczai Julcsán is.

Volt egy felnőtt hajadon lány Eszláron, a kit az apja halálra keresett s agyon akart ütni azért, mert vallomása a zsidókra kedvező is lehetett volna. A bíróságnak kellett beavatkozni s a lányt apjától megmenteni.

Szinte megérthettük, miért látszott Szakolczai Julcsán a megfélemlítés nyoma is.

Azt nyíltan bevallotta, hogy Csonkafüzesnél a tetemben fölismerte Solymosi Esztert, de mentegetődzött e nagy vétke ellen.

Három mentséget hozott fel.

Egyik mentsége az volt, hogy a faluban is, Csonkafüzesnél is mindenki Eszternek mondta a halottat, hát ennélfogva ő is csak annak mondta.

Másik mentsége az volt: »Buta fejjel mondtam, nem jól cselekedtem!«

A harmadik mentsége az volt, hogy félt és reszketett a holttetem látásától, hát ijedtében csak rámondta, hogy ez a szegény Solymosi Eszter holtteste.

Mind e mentségek üres volta nyomban kítűnt.

Mert az ép lelket nyomorékké tenni nem lehet s a fiatal szívben az igazság érzetéből mindig marad annyi, a mennyi elég arra, hogy az emberek észrevegyék.

A lány hazudott, mikor a bírósággal el akarta hitetni, hogy ő nem emlékszik semmire, Hazudott, mikor azt mondta, hogy a Csonka Füzesben csak buta fejjel beszélt. Es hazudott, mikor azt mondta: félt a holttetemtől. Hiszen jól hallották a tanúk, minő bátran feleselt a királyi alügyészszel.

De a míg hazudott: nem mert a szemünk közé

nézni. Színe minduntalan változott, kezének nem találta helyét, szemei a földön tétováztak, beszéde akadozott.

A hazugság, ha komoly ügyben nyilvánul, undorító. A hazug ember erőlködése úgy fel tudja háborítani az embert. A gyermek hazudozása még fájdalmat is okoz.

De édes tünet az, mikor olyan fiatalot látunk, ki valamely külső hatalom nyomása alatt minden áron hazudni akar, – de arra semmi áron se képes. A ki minden szavával mozdulatával és pillantásával elárulja, hogy most hazudik; – megmondhatná az igazságot, de nem teheti s annak legyen esze, a ki hallgatja.

Ilyen tünet volt ott a bíróság és nagy közönség előtt Szokolczai Julcsa. A közönség zsidógyűlölő volt, ez a lány a szája íze szerint beszélt, de annak a közönségnek még se volt benne gyönyörűsége.

Nem is lehetett.

Mert a kihallgatás rendén szelid kérdéseinkre lassankint mégis teljes határozottsággal mondta el, hogy a forradás jegyét csakugyan látta a halott lábán, sőt kérdésünkre a saját lábán szemlélhetőleg is megmutatta, hol volt és mekkora volt a jegy. A hüvelykujj tövétől kezdődve terjedt a második és harmadik ujj tövéig.

Tehát éppen úgy, a mint Zurányi Kálmán lerajzolta s július 10 én a bíróság előtt élőszóval is elmondta.

S a lány már teljes nyugodtsággal nézett szemünk közé s hangja se tétovázott tovább, a mint e vallo-másával lelkéről a súlyos terhet ledobhatta.

Még egy tanú maradt a vérvád terjesztői közt, a ki nyilatkozott a tehéntaposásról. Ez Solymosi Gáborné

özvegy asszony volt, Eszternek nagynénje, Solymosi Jánosnének testvérje. Ő is látta az eleven sebet. A lány lábának bőre volt – ő szerinte – lezúzva s a seb csúnya volt.

Csúnya seb alatt a köznép nem egyszerű sérülést vagy horzsolást szokott érteni.

Nagyon érdekes és nagyon fontos Szűcs János tanuskodása. Ez az a remek tanú, a kiről már egyszer hosszasan szóltam.

Nem véletlenül látta a halottat. Nem a kíváncsiság vezette közelébe se június 18-án este, se 19-én napközben. Fubarban szállította oda a hivatalos urakat, bírói megbízásból kezelte, emelgette, mosta s temette a halottat, – tehát teljesen jogos és törvényes utón jutott ahhoz az alkalomhoz, hogy azt jól megszemlélhesse.

Gyanúsították őt is, mint mindenkit, a ki nem a vizsgálóbíró és titkos tanács tetszése szerint beszélt. De a gyanúsítás csak üres szavakból állott s azt könnyen elhárította magáról.

Tanúságát éles, gondos, mély megfigyelése és szabatos beszéde teszi remekké. Az orvosi szakértőknek is óriási anyagot nyújthatott az ő beszéde. Ha a holttest szőrén-szálán eltűnt, elveszett volna: az orvosi szakértők csupán az ő megfigyelése alapján is kitűnő véleményt alkothattak volna maguknak az eltűnt leány koráról, termetéről, nagyságáról, rothadási állapotáról s különös ismertető jeléről.

Emlékezett arra, hogy K. Horváth Géza s mind az urak maguk közt az ő füle hallatára azt beszéltek,

hogy bizony nem más az a halott, mint Solymosi Eszter.

Gondosan megnézte a halott szemeit és nyakát. A szemek feketék voltak, a nyakon semmi forradásnak jele nem volt.

A termetet felfűvódottnak látta. Több vízi holttestet látott már életében. Legközelebb a tokaji zsidó lánynak Tisza-Lök alatt felbukkant holttestét is, de saját édes fiáét is, ki a Tiszába fült. Biztosan meg tudja különböztetni, melyik a természetes, melyik a kövér, melyik a felfűvódott test.

Gyönyörűen indokolta, hogy miért véli fiatal leány holttestének a csonkafüzesit.

Összehasonlította magában a tokaji zsidó lányéval. Ez 18 éves életkorú volt.

– Fiatalabbnak néztem, úgymond, a csonkafüzesi halottat, mint a tiszalökit.

Megnézte az emlőket mind a kettőnél. A tiszalöki halotté ki volt domborodva, ki volt fejlődve; – a csonkafüzesi halotton a domborodásnak semmi nyoma. Az emlőbimbók kicsinyek s a bimbók udvara még teljesen hiányzik. Az udvarnak semmi látható nyoma.

Teljesen összevág e nyilatkozattal egy csomó eszlári tanúnak vallomása. A fölött nem beszéltek a tanuk össze, hogy a csonkafüzesi halott emlőiről mit beszéljenek. A bimbót mind kicsinynek mondta, – udvart és domborodást egyik se látott.

Pedig a test eme részei szembetűnők, a fölismerési tanuk ezeket meg szokták nézni s nem szokták elfeledni.

De összevág e remek tanú észlelése Zurányi Kálmáné-

val is. Ez is egészen »fejletlen«-nek látta az emlőket s föl se tűnt neki, hogy a négy szemlélő orvos is, a mikor írónnal jegyezte a látélet adatait, az emlőkről azt jegyezte föl: »fejletlenek«. De nagyon feltűnt neki azután, mikor napok múlva meglátta a hivatalos látéleletet s ebben e szavakat találta:

– Emlők elsoványodottak.

Mínő óriási az élettani különbség a »fejletlen« emlő és az »elsoványodott« emlő között! Hiszen elsoványodott emlője százesztendőös aggnőnek is lehet, a fejletlen emlő pedig csak gyereklány különös sajátsága.

Józan eszű és éles szemű paraszt sohase eshetett volna ily durva tévedésbe!

Bámulatos gondossággal vizsgálta meg Szűcs János a holttest balkeze csuklójára kötött kendőt s annak tartalmát is. A bíróság előtt egy kendővel szemléltetőleg mutatta meg: minő volt a kötés. A sárga papirost is megnézte. Az elázott volt.

A fősték nem volt elázva. Jérczetojás nagyságú, még összeálló tömegben volt. Hogy ily nagyságú és fontoságú ügynevezett »bűnjel« a vizsgálóbíró s annyi szakértő szemeláttára elveszhetett!

Furcsa ez!

A tehéntaposás-okozta nyom se kerülhette el az ő éles szemét.

Elmondotta, hol vették az öntöző kannát. Magamnak is feltűnt, miként s honnan juthatott oly elhagyatott helyre, mint a Csonkafüzes, a bírói szemléhez az öntözőkanna. Ám Szűcs János tudta, hogy talált holt

testhez mennek, azt esetleg meg kell mosni, oda tehát vízmerő-edény kell, kért hát útközben ő dohányültetvényesektől öntözőkannát. Igaz, hogy a szolgabírónak is eszébe jutott ez.

Többen öntözték és mosták a holttestet. Ő is, Zurányi is, különösen K. Horváth Géza is. Mosták kézzel, rongygyal, szalmacsutakkal is.

Mikor a lábfejről letisztították az iszapot: nyilván kitűnt a sebforradás nyoma.

Ő csak akkor vette észre s akkor nézte meg jól, mikor a lány Szokolczai Julcsa odamutatott:

– Ez az a forradás l

A jegy nem egészen kerek volt. Kissé hosszúkás. Sötétebb színű volt ott a bőr, mint másutt, de nem egyszínű. Az öreg lábujj felett volt a jegy.

Hosszasan néznie nem engedték az urak. A mint a lány megmutatta: őt onnan rögtön elparancsolták az urak. Ne nézze, ne bámulja azt a forradásos jegyet, Solymosi Eszter testének e különös jelét. Miért cselekedték ezt az urak? Hiszen a vizsgálat érdeke, az igazság kiderítése azt követelte, hogy azt a jelet minél több tanú lássa s élő világ biztosan tudja. Hiszen így nyomban vége lett volna az egész vérvád című hajszának.

Szücs János alkalmatlan tanúnak látszott.

Más kellemetlensége is volt.

Ő öltötte le a holttestről a ruhadarabokat. Minden darabnak jól megnézte szövését, szabását, füstéseit.

Mikor a holttest mellől elparancsolták: félreállott

negyven-ötven lépésnyi távolságra. Ott találkozott Solymosi Jánosnéval, a bánkódó anyával. Egy kendőt lát nála, mely ugyanazon szövésű és főtésű, mint a minőt a halotton látott. A szegény anyát figyelmezteti erre a fontos körülményre.

Vétett ezzel?

Dehogy vétett. Egészen rendes, természetes emberi dolgot művelt. Sőt annak is igaza volna, a ki azt mondaná, hogy tisztas kötelességet teljesített.

Ám a királyi alügyész meghallotta szavait. S mértéktelen düh támadt benne. Oda ment Szűcs Jánoshoz s azt mondta neki rivalgó hangon:

– Takarodjál innen vén gazember, mert felrúglak!

Ez a királyi alügyész volt: Egressi Nagy László. Nem rosszlelkű ember, hanem olyan, a minőt a magyar nyelv hóbortosnak nevez. Nyers, ötletes, gúnyolódó, hirtelen fellobbanó, a társadalmi érintkezés finomságaival semmit nem törődve, falusi ösztönökkel teljes. A vérvád hitében lelke fenekéig elfogult. Dühbe hozta az, hogy az a mezei paraszt mindent lát, mindent jól megnéz, mindent tudni akar.

Szűcs János elképedt erre a durva támadásra. Ő a maga együgyű, de természetes tiszta eszével azt gondolta, hogy a hol az ember szeme és keze dolgozik, ott legyen az esze is egészen s a mit tapasztal: azt jegyezze meg jól az ő lelkében. Úgy hitte, így készül az igazságszolgáltatás.

Nem hagyott magával paczkázni. Odament kocsijához, lovaihoz s kezdte lovait fölszerszámozni.

– Itt nem maradok az istennek se. A helyett, hogy megköszönnék a munkát, még összeszidnak az urak.

Indulni akart hazafelé.

A pandúroknak volt több eszük. Hozzámentek, megkérlelték, szép szóval ott marasztalták. A királyi alügyész is meggondolta a dolgot s nem bántotta tovább.

Így maradt ott ez a nagy tanú tovább is a holttest közelében. így segített tovább a holttestet becsomagolni, s még e nap estéjén Tisza-Eszlárra szállítani.

Most egy pillanatra vissza kell térnem K. Horváth László és K. Horváth Géza szavaira.

Bőséges beszédükből az tűnt ki, hogy a mikor a holttest lábát az iszaptól leöblintéssel megtisztították: a tehéntaposás jegyét ők is látták, vagy legalább valami foltot a Szakolczai Julcsa által mutatott helyen ők is vettek észre. De a mint azt a helyet jobban megmosták s rongygyal is ledörzsölték: a folt elmosódott. A mikor pedig részint a Csonkafüzesben, részint Tisza-Eszláron szalmacsutakkal is ledörzsölték: minden nyom tökéletesen elenyészett.

Ebben igazuk lehetett.

A holttest régen a vízben volt már s a vízben való rothadásnak nagy fokáig jutott el. A körmök már leváltak, a hajzat kimállott és részben letöredezett, a bőrnek felső rétege, az úgynevezett felhám lefoszlott, sok helyen az irhabőr is foszladozott. Egészen természetes tehát, hogy a sokszoros dörzsölésre az egykori sebforradásnak legalább színe elenyészett, sőt még több is elenyészhetett, mint a színe. A hegedés határvonalán

némi kis emelkedés is lehetett ott, a hol a roncsolt bőr az ép bőrrel összeforrad. A szalmacsutak-dörzsölésre az annyira rothadó testen még az a kis emelkedés is eltűnhetett.

*

*

*

Íme megvizsgáltuk Zurányi Kálmán vallomásának belső értékét.

Hogy az eltűnt lányka lábát eltűnése előtt félévvel a tehén eltiporta s a lábon három hétig gyógyuló csúnya sebet ejtett: ezt bebizonyította Olajos Bálintné és özvegy Solymosi Gáborné.

Hogy a seb forradásának nyoma mily alakú volt s a lábfej melyik táján feküdt: ezt elmondta és a holttesten is, de a bíróság előtt saját lábán is megmutatta Szakolczai Julcsa.

A seb hegedésének jegyét alakra és színre nézve határozottan látta Szakolczai Julcsán kívül Zurányi Kálmán és Szűcs János.

Mind e tanuk arra nézve, hogy a forradás nyoma látható volt-e s az a jegy, a mit láttak, forradás maradványa volt-e: épp oly illetékes tanuk, mint az orvosi szakértők. Jogilag is, erkölcsileg is épp oly illetékesek. Mert ép szemük és józan eszük és megfigyelési akaratuk és alkalmuk épp úgy meg volt, mint az orvosi szakértőknek s az egykori seb hegedésének külső nyomait épp oly tökéletes biztossággal ismerik, mint az orvosok bármelyike. Hiszen egész életen át százat és ezerét látnak.

Bizony megvolt a csonkafüzesi holttesten Solymosi Eszter különös ismertető jele. Nemcsak a ruha, nemcsak a festék, hanem a sebforradás jegye is. A vérvád hívei nagyon szétkürtölték a világban, hogy a ruhát ráölthették a zsidók, de már a félév előtti csunya sebhagedési jegyét a zsidók se varázsolhatták a halottra.

De hát akkor mit beszéltek az emberek tetemúsztatásról, holttestcsempészetéről, tutajosok halottszállító rejtelmes vállalatáról?

S maguk azok a nyavalyás zsidók: Herskó és Smilovics miként vállalhatták magukra a tetemúsztatásnak s a bíróság félrevezetésének undok bűneit?

E kérdésekre a tiszalöki titkok adják meg a feleletet.

A TISZA-LÖKI TITKOK.

I.

(Miként keletkezett a hullausztatás gondolata? – A tutajosoknak Tiszi-Lökre hurczolása. – Vay György csendbiztos. – Ősei és jelleme.)

Az orvosok június 20-án elkészítették a halott külső és belső vizsgálatáról szóló jelentésüket és szakértői véleményüket.

E vélemény szerint a halált nem okozhatta vízbe-fulladás, hanem tüdő vész, tüdőlégdag, máj zsugorodás és gyomor hurut s az ezek által előidézett vérszegénység okozta.

Ha ez igaz: akkor a halott nem lehetett Solymosi Eszter. Hiszen ezt erős, egészséges, piros arcú lánykának ismerte életében mindenki. S ilyen egész kórházra való súlyos betegséggel nem lehetett volna testi ereje arra, hogy szolgálatba lépjen, nehéz munkát végezzen, éjjel-nappal talpon legyen. Olajos Bálintné és Huri Andrásné semmiképen se fogadta volna magához szolgabér mellett szolgálónak.

Az orvosok véleménye szerint a holttest legföljebb három napig lehetett a vízben s legföljebb tíz nap óta lehet halott.

Ez se vág össze Solymosi Eszter végzetével.

A lányka 79 nap előtt ápril 1-én tűnt el. Hol volt tehát elrejtve, ha csak tíz nap előtt halt meg? S ha tíz nap előtt halt meg és csak három nap óta van a vízben: hol volt akkor holtteteme hét napon át?

Nehéz kérdések ezek mind.

Az orvosok véleménye szerint a csonkafüzesi holttest legalább tizennyolcz, de valószínűleg már huszadik életévét is eltöltött egyéné.

Ha ez igaz: akkor éppen nem lehet szó Solymosi Eszterről, hisz ez csak tizennégy éves és három hónapos fejletlen lányka volt, a mikor elveszett, – tehát 18-20 éves nem lehetett.

Az orvosok nem mondják meg: kit gondoltak ők a csonkafüzesi halottnak. Nem is mondhatják meg. De a törvényszék előtt elejtett szavaik elárulnak annyit, hogy elfogultságukban ők is úgy vélekedtek, mint a vérvád hitét terjesztő hírlapok.

Valami kórházból kerítették egy halott nőt, azt a zsidók a tutajosok segítségével leúszatták a Csonkafüzes alá. Útközben valahol beleöltöztették Solymosi Eszter ruhájába s ekként oda csempészték a vizsgálobíró szeméi elé.

Ez volt a vélekedés. Ezt bebizonyítani lesz most már a vizsgálat feladata.

Ki jött erre a gondolatra először? Ezt kipuhatolni

ma már alig lehet. Ezelőtt húsz évvel se tudtam kipuhatolni. Azok, a kik a vizsgálat körül a főmunkát végezték: a vizsgálóbíró, a királyi alügyész, s a törvényeségi elnök élnek még, talán ők meg is mondhatnák, de még ez se valószínű. Ok szentül hitték a tetemúsztatás és holttestcsempészet szövevényes meséjét s náluk valószínűleg a dolgok ama képe rögzött meg az emlékezetben, a melyet Matej, Herskó és Smilovics elbeszélése tár szemeink elé.

Akárki gondolta ki a mesét: annak esze az orvosi szakértők véleménye alapján természetes utón járt. Ha a holttest nem Solymosi Eszteré volt, akkor azt valahonnan úgy kellett csempészni, mert Solymosi Eszter ruhája másként nem kerülhetett volna az idegen testre.

Ha csempészték: ez csak a szeklenczei tutajosok tudtával és beleegyezésévei történhetett, mert hiszen az ő utolsó tutajuk mellett bukkant föl a tetem.

Ha pedig a tutajosok közt zsidó is van: annak a zsidónak mindent kell tudnia.

Íme ez a gondolatok egymásból fakadó természetes láncolata.

A tutajosokat megfogták s köztük zsidót is találtak: Herskó Dávidot a sáfárt. Ezeket kellett vallomásra bírni első sorban. A vizsgálóbíró június 28-án, 29-én, 30-án és július első és második napjain gondosan kihallgatta, de a tetemúsztatás és csempészet semmi nyomára nem akadt. Oly részletesen, oly egybevágóan beszélte el a tutaj út egész történetét külön-külön mind a 15 tutajos, hogy beszédük valóságában kételkedni se

lehetett. Hogy valaki mind a tizenöt szegény, egyszerű s gyámoltalan eszű napszámost beleavatta volna a titokba: ezt fölteni se lehetett. Voltak köztük öregek és fiatalok, s kisebb-nagyobb eszűek: volt köztük egy magyar ember is: Galsi István, ki Tokajtól kezdve velük volt több napon át: teljes képtelenség, hogy egyiknek vagy másiknak beszédjéből ki ne pattant volna valamelyes gyanús körülmény, ha ugyan tudtak valamit a halott csempészetéről. Pénzt se találtak náluk, a házkutatás se járt sikerrel. Seholy semmi jelenség.

A vizsgálóbíróság maga is nyomban elejtette azt a vak föltevést, hogy minden tutajos tudott volna a dolgról. El is bocsátott már július 2-án egy idegen és nyolcz szeklenczei tutajost és csupán hét szeklenczeit tartott fogva.

Herskó Dávidot azért, mert ez zsidó volt és sáfár s erre irányult a főgyanú.

Csepkanics Györgyöt, Matej Ignácot és Selever Jánost azért, mert ezek voltak az utolsó tutajon, a melynek közelében a holttetem felbukkant.

Szavinecz Pétert és Matej Pétert azért, mert az első és második tutajon ezek voltak a kormánybírák.

Végre Höcska Györgyöt azért, mert ennek volt ásója. Az az ásó, melyet Galsi Istvántól Tokajban vett meg.

Július 3-án és 4-én a vizsgálóbíró Tisza Dadán hallgat ki egy csomó embert s tart újabb nyomozást arra nézve, miként találták meg a csonkafüzesi holttestet.

Július 4 én elrendeli, hogy a fogva tartott tutajosokat kísérjék Tisza-Lökre. Ott folytatja velük a kihall-

gátásokat a szolgabírói hivatalnál. A pandúrok ki is viszik oda valamennyit.

A vizsgálóbíró nem hallgatja ki őket. Szóba se áll velük, hanem e helyett július 5-én délelőtt átmegy Tisza-Eszlára, délután pedig végzést hoz, melyben elrendeli, hogy Matej Pétert, Szavinecz Pétert, Höcska Györgyöt, Selever Jánost és Herskó Dávidot kísérik vissza Nyíregyházára. Csak Csepkanics György és Matej Ignác maradjanak Tisza-Lökhöz.

Mi ez? Talán megzavarodott volna a vizsgálóbíró elméje?

Nyíregyháza Tisza-Lökhöz messze van. Gyalogszerrel talán 4-5 órai utazás, a hogy valaki menni tud. A pandúr lóháton jár, a vizsgálati fogoly gyalog bakotat. Azok a tutajosok ártatlanok, de ha utóbb bűnösöknek találná is őket a törvény: ma még csupán gyanú terheli őket, semmi más. Ma még az alkotmány minden személyi jogukat biztosítja az emberekkel való szabad érintkezés kivételével. Még a gyanú se valami súlyos bűnre vonatkozik. Nem öltek, nem raboltak, nem gyújtogattak, a fölséget nem sértették, senkinek tudatosan kárt vagy sérelmet nem okoztak. Miért hajtják tehát őket, mint a csürrét, hol előre, hol hátra?

Minő jogon hajsolja őket a vizsgálóbíró Tisza-Lökre?

Ki szabad őket hallgatni lakásukon vagy tartózkodási helyükön, vagy a vizsgálóbíró hivatalos helyiségében s a törvényszök székhelyén, sőt ha van ok rá: a büntett színhelyén is. Ám Tisza-Lök se nem hivatalos helyiség, se nem székhely, se nem színhely.

A vizsgálóbírónak épen nincs joga ahhoz, hogy a vizsgálati foglyokkal kengyelfutást vagy mulatságos kirándulást rendezzen.

Azonban ki ütköznék meg ezen. A vizsgálati foglyok koldusok, gyámoltalan szegény emberek, panaszkodni senki se hallgatná meg, panaszkodni nem is mernek, védőik semmit se tudnak a kengyelfutásról, nincs is talán védőjük, rokonaik pedig messze földön, a magas Máramarosban. A varjú se károg utánuk.

De mégis jól megfontolt dolog ez a tiszalöki ideamoda való futkározás. Van ennek oka. Ok nélkül efféle bolondságot vizsgálóbíró nem csinál.

Ugyanis Tisza-Lökön lakik a csendbiztos. Ha a tutajosok a vizsgálóbíró előtt semmit sem tudnak: át kell őket adni a csendbiztos kezére. Ott majd tudnak. Sarf Móricz, a zsidó gyerek se tudott semmit, míg át nem vitték Nagyfaluba Recsky András csendbiztos szelid hajlékába. De mihelyt átvitték, alig töltött ott egy éjszakát, nosza tudta mindjárt, miként vették vérért Solymosi Eszternek a metsző zsidók.

Csendbiztos és éjjeli vartatás: ez a kettő majd kideríti az igazságot.

A csendbiztos, Vay György, előkelő hatalmas nemzetség ivadéka.

ősei Árpáddal jöttek ki Ázsiából s foglaltak földet a Duna-Tisza táján. Ősi birtokukat Vaját Szabolcs vármegyében az első foglalással szerezték s több, mint ezer év óta bírják szakadatlanul. Mikor a honfoglaló magyarok Európa felé jöttek, a Tanásiz-folyamon

szarvas mutatta meg nekik az átkelést. A. Vay-nemzetség ősei rúgtattak a szarvas után első sorban s a gázlón ők jöttek át először. Nemesi czímerükben ezért van ott a szarvasfej. Első keresztyén ősük 994-ben vette föl a keresztségét Szent István királylyal együtt s birtokállásuk s nemzetségi leszármazásuk hétszáz év óta kétségtelen okiratokkal igazolt.

Böven ontották vérüket a nemzet minden nagy harczában. A török ellen, a német ellen s a hitújítás nagy küzdelmei közt mindig az elsők között voltak. Rákóczi fejedelem szabadságharcza nem egy Vaynak örökíti meg nevét a magyar nemzet történetében. A csendbiztos is híres kurucz hősnek, Vay Lászlónak dédösunokája.

A családnak egyik ága a 18-ik század közepén már bárói rangra emelkedett s a bárói ág egyik sarjadéka a 19-ik század első felében grófságot nyert. A csendbiztos ágazata megmaradt köznemesnek, de azért a vármegyék életében épp oly tekintélyes volt, mint a főrendű ágazat. Csak az újabb kor gondolkozása tesz már köztük különbséget.

A csendbiztos már nagyon szerény vagyont örökölt s azt se tudta gyarapítani, sőt érintetlenül megtartani se. Már apja, öregapja s dédapja idején is sok testvér közt sokfelé háramlott az ősi vagyon, neki is – a mint tudom – sok testvérje volt, nem is nevelték szerény kenyérkereső foglalkozásra, valamelyes hivatalt el kellett fogadnia. Szabolcsvármegye kis-várdai járásának lett csendbiztos a 1870-ben. 1876 óta a tiszalöki székhely csendbiztos a.

Gyöngéd és nemes felfogás uralkodott a vármegyék nemességében. Sok nagy és jeles család ivadékát elejtette a sors; a nemesség úgy vélekedett: az elejtettet neki föl kell karolnia. Kárhoztatták is, gúnyolták is időnként ezt a felfogást. A közhivatalt csak arra érdemes férfinak kell adni. A közérdek meg nem engedheti a családi összebeszéléseket, a sógorság-komaság hatalmaskodását. Elmúlt a középkor s a törvénybeli és közjogi egyenlőség korszakában minden születési előjognak, minden személyválogatásnak meg kell szünni. Ez az uralkodó nézet ma már.

S igaza van. Egy szavam sincs ellene. A közélet porondján e nézet mellett harczoltam magam is egész életem át. Még a nagy perben is szükséges volt ez irányban küzdeni. Hisz e perben meg a vallási előjogok babonája hatalmaskodott, holott az előjogoknak az alkotmány szerint, régen meg kellett szünniök s én mindenféle születési, osztálybeli, vallási, meg uralkodói előjogoknak ellensége vagyok. De azért a magyar nemességnek a lelkekben élő hagyományaira kegyelettel gondolok s e hagyományok zománcaiban meglátom és elismerem azt, a mi bennük szép.

S bizony szép a nemzetért élő ősi családok elszegényedett ivadékairól – a mennyire lehet – gondoskodni.

Vay György csendbiztos a nagy perben rideg léleknek, nyers modora pusztai embernek mutatkozott. Nem volt alkalmam vele közelebbről megismerkedni; – csak a nyilvános tárgyaláson folytatott beszédekből, vádlottak és tanuk rávonatkozó kijelentéseiből alkothattam róla

magamnak véleményt. E véleményben pedig sok van, a mi rá nézve nem kedvező.

Kegyetlenkedett a foglyokkal.

A foglyokkal való durva bánásmód minden mívelt nemzetnél előfordul, pedig szigorú törvény tiltja mindenütt. A kínzó vattatás Magyarországon el van tiltva már 1790 óta. De nyomai itt is maradtak. A mit a természettudósok atavizmus néven ismernek: meg van az nemcsak a természeti, hanem az erkölcsi világban is. Évezredek szokása élettani változást idéz elő lassanként a szervezetben s e változás a törvényhozások külső parancsára nyomban meg nem szűnik. Katonák, csendőrök, rendőrök agya és foglalkozása különösen alkalmas arra, hogy a nyilvánosság előtt elzárt titkos vattatásnál gyakran a gyötréssel járó fagatás utálatos szokása fölelevenedjék.

A vallas, vallomás, vattatás különös értelmű szavak a magyar nyelvben. Minden szónak van története, – e szavaknak nagy történetük van.

Megvallani: e szó eredetileg s a nép felfogása szerint annyit jelent, mint megbírni, elbíri, kiállani. »Megvallja-e ez a szerszám azt a terhet?« »Megvallja-e ez az ember azt a munkát? « » Szégyent vall, kárt vall, becsületet vall.« Így használja e szót a nép ezer változatban.

A »vallas« eredetileg azt jelentette: hitvallás, latinul: confessio, a hitnek minden kínzás, üldözés, erőltetés daczára is elszánt megtartása s magára vállalása.

A bevallas már birtokjogi műszó a magyarban. Azt jelenti, a mit a latin nyelvben: fassio. Ha valamely

nemes ember kénytelen volt birtokát eladni, a birtokot hiteles helyen a vevő részére bevallotta.

Ha a vádlott a bíró előtt bűnét elismeri: azt mondják, megvallja, vagy bevallja bűnét. Ha el nem akarja ismerni, akkor vallatóra fogják, gyötrik, kínozzák, kényszerítik. Ez a vallatás.

A régi magyar törvényhozásban, de némely külföldiben is gyakran kétféle vallomás állott az Ítélobíró előtt. Az egyik a vallatással kierőszakolt beismerés s a másik az a beismerés, melyet a vádlott kínzás nélkül önkéntesen tett. Ez utóbbit benevolens fassionak vagy még rövidebben benevolumnak nevezte a magyar törvénykezés.

Volt magyar neve is: »törödelmes vallomás.« De már ez a szó is: törödelmes, furcsa sejtelmet támaszt bennünk a szó történetére nézve. Ma a töredelmesség erkölcsi megbánást jelent; a dacznak megszűnését, a léleknek megtörését jelenti, de eredetileg bizonyára azt jelentette, hogy a vádlott testben-lélekben összetörve állt a bíróság elé s úgy beszélt, a hogy a közvádló, vagy a bíró akarta, mit sem törödvén már azzal, mi történik már vele ezen túl.

Vay György csendbiztosban erős hajlam volt arra, hogy a keze közt levő vádlottal gorombán bánják. Sok panaszt tettek ellene e miatt. Fegyelmi utón – számát se lehet tudni, mennyi eljárást folytattak ellene. Bűnvádi ügye is több volt, s több ízben el is ítélték a bíróságok. A budapesti királyi tábla mint másodfokú bíróság Rác Imre és társai panaszára 1880. évi novem-

ber 9-én fél évi börtönre s hivatalvesztésre ítélte, mely ítéletet azonban a legfelsőbb bíróság lényegesen enyhített, 100 forint birságban s esetleg húsz napi fogságban marasztalván őt. A nagy per folyama alatt is több fegyelmi és bünvádi följelentés volt ellene. Egyik pandúrja a nyilvános tárgyaláson egyenesen azzal vádolta, hogy a pandúrok ruhapénzét is elköltötte s a legénységnek nem adta ki. Bünpörei alatt Szent-Mihályon lakott s a községi előljáróság azt bizonyította, hogy teljesen vagyontalan.

Erőszakos természetét jól ismerte a vizsgálóbíró s alig lehet kételkedni, hogy éppen ez okból adta át neki vattatásra a tutajosokat. Ebben van némi mentsége a csendbiztosnak. Valamint abban is, hogy a társadalom izgatottsága miatt akkor sajtó, kormány, bíróság és parlament csaknem mindent elnézett, a mi a zsidók ellen történt. A ki legjobban üldözte őket, bizonyos fokú és természetű népszerűsége az tarthatott számot.

II.

(Csepkanics vallatása. – Kínjai. – Inkább meghal, mintsem hazudjék. – A reszkető Matej mindent bevall, a hogy kívánják. – Szabolcsi Miksa szerepe. – Hosszas vonakodás után Herskó is mindent vall.)

Július 5-én tehát – mint érintettem – minden tutajost visszavitték Nyíregyházára, csak Csepkanicsot és Matejt hagyták Tisza Lökön.

Csepkanicsot a vizsgálóbíró 5-én reggel átkísértette Tisza-Eszlára. Mutassa meg azt a helyet, a hol Eszlár

és Tisza-Ladány közt június 16-án a tutajosok kikötöttek. Megmutatta. A vizsgálóbíró megjegyezte, hogy e helyütt a Tisza medrét május 21-én halászokkal kikutatta s itt Solymosi Eszter holttestét nem találta.

Ezért bizony Csepkanicsot nem kellett oda vitetni. De ez volt az ürügy a tiszalöki kirándulásra.

Délre már Csepkanicsot megint visszakisérték Tiszalökre s ott Matej Ignáczzal együtt elzárták. Az elzárás egyelőre estig tartott.

Napközben az urak jól mulattak, a vádlottakat ki nem hallgathatták. A királyi alügyésznek ott volt a vadász-kutyája is. Tiszalöktől keletre, a várostól csak néhány kilométernyire jó vadászterület van a Hajnalos nevű püsztán. Odamentek ki vadászni s ott vadászgattak szürkületig.

A mi ezután történt, azt Kazimir József pandúr beszéli el részletesen.

A szolgabíró gyümölcsös kertjében volt egy üvegház. Ott volt Csepkanics és Matej elzárva. A szolgálattelvő pandúrok: Kazimir József és Bóka Sándor. A tolmács szerepét Karanczai József fogházőr végezte.

A vizsgálóbírótság kiadta a parancsolatot, hogy Csepkanics és Matej vetközzenek le ingre-gatyára. Levetköztek. Süveget, dolmányt, övet, bocskort leöltöttek s mezítláb és hajadon fövel maradtak.

Először Csepkanicsot vitték vallatóra a csendbiztos elé. A csendbiztossal együtt volt Karanczai, a ki tudott oroszul. De sokat tudott a tetemúsztatás részleteiről is.

Honnan tudta, a mit tudott?

Ez az a nagy kérdés, melyre sohasem tudtam határozott feleletet nyerni.

Ekkor még se Matej, se Herskó, se Smilovics nem beszélt erről egy szót se. Az urak se tudtak ekkor még a tutajosoktól egyebet, csak annyit, hogy Herskó, mikor tutajával Esseny alatt elhaladt, ott egy parton álló zsidóval néhány szót váltott s aztán azt tudták, hogy Herskó tutajai Tárkány alatt is, Eszlár alatt is kikötöttek. Ebből készült az a mese, hogy a tetem-úsztatásra Esseny-nél került össze a két zsidó, továbbá, hogy a holttestet Szent-Mártonnál s Tárkánynál kötötték a tutaj alá s végre, hogy azt Eszlár alatt öltöztették Solymosi Eszter ruhájába.

Mindezt Karanczai jól tudta, mert a csendbiztos intésére ezekről kérdezte a tutajosokat. De minderre Csepkanics nem tudott felelni.

– Nem tudok semmit. Nem láttam, nem hallottam semmit.

Ez volt minden felelete.

A csendbiztos parancsára le kellett feküdnie a földre. Hanyatt feküdt. Két lábát a bokánál Kazimir pandúr zsineggel összekötötte.

A tutajos el nem tudta gondolni, mit akarnak vele. Csak a csendbiztos rettenetes haragját látta s káromló és fenyegető szavait hallotta. Rémsüldözött.

Újra kérdezte Karanczai, de megint csak nem tudott felelni.

A csendbiztos odaszólt a pandúrhoz.

– Eredj, hozz be vesszőt.

Kaziniir kiment, egy reengrot szilvafáról levágott késével három vékony ágat, letisztította róla a falevelet s ment a szobába.

– Vallasz-e?

A tutajos látta a három pálczát, de azért azt felelte:

– Nem tudok semmit.

A csendbiztos azt parancsolta Kazimirnak: üsse a tutajos talpát.

A pandur elkezdte ütni, csakúgy csattogott.

A talpverés keleti országokban egykor divatos volt. Magyarországon sohase volt szokásban. Ez tiszalöki találmány volt, de éppen csak a nagy perben alkalmazták.

Az ember talpa érzékeny, ha kiskorától kezdve lábbelit visel. A tutajos kiskorától kezdve, nyaranta mindig mezítláb jár, talpának bőre meg is vastagodik, meg is kérgesedik s ezért nagy fájdalmat bír el.

Két pálcza csakhamar foszlányokká töredezett. A szilva-faágban nincs nagy szívósság.

De azért a tutajos mégis nagy fájdalmakat szenvedett. Két kezét imádkozó helyzetbe összetette, úgy könyörgött, hogy ne bántsák.

– Ha édes anyámra tudnék valamit – úgymond – még arra is kimondanám, de én nem tudok semmit.

Kazimir a pandúr el volt fáradva. Éjjel Nyíregyházáról kísérte a tutajosokat, délelőtt Eszláron volt, délután az urakat kellett vadászatra kísérnie; se nem aludt, se nem evett rendesen egész éjjel és egész nap. Bágyadt volt. A csendbiztos úgy vette észre, gyengén üti a tutajos lábát.

Rárivallt.

– Hát csak így tudod ütni? Nem ettél még ma?

Boszúság fogta el a pandúrt is s a mekkorát csak tudott: akkorát ütött a pálczával a tutajosnak most már nem a lábára, hanem a fejére.

A tutajos nem vallott.

Ekkor lábairól levágták a köteleket, fölemelték s az asztalhoz vezették. A tutajos kifújta magát egy pillanatra.

A csendbiztos elővette a gyűszűt. Azt a gyűszűt, melynek sokkal durvább alakját a kízó vallatás századaiban hüvelykszorítónak nevezték. Két vasszelet, melyet a kéznek hüvelyk- vagy mutatóujj ára fektetnek alul és felül s egy vascsavarral összébb-összébb szorítanak. Az ujjak végein apróbb véredények közt az idegek sok finom szála végződik. A tapintás érzéke az ujjak végén a legélénkebb. A körömágy is tele van ideggel. A sértések itt igen fájdalmasak.

A gyűszű tilos szerszám. Alkalmazását keményen büntetik a bíróságok. De ezelőtt negyedszázaddal még sok csendbiztos használta titkon. Azonban leginkább csak nagy gonosztevőknél, rablóknál, gyilkosoknál. A használás bebizonyítása nagyon nehéz s azért az elgyötört ember hiába panaszkodik. Használat után megkékül, megzöldül az ujj, de ez a szín gyorsan elmúlik s az izomnak ellapulása is gyorsan szűnik. Pandúr, rendőr, csendbiztos pedig soha be nem vallja.

A gyűszűt a csendbiztos maga tette a tutajos ujjaira s a csavarral maga szorította össze a vaslemezeket.

Lassanként szorította. A fájdalom lassanként kezdődött s fokozódott, később élessé, cikázóvá, türhetetlenné lett s az ujjakról fölterjedt a karra is.

A csendbiztost dühbe hozta a tutajos ellenállása. Különben is nyers, hirtelen haragú, fellobbanó természetű volt. Komor arczával s rekedt hangjával s káromló szavaival riogatta a makacs embert. Sehogyse tudta megérteni, miért nem vall ez a tutajos. Hiszen nem zsidó. A zsidók neki se inge, se gallérja. Baja se támadhat nagy a tetemúsztatás fölfedezéséből.

Azonban hiába káromkodott, hiába kékültek meg az ujjak a szorító vas alatt, hiába magyarázgatott Karanczay: a tutajos nem tudott semmit.

Nem fiatal ember már a tutajos, közel volt már az ötvenedik életévéhez. Úgy emlékezem, ennél is idősebbnek látszott. Jó magas termetű, csontos szikár alak volt, becsületes, komoly, kissé szomorúnak látszó arczczal. Úgy látszik, hideg vérrel tudta túrni a szorító vas fájdalmait. Vagy talán benne is feltámadt a halálos daez. A mily elszántan törekedett a csendbiztos a sikerre: oly elszántan őrizte ő a maga igazságát.

– Megdöglesz, kutya, a kezem alatt, ha nem beszélsz.

A tutajos csaknem nyugodtan felelt.

– Hát megdögglöm, eleget éltem, de nem hazudok.

E néhány szó nincs benne a jegyzőkönyvben. Ezt már Kazimir pandúr többünk előtt a kihallgatás befejeztével beszélte a törvényszék lépcsősarnokában. Jegyzeteim közt így találom.

– Eleget éltem!

Nagy szó ez. Az elszántságnak és a kétségbeesésnek szava. De a hős léleknek s a nyomorúságnak szava is. Ötven éves korú egészséges ember előtt a következő esztendőknak még nagy becsük van. Ha ugyan nem nyomorúsággal volt teljes az elmúlt ötven év. Nem minden élet egyenlő értékű. De a korszerű felfogás szerint minden élet megér egy hazugságot s nagy kínoktól menekülni még hazugság árán is érdemes. De az orosz tutajos lelke nem korszerű, divatos kelméből volt szöve. Elnyűhetetlen végi darócz kelme volt az a lélek.

Nem hazudott.

Ez pedig nagy dolog volt. A vizsgálóbíróság esze szerint Csepkanics vette észre először a felbukkant holttestet, a mint sodorta azt a folyam árja. Ő látta meg lábait, ő adott róla hírt társainak, ő volt az utolsó tutaj kormánybírája, az ő tutaja közelében történt a felbukkanás: neki mindent kellene tudnia, ha csakugyan úgy csempészték az áltetemet.

A vizsgálóbíró szerint úgy csempészték. Csepkanicsnak tehát – török-szakad, tanúvá kell lenni.

Bizony nem lett ő tanúvá.

Utolsó szava nagy hatással volt a csendbiztosra is. A csavart megtágította s a gyűszűt levette az ujjáról. Belátta, hogy emberére akadt, a ki, ha agyonütik, se enged a rátukmált beszédnek. Tovább kínozni nem akarta.

A meggyötört ujjak gyorsan kezdtek kékülni és daga-
dozni. A csendbiztos azt parancsolta Kazimir pandúrnak,
húzogassa meg az ujjakat. A pandúr meg húzogatta.

Matej Ignácra következett a sor. Ezt is levetköztették, ennek is meg kellett oldania bocskorát is.

Kazimir pandúrt is megejtette a hivatali vakbuzgalom. Mikor Matejhez ért, hogy ezt a csendbiztos elé vezesse, azt mondta neki.

– Te is megmondj ám mindent, mert különben te is úgy jársz, mint a másik tutajos. Az már úgy is megvallott mindent.

Matej fiatal férfi volt, ekkor csak 28 éves, erős, egészséges. De az ő lelke már más szövetből készült.

Félt, reszketett, mikor a pandúr vezette a haragos nagy úr elé, a csendbiztos elé. Kezei annyira reszkettek, hogy a pandúr a törvényszék előtt szemlélhetőleg is megmutatta, minő félelem nyomta meg e tutajos lelkét.

Nagy aggódással kérdezte a pandúrtól, hogy mit mondott Csepkanics? Miket vallott? Ő nem hagyja magát kínozni, ő mindent megmond készséggel, de nem tudja, mit beszéljen.

No de ott volt Karanczai. Ez már tudta, miként történt a tetemúztatás. Matej nyomban kijelentette, hogy ő kész tanúskodni mindenre.

Kész is volt. Vallomására a jegyzőkönyvet július 5-ről keltezi a vizsgálóbíró. De az 6-án fejeződött be, mert éjfél után, sőt hajnali 1 óra után ért véget. E jegyzőkönyvben van az áltetem úsztatásának története először részletesen leírva.

Matejjel a csendbiztos nem is vesződött sokáig. A mikor ez készséggel nyilvánítja a vallomására: rögtön átadta Karanczainak és a vizsgálóbírónak.

Mikor a jegyzőkönyv elkészült, úgy hajnali két óra felé az urak elküldték Kazimir pandúrt a városba szilvapálinkáért és szarvas süteményért. A háziúr aludt egész családjával és cselédségével, a boltból kellett az effélét beszerezni. Mire a pandúr a szilvaszeszsel visszaérkezett, már készen volt a bírói végzés is, a mely szerint Herskó Dávid tutajos sáfárt haladéktalanul ki kell kísérni a nyíregyházi börtönből Tisza-Lökre.

Hogy e szokatlan és törvénytelen intézkedés helyett miért nem inkább maga a vizsgálóbíróság ment Nyíregyházára, hivatali székhelyére Herskót kihallgatni: ennek oka egyszerű. Nyíregyházán nem volt alkalmas csendbiztos s nem volt a lakott házaktól messzefekvő szolgabírói kerti helyiség, a hol a vádlottat feltűnés nélkül lehessen nyaggatni s a hol, ha kegyetlenül találják csiklandozni, jaj gátását senki ne hallhassa.

Kazimir pandúr késedelem nélkül ment Nyíregyházára szekéren. A törvényszéki elnököt nem találta otthon, de némi késedelemmel mégis megkapta Herskót s déli 12 órára kiért vele július 6-án Tisza-Lökre.

Azt kapta utasításul, hogy Herskót feltűnés nélkül vigye, az emberek, a mennyire lehet, ne láthassák.

A pandúrnak különös tiszte az engedelmesség. Zárt kocsit természetesen nem adtak neki, zsákba nem tehette a zsidót, mint a vásári malacot s a nyitott fakószekéren még se volt szabad senkinek se meglátni.

Miként szállította ki tehát?

Pandúrészszel kitalálta.

Lebegő ülést szerzett kocsijára, az ülés alatt van

egy kis szűk hely, valami jól termett macska meg-
lehetős kényelemmel el is férne ott. Oda gyömöszölte
be Herskót s keményen meghagyta neki, hogy se ne
mozogjon, se ne jajgasson, se hangosan ne szuszogjon.
Maga pedig puskásán, fegyveresen felült az ülésbe.

De nem is akadt volna ember, a ki elgondolhatta,
vagy csak elképzelhette volna is, hogy a pandúr alatt
tutajos zsidó kuporog. Szegény Herskó, majd megfuladt,
mire Tisza-Lökre értek.

A mi ezután történt, arról Kazimir pandúr már
semmit sem tud. Két éjjel már nem aludt, másfél nap
óta rendesen nem evett s az éhségtől és fáradtságtól
már majdnem eldült. Adtak neki egy forintot s egy
napi szabadságot.

Bary József vizsgálóbíró, Vay György csendbiztos és
Karanczai fogházőr világért se beszéltek volna el a
törvényszék előtt Herskó faggatásának történetét. Csak
a vizsgálati iratok sovány adataira s Herskó szűkszavú
elbeszélésére vagyunk utalva.

Két jegyzőkönyvet vett föl az napon Herskóval a
vizsgálóbíró. Az egyiket délután, a másikat este és
éjjel. Az elsőben még semmit se tud Herskó, a máso-
dikban pedig már Matejjel megegyező módon beszéli
el a holttestcsempészetnek s az áltetem úsztatásának
részletes történetét.

A kétféle vallomás közt azonban történt valami.

A vallatás.

Hogy a vallatás miként történt, arról Herskó több
ízben nyilatkozott. Első ízben a szeklenczei előljáróság

előtt 1882. évi augusztus 22 én. Őt ugyanis, valamint Matejt és Csepkánicsot augusztus elején szabadlábra eresztették s ő is, mint társai, egyenesen hazament Szeklenczére. Mindennapi természetes dolog, hogy ott a rokonok és ismerősök százféle kérdést intéztek hozzá: miért tartott oly hosszú ideig a tutajos út, mi történt velük útközben, miként bukkantak a holttestre, miért fogták el őket, mi volt a vád ellenük, miért vállalta magára a holttest csempészését, az áltetem úsztatását, miért keverte gyanúba a zsidókat? Herskó erre alig felelhetett mást, mint hogy gyötörték, kínozták, kényszerítették.

Alig hiszem, hogy saját akaratából panaszt emelt volna e miatt. Szegény ember, gyámoltalan zsidó, gyáva idegzet, agyonijesztgetett lélek: örült, hogy túl esett a bajon s hogy végre kiszabadult a bírák, pandúrok, csendbiztosok kezéből. Ha panaszt emel: újra bíróság elé kerül. Újra idézgetik, húzzák-vonják, Ponczüstól-Pilátusig kergetik, Nyíregyházára hajszolják s azután mi a haszna? Hogy zsidóüldöző korban rongyos tutajos zsidó miatt bírónak, pandúrnak hajaszála se görbül meg s ő elégtételt úgy se nyer: teljesen bizonyos. A mi pedig eddig történt, a mit eddig szenvedett, azt megváltoztatni úgy sem lehet.

Sok mérsékletre, sok önuralomra, sok bölcseségre tanít a szegénység.

Azonban volt körülöttünk akkor egy zsidó fiú, Szabolcsi Miksa nevű. Ha nem csalódom: Szabolcs vármegyében született. Rabbinak készült, meglehetősen

műveltségre tett szert s különösen nagy jártassága volt a zsidó szent könyvekben. Tele volt magyar érzéssel s faja és hitsorsosai iránt buzgó ragaszkodással. Lelke fenekéig érezte a zsidóság minden fájalmát. Szerény hírlaptudósító volt ekkor s e foglalkozásból élt. Később az »Egyenlőség« című hírlapnak lett tulajdonosa és szerkesztője. A fiatalember és fiatal zsidó rajongása vett akkor erőt rajta. Abban az ábrándban élt, hogy az eszlári lányka eltűnésének rejtélyét ő fogja földeríteni s a zsidók igazságát ő hozza napfényre. Bátor volt e törekvésében a vakmerőségig s fáradságot nem ismert. Rajongása, tapasztalatlansága s lázas mozgékonyága sok félszegségbe is belékergette. A vérvád hívei s a vizsgálat vezetői különösen haragudtak rá.

Ő augusztus közepén elutazott Máramaros vármegyébe Szeklenczére, fölkereste Herskót s meg akarta tőle tudni, mi lehetett annak oka, hogy az áltetem-úsztatást magára vállalta? Herskó felelete az volt, hogy őt és társait Tisza-Lökön kínozták. Szabolcsi nem nyugodott addig, míg Herskót, Matejt és Csepkanicsot rá nem bírta, hogy a kínzás miatt emeljenek panaszt az illetékes hatóságnál.

A szeklenczei községi elöljáróság előtt tették meg a följelentést. A községi bíró, egy hites elöljáró s a jegyző vették föl erről augusztus 22-én a jegyzőkönyvet. A jegyzőkönyv tartalma nagyon általános. Előadja a három tutajos, hogy ők Nyíregyházán igazán vallottak, de azután Tisza-Lökön a csendbiztos veréssel újabb s egészen más vallomásra bírta őket. Megkötözték s

bottal és korbáccsal addig verték mindhármajukat, míg csak a csendbiztos kívánata szerint nem vallottak. Ily körülmények közt apjukra is rávallottak volna.

A máramaros-szigeti királyi törvényszék vizsgálóbírája újra kihallgatta őket szeptemberben s ekkor Herskó azt beszélte, hogy Vay György csendbiztos őt öklével fejbe-vágta, azután bottal végighúzott rajta, oldalba is döfte s másfél liter meleg vizet erőszakkal megitatott vele. Fájdalmában és rémületében így vallott terhelőleg önmaga s a zsidók ellen.

Azt kérdezték tőle: miért nem mondta ezt el a nyíregyházi törvényszék előtt, mikor tiszalöki hamis vallomását hitelesítette.

Azért nem – úgymond – mert vallomásának július 30-án történt hitelesítése előtt, közvetlenül Bary vizsgálóbíró magához rendelte s azt ígérte neki, hogy ha a törvényszék előtt változatlanul jóváhagyja terhelő vallomását s a tiszalöki dolgokról nem panaszkodik, akkor nyomban szabadlábra helyezi, ellenkező esetben pedig ottmarad az ő kezében – ki tudja meddig. S azután a törvényszéki ülésen, hol a hitelesítés történt, jelen volt a vizsgálóbíró is s ő e miatt nem mert szabadon nyilatkozni.

1883-ik évi július 3-án a nyilvános tárgyaláson beszélte el harmadízben a tiszalöki vallatás történetét.

Szaggatott előadásában az a lényeges, hogy ő Tiszalökön elszántan vonakodott a holttest átvételére és úsztatására vonatkozó hamis vallomást megtenni, de

fenygették s ijesztgették folytonosan s végül Matej Ignácot szembeállították vele, a ki a szemébe mondta az egész úsztatási koholmányt. Ő Matej szemébe is határozottan tagadta ezt, de azután Matejt eltávolították, őt pedig a csendbiztos ismételten kézzel fejbevágta s bottal is ütötte s botja végével ismételten oldalba lökte. Jelen volt e bántalmazásnál a vizsgálóbíró, a királyi alügyész s Karanczai fogházőr. A harmadik oldalba dőféstől az alügyész mentette meg.

Akkor vizet itattak vele, rumos üvegből mintegy másfél liternyit. Még erre se akart vallani. Az asztalon zsinog volt. A csendbiztos azt kezébe vette s őt azzal rémítette, hogy megkötozik. Ő magánosan volt, védője, tanúja, bátorítója senkise volt, a megkötozéstől nagyon félt, benne voltak már a július 6-ika és 7-ike közti éjszakában, egész nap nem evett, éhes volt, el volt gyötörve, mind teste, mind lelke elvesztette már az ellenállás képességét – elvégre magára vállalta mindazt, a mit Matej szemébe mondott.

Hogy mit vezettek jegyzőkönyvbe az ő vallomása gyanánt: nem tudja.

Karanczai volt a tolmács. Azt beszélt magyarul, a mit akart. Ő maga magyarul nem beszél, csak oroszul és romlott német nyelven. A jegyzőkönyvet a vizsgálóbíró magyarul írta s azt előtte orosz nyelven föl nem olvasták.

Valóban furcsa is az a jegyzőkönyv. Más körülmények közt fegyelmi büntetés érte volna a miatt a vizsgálóbírót.

A királyi ügyész például nem lehetett volna jelen a vádlott kihallgatásán. Itt jelen volt a faggatásánál, a kínzásánál s a vallatásnál.

A vizsgálóbíró maga nem vehet föl, maga nem írhat jegyzőkönyvet, hanem a törvény szerint jegyzőkönyvvezetőnek kell mellette e munkát végezni. Ez a tanúja, biznysága, de ellenőre is a vizsgálóbírónak. A vizsgálóbíró, a mint ez mindennap előfordul, lehet elfogult, lehet szenvedélyes, boszús, elkeseredett, feledékeny: kell mellé a tanú, a kinek jelenléte higgadtságra s figyelemre bírja észrevétlen is. Sa jegyzőkönyvvezető egyúttal tanúja és biznysága a vádlottnak.

Bary aljegyző nem törődött a törvénnyel. A törvény alakszerűségeire nem is gondolt az ő vérvádkereső vakbuzgalma.

A tolmács se írta alá a jegyzőkönyveket. Se Matejét, se Herskóét, s azután teljesen tudatlan és nevetlen fogházört nem is szabad tolmácsként alkalmazni. Hol van a biztosíték, hogy ily ember teljes értelmi hűséggel adja elő mindazt, a mit a szintén műveletlen s agyonrémitett vádlott szaggatottan, töredékesen elbeszél vagy elnyöszörög.

De hát elvégre hajnal felé készen lett Herskó vallo-mása. S most már az ő személyében akadt zsidó is, ki a jegyzőkönyv szerint önként bevallotta a tetem-úsztatást, a vérvádnak s a zsidók bűnösségének nagy bizonyítékát. Sőt vallomása még újabb két vagy esetleg több zsidót is súlyosan terhel! Smilovics Jankelt, a tutajost és Vider Mórt, a tokaji szatócsot s esetleg az

ismeretlen eszlári zsidó asszonyt, a ki Solymosi Eszter ruháját Tisza-Ladány alatt átadta.

A vizsgálóbíró felfogása szerint így kellett annak lenni. Hiszen az csak természetes, hogy a valódi tettesek mindenfelé csak a zsidók lehettek, nem a keresztyén tutajosok.

Smilovics Jankel elfogatását s a tokaji szatócs kinyomozását el kellett rendelni azonnal. A kinyomozás gyorsan történt. Vider Mór szatócs már július 7-én és Smilovics Jankel már két nap múlva, 9-én a vizsgálóbíró hatalmában volt.

A szatócsot nem nyaggatták. Nem is hagyott magára tukmálni semmit, még Matej szembemondása után se. Nála nem járt se Matej, se Herskó; – ő nála se pipát nem vásárolt, se 56 forintot el nem helyezett Matej; – ő soha se látta, hírből se ismerte egyiket se. Azért csak börtönben kellett ülnie sok ideig. Úgy emlékszem: vézna termetű, vértelen arcú, gyöngye izomerejű fiatal zsidó ember volt. Szinte csodálkoztam, hogy a csendbiztosék vele semmi nyaggatási kísérletet nem tettek. Szinte úgy látszott, nem hagyta volna magát sokáig gyötörni, inkább vallott volna, mint a karikacsapás.

III.

(Smilovics Jankel. – As éjjeli vallatás. – Mi a rab éjszakája?– Smilovics vall. – Utóbb vallomását visszavonja. – A hullacsempészet meséjének keletkezése. – Smilovics lelkének mélységei. – Leonid ás és Zrínyi más, mint Smilovics. – Szegény ember ne legyen hős.)

Smilovics Jankel egészen más egyéniség. Eredeti és különös lélek. A ledér és önző gondolkozásnak valószínűs mintaképe. Úgy vallott maga ellen és a zsidók ellen, a hogy csak a vizsgálóbíró óhajtotta. Nem is kínozták egy pillanatig se. Könnyelműen keverte az ügybe Fögel Amseit és Mendelovics Niszent, Grósz Mártont és Klein Ignácot. Vallomását ugyan visszavonta s a törvényszék 1883-ik évi július 2-iki tárgyalásán a visszavonást annyira, a mennyire indokolta is, de ha terhelő vallomását tőle független tárgyi körülmények hamisnak nem bizonyították volna: egyetlen szavát se hitte volna el senki, mikor magát ártatlannak bizonyítá. Nem hittem volna neki magam se. Gondolkozásának sivársága oly kedvezőtlen hatással volt rám is.

De érdekes törvényszéki alak kétségtelenül.

Először, mint már említettem, Nyíregyházán hallgatták ki július 9-én. Ez a vallomás igaz. Tutajútjának minden részletét üde emlékezőtehetséggel mondja el. Ekkor még a holttestről s annak úsztatásáról nem tud semmit.

Ezután a hetedik napon, július 15-én vesznek föl vele újból jegyzőkönyvet. Ebben már regényíró képes-

ségével beszéli el, miként találkozott a tetemszállító két eszlári zsidóval s azután Herskóval s miként vette amazoktól s miként adta át emennek a holttestet.

Vajjon mi történt július 9-ike és 15-ike közt? Nem kínozták. Ismételve határozottan mondja a nyilvános tárgyaláson, hogy őt nem kínozták, testét nem bántották, testi fájdalmat nem kellett szenvednie.

Miért vallott tehát másként? Miért nyilatkozott akként, hogy önmagát is oly súlyosan terhelje?

Azt mondja: faggatták és fenyegették. Fenyegették azzal, hogy beláthatatlan időig marad a börtönben. Azután meg fölváltva kecsgették és biztatták. Ha vall: néhány nap múlva, egy-két hét múlva szabadon eresztik s többé nem lesz bántódása.

Hat napon át folyt makacs lelkének puhítása. Elég-e hat nap arra, hogy a gyötört lélek önmaga ellen s más ártatlan emberek ellen forduljon?

Attól függ, minő az a lélek az ő eredeti alkotásában?

A vizsgálóbíró cselekedte ama hat napon át a szünetlen faggatás dolgát. Azt mondja Smilovics: részint magához rendelte, részint hozzáment a tömlöczbe a vizsgálóbíró talán ötvenszer is. Fölzaklatta nem egyszer éjnek éjszakáján is. Egyik szavával rémítgette, másik szavával kecsgettette. Ezt cselekedték kétségtelenül társai is: rabok, fogházörök. Önkényt, szokásból, vagy kitanítva cselekedtek: mindegy. A régi tömlöczök állandó gyakorlata ez.

Éjjeli faggatás!

Különös dolog ez. Nyíregyházán és Tisza-Lökön

sokszor és sok emberrel megtette ezt a vizsgálóbíró és a csendbiztos. A kis Sarf Móriczot is éjjel bírták rá Nagy faluban a vallomásra, Csepanicsot, Hersköt. Matejt, Grószot és Kleint és Fogéit is éjjel abajgatták.

Nem Bary aljegyző találta ki az éjjeli munkát. Furfangos vizsgálóbírók már előtte is gyakran vélekedtek úgy hogy sikeres munka, gyors és remek vallatás biztosabb éjjel, mint nappal. Ha nagy büntettről s valódi gonosztevőről volt szó: az emberek nem ütköznek meg az éjjeli vallatáson. Sőt megdicsérik a vizsgálóbíró erélyét, buzgóságát, szerencsés kezét. Derék bíró. Még az éjszakát is munkában tölti. A vádlottat senki se sajnálja. Ki szánakozik a nagy gonosztévőn?

Mindez természetes.

De hátha ártatlan ember az, a kit éjszaka faggatnak? Hátha ártatlan ember lelkét töri meg az éjszakánkint való zaklatás?

Pedig megtöri, ha a lélek nem elég erős, vagy nem eléggé vad.

Az éjszaka alvásra való. Leszáll a nap, megszűnik a világosság, ránk borul a sötétség, eláll a zaj, csöndesség uralkodik, szemünk-fülünk nem akad munkára s nem ad munkát az agynak. De az agy is elfáradt a napi munkában. Sok vért kellett neki gondolattá feldolgoznia. Áhítja a pihenést ő is és áhítja a testnek minden része. Az élethez tartozik az alvás. Az élő világ minden alkata nyugodni akar. A növény, az állat, az ember, az érzések, a gondolatok egyaránt. S a rabnak kétszeres szüksége van rá. Kivált ha a rab ártatlannak érzi magát. Hiszen

egész nap szakadatlan tünődések, kínzó aggodalmak gyötrik lelkét. Mikor szabadul? Mikor lesz megint ép a becsület, teljes a szabadság s virágzó a vagyon? Mikor látja ismét a szeretteit? S azután a rémképek! A gyerek sír, az asszony beteg, az agg és tehetetlen szülők éheznek és fáznak!

Bizony a rabnak éjszakán át szükséges az alvás. Míg alszik: lelke is pihen, szenvedése is. De joga is van hozzá. Hiszen még élő ember. S kivált ha csak vizsgálati fogoly. Még nem tiporta el a törvény. Még szabad is lehet. S ha ártatlan: szentül hiszi, hogy szabad lesz. Nem szabad tőle az álmod elrabolni.

Azonban rátör a vizsgálóbíró. Rátör első álmában esti tíz vagy tizenegy órakor vagy az éjfélnek perceiben. S újra kezdi s minden éjjel újra kezdi a vallatást.

Smilovics azt mondja: ötvenszer is faggatta Bary aljegyző. Talán nincs igaza. Ez a szám magasnak látszik. De hogy sokszor rányomakodott: bizonyos. E miatt a koldus zsidó Volner a törvényszék előtt is előállott e panaszszal. Utóbb a királyi alügyész Egressi Nagy László is összeveszett e miatt a vizsgálóbíróval. A börtönök felügyelete a királyi ügyészség dolga. Ő felelős a törvény szerint a börtönrend fentartásáért. De Bary aljegyző ezzel nem törődött. Keresztül-kasul járt éjjel-nappal a börtönön, rendelkezett foglyokkal és börtönőrökkel s utóbb is megbontott minden rendet. A királyi alügyész nem tűrhette tovább. Viszály tört ki köztük. A királyi alügyész hírlapokban a nyilvánosság elé hozta az ügyet. A vége az lett, hogy az alügyészt elmozdították onnan

s az ügyet kivették a kezéből. A vizsgálóbíró maradt győzedelmes.

De legyőzte utóbb Smilovicsot is.

Smilovics mindaddig ellenállott, míg Herskót szemébe nem állította. Herskó húzódozva ugyan, de szemébe mondta Smilovicsnak, hogy ő adta át a holttestet s ő adott pénzt is annak úsztatására.

Smilovicsot »vörös zsidó«-nak nevezték. Vörös volt haja, bajusza, szakála s vörös szeplővel tele az arcza. A vörös embert némi előítélet kíséri Magyarországon. Talán másutt is. Furfangosnak vagy fondorkodónak, vagy rossz embernek tartják a vörös embert. A zsidóság a nagy per idején pokolra kívánta a vörös zsidót. Véletlenül Sarf Móricz is vöröshajú volt kissé.

De azért Smilovics mégis fékezhetetlen dühre gerjedt s mégis szemközt köpte Herskót, mikor ez a holttest-úsztatás regényes meséjét szemébe mondta.

Hanem a düh gyorsan lelohadt. Helyet engedett a ravasz megfontolásnak. Ezután már sikeres lett a vizsgálóbíró riasztgatása és kecségtetése. Beszélt Smilovics, mint a gép, ha megindítják. Többet tudott ezentúl, mint Matej és Herskó összevéve.

Nyomban vitték Eszlárra és Tisza-Lökre. Megjártatták vele a két község közötti utat sokszor. Meg kellett mutatni: ki az a két eszlári zsidó, a kitől ő Tisza-Szentmártonnál átvette a holttestet. Újabb és újabb részleteket kellett elbeszélnie. Július 18-án már Tisza-Lökön vett fel vele a vizsgálóbíró jegyzőkönyvet. Ebben nagy elmére mutató találékonysággal rajzolja meg az

áltetem csempészetének mesterei képét. Ebben már Fogel Amselt és Mendelovics Niszent is belerántotta az úsztatás történetébe.

Valósággal nem is volt Smilovics ostoba ember. A vizsgálati fogság alatt tökéletesen megtanult magyarul beszélni, a mi nem mindennapi dolog. De elmésségét a nyilvános tárgyaláson még jobban be tudta bizonyítani.

Ezután három hónapon keresztül nem zaklatták. Ő se panaszkodott, de a vizsgálati iratok közt sincs semmi nyoma. Csak október 19-én hallgatta ki újra a vizsgálóbíró s ekkor is változatlanul megmaradt hamis vallomása mellett.

Sajátságos. Ekkor már maga is szentül hitte a holttestúsztatás megtörténtét. Azt ugyan tudta, hogy a mit erről beszélt: mindaz valótlan, de a mit erről mások beszéltek, azt hitte. E hitében írta Rózenberg Hermanhoz szeptember 17-én azt a levelet, a melyről már korábban megemlékeztem.

Később nagy tusakodás támadt lelkében. Százszor meg százszor kérdezte magától: vajjon miért is kellett neki ezt a hamis vallomást tennie?

Hogy ne kínozzák?

Jól van. Ezért érdemes volt megtennie. Okos ember csak nem kínoztatja magát, ha azt pusztá beszéddel, ha mindjárt hazugsággal is elkerülheti. Most már azonban nem kell félnie a kínzatástól. Novemberben, decemberben a védők is beleavatkoztak már a vizsgálat vezetésébe. Értesült a börtönben valamikép arról, hogy én november 12-én nagy előterjesztést nyújtottam

be a törvényszékhez, a melyben a vizsgálóbíróság eddigi téves és hibás működése kegyetlenül szét van zilálva. Érezték valahogy az összes foglyok, hogy Bary aljegyző korlátlan hatalmának most már vége s hogy Tisza-Lökre kirándulni, nappal a Hajnalosi pusztán vadászgatni, éjszakánként a csendbiztos segélyével a vádlottakat nyaggatni ezentúl nem lehet. Nem kellett most már a kínzatástól tartani.

Ámde ő nemcsak félelemből vallott hamisan. Hanem azért is és leginkább azért, mert a vizsgálóbíró nyomatékosan megígérte neki és sokszor megígérte, hogy mihelyt vall, nyomban szabadon bocsátja.

Hova lett hát ez az ígéret?

Elmúlt az 1882-ik esztendő. Ő július 7-ike óta rab. Olyan rab, mint a többi, a ki szilárdan megmaradt az igazság mellett. Mit ér akkor a hamis vallomás, ha az embert még szabadon se eresztik miatta?

Rosszul számított. Rossz üzletet csinált. Ez a gondolat nem hagyta nyugodni.

Végre megszűnt lelkének tusakodása. Elhatározásra jutott. Neki jóvá kell tennie, a mit eddig önmaga ellen vétett. Elvégre elég volt a börtönben fél évig sínylődnie. 1883. évi január 11-én jelentkezett a királyi ügyészségnél és kérte újból való kihallgatását. Elrendelték. Ekkor aztán elmondta, hogy mind július 15-iki, mind július 18-iki vallomása hamis. Nyiregyházában rémitették és kecsegtették, Tisza-Lökön disznóólba zárták, azért vallott. Együttal hivatkozott alkalmas tanúkra, hogy ő június 11-én át se adhatta a holttestet Tisza-

Szentmártonnál és Tárkánynál s Herskóval, Grószszal és Kleinnal akkor és ott nem is találkozhatott, mert ő ezen az egész napon át Tisza-Kerecsenyben volt, Benczi nevű korcsmárosnál étkezett; tudja ezt a korcsmáros felesége, fia s leánya is s tudják Veintag Ignác özvegy és Vein Samu gergelyi lakosok, a kikkel tanácskozott, tárgyalt, társalgott egész nap. Tisza-Kerecseny pedig Tárkánytól jó 35 kilométernyire van s ő nem madár, hogy oda-vissza röpködjön.

Képzeltető az elámulás, mely e vallomásra meglepte a vérvádhivő és tettes-kutató urakat. Hiszen ha Smilovics most igazán beszél: akkor Matej és Herskó egész holttestvizsgálási meséje szemem szédített hazudozás. Akkor a csonkafüzesi szakértők munkája is tévedés, tudatlanság és ámtítás. Akkor összedül az eddigi vizsgálat minden mesterkelt eredménye s akkor Szokolczai Julcsa beszéde szentírás és szegény Solymosi Eszternek nem ontotta vérének senki.

Akkor a vérvád ostoba babonává sülyed s a zsidók ártatlanok.

Csakhogy én előttem most már az lett fontos a nyilvános tárgyaláson: miféle munkát végzett Smilovics lelke, a mikor arra a leleményes és részletes vallomásra szánta el magát, a mely most már hamisnak bizonyult?

Mert vallomása nem pusztán betanított vallomás volt. Nem is csupán a hozzá intézett kérdésekből állította össze a koholt történetet.

Matej és Herskó így cselekedett.

Az egész úsztatási mesét a vizsgálobíró titkos tanácsa

költötte. Volt néhány szilárd pont, a mely körül a mesét meg lehetett szöni.

A szakértő orvosok azt mondták, hogy a csonka-füzesi holttest nem Solymosi Eszter. A ki ezt elhítte: akár bárgyú, akár okos észszel, ebből csak azt következtethette, hogy a holttest tehát valamely idegen nőszemélyé.

Ámde a holttesten kétségtelenül Solymosi Észter ruhája volt. Minthogy ez a ruha önmagától a holttestre rá nem mászott: valakinek a holttestet föl kellett öltöztetni.

De hát az a valaki hol vette a ruhát?

Bizonyosan a zsidók adták neki. Még pedig az eszlári zsidók. Hiszen a vérvád szerint ők emésztették el Esztert, tehát a ruha csak az ő kezükbe kerülhetett.

Most az a kérdés merült föl: honnan került az idegen nőszemély holtteste?

Eszlárról és környékéről senki se hiányzott, tehát más vidékről kellett azt megszerezni és odaszállítani.

Hogy ki szállította oda: az kétségtelen. A tutajosok szállították oda, mert az ő tutajuk mellett találták. Bizonyára kellett zsidónak lenni a tutajokon, mert keresztyénre és ostoba tutajosokra ily nagy és titkos dolgot a zsidók nem bízhattak.

Ennyiből állott a csonka-füzesi és eszlári halottszemle után a gondosan kikoholt mese. Tovább fejleszteni a mesét egyelőre nem lehetett, mert csak ennyire volt elegendő támaszték. Be kellett vární, hogy a tutajosok közt lesz-e zsidó?

Lett. Köztük találták Herskó Dávidot. A mese valószínűbbé vált.

A tutajosok oroszul beszéltek, de az urak nem tudtak oroszul. Kellett teljesen megbízható s tőlük teljesen függő ember, a ki tolmács legyen. Ilyet találtak Karanczai József fogházőr személyében s azért ez időtői, a tutajosok kézrekerítésétől kezdve a fogházőr mindig az urak körül volt. Ő volt a tolmács, a tanú, a vallató és kínzó segéd, a foglyok kísérője, időnként még a pandúrok parancsnoka is. Ő vele közölték az egész összeszótt font mesét.

Csepkanicscsal nem boldogultak. Ez a tutajos minden gyötrésnek ellenállt s megörögni nem tudott.

De Matej már más ember volt. Ő már akkor is megrémült, a mikor még kis ujjal sem nyúltak hozzá. Kész volt vallani mindent. Csak azt nem tudta, mit valljon. Ámde jól tudta ezt Karanczai. Ennek kérdéseit, oktatásait, egész elbeszélését mohón szívta magába Matej, hogy azután a tutajút részleteivel kiegészítve, körülményesen elmondhassa a vizsgálobíró előtt.

A mesébe bele lehetett volna illeszteni, hogy a holttestet Bustyaházától, vagy Máramaros Szigettől, vagy Mező-Váritól úsztatták Herskó és a tutajosok. Ám a titkos tanácsnak száz oka volt arra, hogy ezt meg ne kísértse.

A tutajok elindulási színhelye Bustyaháza volt. Matej csak olyan mesét mondhatott, a mely Busty ah ázánál kezdődik. Ámde itt még kicsiny a Tisza, a tutajok összeró vasát csak itt kezdték, itt száz meg száz ember

jár éjjel nappal a parton is, a vizén is. Lehetetlen elképzelni, hogy ha itt holttestet csempésznek: valaki azt észre ne vegye. S aztán éppen nem volt arra semmi támaszték, hogy akár Herskó, akár más, miként vitték volna oda Máramaros Szigetről a holttestet.

A titkos tanács fejében sokáig mozgott Máramaros Sziget. Ez nagyobb város, itt sok zsidó lakik, itt már gazdag zsidók is vannak, gazdag zsidók nélkül pedig holttest szerzése és szállítása meg nem történhetett. Ehhez pénz kellett. Szegény napszámos zsidó ilyesmire nem is gondolhatott önmagától.

Van ennek nyoma az iratok közt.

Július hónapban névtelen levél érkezett Máramaros-Szigetről a nyíregyházi törvényszék elnökéhez, melyben az író elmondja, hogy öreg Vájzer nevű szigeti zsidónak volt egy szolgálója, a ki megbetegedett, kórházba került s ott meg is halt. A szigeti rabbi és Káhán Kálmán szigeti gazdag zsidó tervezte ki az áltetem csempészését. Az elhalt szolgáló holttestét alkalmazták erre a célra. Káhán adta a pénzt az úsztatáshoz Smilovicsnak.

Ezt a levelet az elnök átadta természetesen a vizsgálóbírónak. Csináljon vele, a mit tud és akar.

A levél alapján való intézkedésre azonban nem került sor. Talán utóbb azt is megértjük: miért nem.

Honnan eredt ez a levél? Ki írta ezt?

Ez a kérdés nincs földerítve. Valami könnyen nem is lehetett volna. De nekem ez a levél sok tünődést okozott.

Megnéztem jól, a papirosnak, tintának vagy kézírásnak mását nem találnám-e meg a nyíregyházi, tiszalöki vagy eszlári papirosok, tinták, vagy kézírások között. Tele voltam utóbb már gyanúval magam is. A levelet nem valami képzelődő máramaros-szigeti ember ötletének tartottam. Ki tudná azt Máramaros Szigeten, hogy Smilovics holttestet szállított, holott teljesen bizonyos, hogy holttestet se ő, se más nem szállított.

A névtelen levél betűiben s tintájában Karanczai József fogházór kezeírását véltem fölismerni. Természetesen csalódhattam is. Hiszen Karanczaitól egyéb írást, mint neve aláírását nem is láttam. Az ő nevében csak 12 betű van, ebből is kettő nagybetű, a vezeték- és keresztnév kezdő betűje. Tehát csak 10 betű vonásait hasonlíthattam össze, holott a magyar nyelv 28 betűvel írja szavait. Nem is szóltam róla a bíróság előtt. Nem is volt rá okom valami nagy, mert a rabbi ellen és Káhán ellen úgy se indították meg a vizsgálatot.

A titkos tanács Mező-Várit is kihagyta a holttestszállítás meséjéből. Itt sokáig időztek a szeklenczei tutajosok, de itt is száz meg száz ember zszibong éjjel-nappal a parton s a tutajokon. Ez nagy tutajrakodó hely. Zsidó is nagy számban tanyázik itt. Ügynökök, sáfárok, tűzifa- és épületfatulajdonosok, kocsmárosok, boltosok, pálinkamérők. Nagyon nehéz lett volna ezek közül egy vagy két zsidót kiszemelni, a kivel Hersköt a holttest kérdésében összekapcsolhatták volna. Erre a titkos tanács nem vállalkozott.

Valami ezután következő kikötőt kellett kiválasztani.

Az volt a kérdés: hol találkozott Herskó másik zsidóval?

A szeklenczei tutajosok vallomásából kiderült, hogy a mikor június 7-én Tisza-Kerecseny alatt elvonultak, a parton Smilovics Jankel állott s ez zsidó-német nyelven néhány szót váltott Herskóval. Jó messziről történt a szóváltás, mert Herskó a Tisza közepén vonult lefelé, Smilovics pedig a szárazon volt.

Smilovics személyében meglett tehát az a zsidó, a ki a holttestet átadhatta. B körülmény megint olyan támasztók volt, a mely körül a titkos tanács Karanczai segélyével tovább szóhette, tovább fejleszthette a tetem-úsztatás tündérmeséjét. Smilovics, a furfangos »vörös zsidó« is alkalmas volt erre egy ideig.

Csakhogy Smilovics nem csak annyit mondott, a mennyit a titkos tanács kigondolhatott, hanem annál sokkal többet. Kinek juthatott volna eszébe például az eszenyi és tiszta-szent-mártoni kirándulás Kesztenbaum Grimplihez és Rubenstein Májérhez? Kinek lehetett volna sejtelme is Fogel Amseiről és Mendelovics Niszenről?

Igaz, hogy Smilovicsnak, ha már magára vállalta Karanczai segítségével Herskó beszéde után a holttestet, arra is meg kellett felelnie, hol vette hát ő azt a holttestet? Ám az eszlári sugdosások után rámutatott Grószra és Kleinra; íme ezek hozták. De annál kevésbé kellett neki Fogéit és Mendelovicsot mégis berántani a hínárba.

S egyebekben is színezte-hímezte, tarkította a tetem-úsztatás meséjét.

Azért gerjesztette fel kíváncsiságomat, vajjon minő úton járt az ő lelke, a mikor hamis vallomását megcsinálta?

Nyilatkozatai, melyeket a július 2-iki nyilvános tárgyaláson tett, bevilágítanak lelke mélységébe. A törvényszéki elnök, a közvádoló királyi főügyészi helyettes, én és védőtársaim intéztünk hozzá kérdéseket.

Miért vallott hamisan?

– Kérdeztek, fenyegettek, ijesztgettek!

– Kénytelen voltam vallani, mert féltem, hogy a csendbiztos elé visznek s megkínoznak, a mint láttam, hogy Fogélt kínozzák.

De hiszen őt nem kínozták!

– Engem nem kínoztak. Hiszen épen azért fecsegetem össze mindent, hogy ne kínozzanak.

– Agyon hagyjam magam ütni? Édes apám húsz év előtt meghalt már, de azért arra is rámondtam volna a tetemúsztatást. Mert én ugyan szegény ember vagyok, de azért élni akarok a világon.

Annyit csak tud, hogy a törvény a kínozást, botozást, testi fenyegetést szigorúan tiltja.

– Törődnek is azzal az urak, meg a pandúrok. Hát Fogéit miért kínozták? Az én törvényem se különb, mint a Fogelé.

Miként ijedhetett meg a puszta fenyegetésre? Azután mi súlya van a fenyegetésnek, ha kis ujjal sem nyúltak hozzá?

– Éjszakánként járt be hozzám a vizsgálóbíró. Volt nálam ötvenszer is, mindig fenyegetett. Tisza Lökön

mögöttem állt a csendbiztos és három pandúr. Ha ott nem lettek volna, én is másként beszéltem volna. Egyszer bezártak a disznóólba. Hát ez talán jó multság? Azután itt ülni a tömlőczen esztendeig. Hát ez nem kínzás? Nem fenyegetés?

Miért nem jelentkezett a törvényszéknél mindjárt s miért nem tett panaszt? Majd segített volna a törvényszék!

– Mit tud a buta ember? Mit tud az olyan paraszt, mint én vagyok? Nem vagyok én tanult ember. Ha nyolcz vagy tíz iskolát végeztem volna, majd én is másként beszéltem volna. Az oláhnak meg tudtam mondani; ezt a szeget ide vagy amoda verd be, de egyebet mondani nem tudok. Mit tanultam, én az életben? A tutaj kormányt vezetni. Ha malomnak megy neki a tutaj, onnan azt eltaszítani. Hajszra vagy csáléra tartani. Ha nagy a szél: kikötni s ott lefeküdni. Jól enni, inni és aludni!

Miért épen Grószra és Kleinra fogta rá a holttest szállítását?

– Valakire rá kellett fognom. Véletlen volt az egész. Ép úgy ráfoghattam volna másik két eszlári zsidóra!

Hát Fogelt és Mendelovicsot miként keverhette bele az ügybe. Tudta, hogy elfogják őket is. Ez lelkiismeretlenség.

– Láttam, hogy bajban vagyok. Olyan embereket választottam ki, a kikről tudtam, hogy igazolni tudják magukat s akkor én is megszabadulok. Mendelovics sógorom volt.

– Másért se nagyobb kár, mint értem. Szenvedjen más is, ha nekem ártatlanul szenvednem kell.

Látta Fogelt, mikor a vizsgálóbíró szakálánál fogva húzta állát fölfelé s azután, mikor őt kituszkolták, hallotta jajgatását. Nem esett meg a szíve?

– Mit csinálhattam? Hát engem üssenek?

Így beszélt Smilovics.

Híven idéztem szavait a jegyzőkönyvből. Csak a szétszórt mondatok egy részét hoztam össze csoportonként, így beszélt – álmétkodásunkra!

Vajjon igaza volt-e?

Nem volt igaza.

Hazudni komoly ügyben nem szabad. Ha kínozzák, ha kerékbe törik, ha kegyetlen halállal pusztítják el, ha börtön fenekén kell elrothadnia, ha szép s nemes vidámságú élet vár rá s e helyett a poklok gyötrelmei töltik meg minden nappalát s minden éjszakáját: hazudni akkor se szabad.

Ez az igazi erkölcs. Ezt tanítja a vallás. Ezt csöpögtetik szívébe gyermekségétől kezdve. Az igaz erkölcs magasságába kell felnőni az emberi léleknek. Ha oda nem nő fel: akkor állat marad. Ne hivatkozzék Jézusra az, a ki megszegi a törvényt. De ne hivatkozzék Mózesre se. Szakadjon el Istentől s minden szentjeitől. Szakadjon el még a jó lélektől is. Mindent el kell tűrni és szenvedni az igazságért, mint a hogy a hősök, a szentek, a vértanúk, a hitvallók, Izrael igaz fiai s az elmúlt korszakok dicsőséges alakjai eltűrtek, elszenvedtek.

Erre oktatnak a tudósok és a bölcsek, a szentírások

és a fényes példák s a művészet nagy alkotásai: költemények, festett képek és faragott kövek és hősi dalok.

Te vörös zsidó, te Smilovics, te megszegted a törvényt s megrontottad az igazságot. Hamis szavakat ejtettél ki szádon, nyelved álnok munkát végezett s ártalmas meséiddel keserves bajba keverted Grószot és Kleint, Fogéit és Mendelovicsot. S mindezt megcselekedted azért, mert féltetted a bőrdet. Gyarló elméddel úgy okoskodtál, hogy inkább másokat kínozzanak, semmint téged kínozzanak. Példát vehettél volna Svarcz Salamon metsző esetéből. Te erős, egészséges férfi voltál, ez a metsző pedig ösztövé, kiéhezett, inarogyott, erejefogyott szántalmas alak. S ez mégis keserű elszántsággal odaállott a bíró elé, mondván: én öltem meg az eltűnt lánykát, én dobtam tetemét a Tisza vizébe, engem akaszszatok fel, fajomat és felekezetemet ne bántsátok! De te vörös szakáru Smilovics, te jobban szeretted a te hitvány életedet s testi épséged nyomorult kényelmét, semmint az igazságot s a magasztos önfeláldozás hősi erényét. És mégis van számodra mentség, noha meg se érdemled.

Bizony csak állat az ember nagyrészben s nem csupán csak istennek szentje. Az állat pedig menekül a bajtól és fájdalomtól, a hogy' csak tud. Mit érne az a világnak, ha egy nyomorúságos tutajosban is halálra kész hősi lélek laknék? Neki az evezőt kell húzni s a kormány - rudat tartani, nem pedig a thermopiléi szorost védelmezni, vagy Szigetváranál Szolimán világverő török szultánnak útját állani. Azt az evezőt pedig mindennap kell húzni, mert különben másnap már nincs kenyere

se neki, se éhező porontyainak. Könnyű Leonidásnak hőssé válni, a ki király volt s a kinek országa volt. És Zrínyi Miklósnak is könnyű, a ki zászlós úr volt s a kinek tizenhat vára és uradalma s nagy hadserege volt! Síró asszony, éhező gyerek tőlük nem kért száraz falatot mindennap. S aztán nekik nem is kellett Thermopilét és Szigetvárat évről-évre mindennap védelmezni. Egy napon és egy halállal levetettek magukról minden gondot s egészen elvégezték munkájukat, holott a nyavalyás tutajosnak kora tavasztól késő őszig mindig húzni kell az evezőt, mert neki meg az a dolga. S a hősök után megmaradt az ország is, a tizenhat uradalom is. De mi marad a tutajos után? Zsíros kalap, elnyűtt szürdalmány, foszladozó bocskor. Ezek miatt nem érdemes hőssé lenni. S a hellének hős királyának s a magyarok hős vezérének nevét ajkukra vették a történetírók és a lantosok, elzengték s örökké zengik dicsőségüket minden nemzetnek s minden korszaknak számára az idők végéig. De ki törődik a rongyos tutajossal, ha még olyan nagy hős lenne is, mint amazok? Holttestét gödörbe rúgják; gödrét földdel befödik; a földet tavaszra ellepi a fű; a füvet juh, kecske, disznó lerágja s azzal vége az életnek, a névnek és emlékezetnek örökké.

Hőssé lenni nem szegény embernek való ipari foglalkozás.

– Mit tanultam én az életben?

Ezt a kérdést veti föl önmaga előtt vörös Smilovics.

De meg is felel rá e szavakkal:

– Jól enni, inni és aludni!

Hejh, te tutajos, – a te lelked tökéletessége még csak akkora, a mekkora tíz ezer év előtt volt a te ősödé, a vademberé. De mégis akkora, a mekkora majd csak néhány száz év múlva lesz unokádé, az agyon művelt és éheztetett emberiségé. A messze múltnak s a közel, jövődönnek vagy te igazi mintaembere. Önző és okos. A ki semmi mással nem törődik, csak önmagával. Megvetésre méltó, de azért igazságát elvitatni nem lehet. Talán jobb még, de semmi esetre se rosszabb, mint azok az urak, bírák, csendbiztosok és pandúrok, a kik őt a disznóólba zárták s a kikről a világ azt tartja, hogy ők az igazságot szolgáltatják ki.

IV.

(Mendeloricus Nissen könnyű szerrel igazolja magát. – Fogel Amsel és tanú. – Vallatása. – A tyúkól. – Az egyiptomi harmadik és negyedik csapás. – Fogel inkább meghal, semmint vallomást tegyen. – A pandúr lova elüti. – A sötét börtön.)

De mi történt hát Fogellel és Mendelovicscsal, a kiknek történetét eddig még el nem beszéltük?

Mendelovicscsal gyorsan végezhetünk. Az ő története rövid.

Vajnági lakos, 44 éves életkorú zsidó. Van neje és négy gyermeke. Tutajos sáfár. Eddig még nem állott törvény előtt. Erkölcsei bizonyítványa jó.

Közvetlen tanú nem terhelte őt, még hamis tanú se. Csak Smilovics ejtett ki száján annyit, hogy Fogel Amsei említette neki, hogy Mendelovics is tudott a

holttestszállításról. Ezt július 18-án mondta Smilovics s a vizsgálóbíró nyomban elrendelte Mendelovics elfogatását. Másnap július 19-ikén már elfogták és Nyíregyházára kísérték, július 20-án pedig már kivitték Tiszalázra s ott vattatára fogták.

Nyugodtan s határozottan igazolta magát.

Haas nevű fakereskedő részére szállított tutajokat.

Bustyaházáról május 19-én indult el. Tehát oly időben, a mikor még a vérvád vizsgálatát a rendes bíróság meg se indította, a mikor még se zsidó, se bíró nem is álmodhatott arról, hogy esetleg áltetem csempészetére és úsztatására is rákerülhet a sor. Június 28-án ért tutajaival Szegedre. Oda kellett az épületfa. Útközben látta Fogéit Mező-Várban június 5-én vagy 6-án. Fogéit különben már 7-8 éve óta ismeri.

Házkutatást tartottak nála. Nem találtak nála semmi gyanús dolgot. De 40 forintnyi készpénzt találtak. Bary aljegyző ezt gyanúsnek vélte. Ám e pénz kérdését tisztába hozta. Haas fakereskedő könyvvezetője, Grünfeld adott neki a tutaj szállítási vállalat árában kialakított díjként 300 forintot. Ebből 260 forintot kifizetett a tutajosoknak, 40 forint pedig megmaradt saját díjaként.

Nem kínozták. Sokáig nem is faggatták. Minden állítása igaznak bizonyult. A. tetemsikkasztás koholói szerint se lehetett még szó Mező-Várban június 5-én vagy 6-án a holttestről. Ez idő után pedig ő nem találkozható se a szeklenczei tutajosokkal, a kiket Herskó vezetett, se Smilovics tutajaival. Ezek mind később

indultak s több napi víziúttal jártak utána s őt el nem érhatték, mert ő állandóan saját tutajain tartózkodott.

Nem vált be tehát se vádloznak, se tanúnak.

Ostobaságnak bizonyult az a bírói cselekmény, a mely szerint elfogták, hurczolták, előzetes vizsgálati fogságba helyezték. Törvényesen még meg se lehetett idézni a nyilvános tárgyalásra. Nem is idézték meg.

Fogel Amselnek más lett a sorsa.

Ez Fejéregyházán lakott Máramaros-Sziget mellett. Már idősebb ember, 50 éves, zsidó, van neje s hat gyermeke. Ez is tutajos sáfár s ez év tavaszán Haas Miksa máramaros-szigeti fakereskedő tutajait szállította ő is.

Július 18-án, rendelték el letartóztatását, 19-én Nyíregyházára kísérték s másnap őt is, mint Mendelovicsot Eszlárra vitték s 20-án vettek föl vele először jegyzőkönyvet.

Elmondta, hogy május 30-án indult el tutajjaival Máramaros-Szigetről s 6 kötésen 24 emberrel július 6 án ért Szolnokra.

Június 12-én, hétfőn érkezett Eszenybe s ott vesztegelt 23-ig. Ez idő alatt valamelyik napon ment el Smilovics Eszeny alatt a Tiszán s ő váltott is vele néhány szót. Határozottan visszaemlékezve, ez 18-án vasárnapon történt, ő parton állott, Smilovics a nagy vízén ment lefelé. Smilovicsot tíz év óta ismeri. Odakiáltott hozzá a partról:

- Miért megy a nagy vizen?
- Kicsiny a tutajom s van elég emberem.

Ez igaz is. Meg nem terhelt tutajjal s elég emberrel az áradó nagy vizén is biztosan lehet menni. Zátonytól, malomba vagy partba, vagy sarkantyúba ütközéstől meg lehet a tutajt menteni.

Fogel és tanúi tisztába hozták a tutajok egész úti-rendjét. Június 4-től 8 ig időztek Mező-Váriban. Eszenybe érkezésük előtt 8-án, 9-én, 10-én és 11-én este Badallón, Kis-Aron és Vásáros Naményon felül s Nagy-Lónyán kötöttek ki s háltak meg, úgy értek 12-én Eszenybe.

Itt rakták meg a tutajjaikat Báj er Herman kisvárdai faketreskedő részére. Sümeghy Istvánnak a parton levő faraktárából 163 ölnyi tűzifát terheltek, e miatt kellett ott annyi ideig vesztegelni.

Tanúkra hivatkozott Fogel, a kikkel igazolni törekedett utazásának napjait s naponként való hallását.

Tanúi első sorban tutajos hársai voltak. Három úgynevezett oláh. Nevük: Popovics Bazil, Horka Bazil és Hörba Bazil. Ezekkel ment egy tutajon. Java idejebeli fiatal férfi mind a három s jóra való embernek látszik mind a három. Semmi gyanú se merült föl arra nézve, hogy valaki megoktatta volna őket, hogy miként valljanak. Fogel nem tudta előre, hogy őt miért fogják el s miért kísérik Nyíregyházára, Eszlárra, Tisza-Lökre. A fogságból hivatkozott e tanukra, tehát ezekkel se ő, se az ő utasítása szerint senki más előe nem beszélhetett.

E tanúk határozottan beszélnek mind első kihallgatásuk alkalmával, mind a végtárgyalásnak június 28-iki napján. Beszédjük összevág. Kijelentik eskü alatt, hogy

Fogel Máramaros-Szigettől kezdve lefelé mindig velük volt. Különösen Eszenyben időzésük alatt június 12-től 24-ig velük töltött éjt és napot, a tutajtól sohasem távozott s ha élelemért ment a faluba, oda is mindig másod- vagy többedmagával ment. Velük dolgozott mindenben.

Igazolták, hogy Tisza-Kerecsenyben nem kötöttek ki, ott meg sem álltak, hanem Vásáros-Naménytól megállapodás nélkül mentek a lónyai határig s június 11-én Nagy-Lónyán kötöttek ki s úgy mentek 12-én Eszeny alá.

Az eszenyi tartózkodást igazolja Bájér Herman kisvárdai kereskedő is. E tanú a tárgyaláson nem csupán emlékezetből, hanem naplója segítségével beszélt. Fogel Eszenyből írt neki levelet, ő 14-én ment Eszenybe s ettől kezdve 24-ig jól tudja Fogel ottlétét. Hogy nappal mindig vele volt Fogel, azt teljes biztossággal igazolja, mert a terhelésnél, az ölfaberakásnál mindig együtt volt a tutajosokkal.

Kihallgatták Csonka István eszenyi lakost, a Sümegyhéle faraktár bátor tekintetű kerülőjét is. Nyílt eszű kálvinista magyar paraszt. Fogelra nem emlékezett határozottan.

– A nyáron át, úgymond, több csatában érkeztek oda zsidó sáfárok; egyik több, másik kevesebb ideig volt ott, ő bizony nem tudja, melyik volt a Fogel.

Így beszéltek a többi kerülők is: Barta András, Halász Péter, Molnár István. Semmi gondjuk a sáfárokkal. Egyik sáfár olyan, mint a másik. Nem barátkoznak ökök semmiféle sáfárral.

Hol találkozhatott volna tehát Fogel Smilovicssal?

Smilovics június 5-től 14-ig Kerecsenénél állt tutajával. Fogel 11-én ment el Kerecseny alatt, de nem állt meg. Itt tehát a holttest csempészete fölött nem lehetett tárgyalni.

Fogel 12-től 24 ig Bszeny alatt állott tutajjaival. Itt 14-én vagy 15-én haladt el Smilovics az ő tutajával, de ő se kötött ki e helyütt. Az összebeszélés tehát itt is lehetetlen volt.

Van még egy lehetőség.

Hátha a két sáfár június 12-ikétől 14-ig éjszaka találkozott egymással? Hátha vagy Smilovics ment át Kerecsenyből Eszenybe, vagy pedig Fogel Eszenyből Kerecsenybe?

Csakhogy a két hely közti távolság a legrövidebb úton is 19 kilométer, s a ki egész nap fát hord a tutajra: az ezt az utat gyalog oda-vissza 8 óránál kevesebb idő alatt meg nem teszi. Kocsija-lova nem volt egyiknek se. A tutajosok mind azt állították, hogy Fogel mindig velük aludt a kalyibában. Június közepe az éjszakai sötétség nem több hat óránál, sőt annyi sincs. Fogel távollétét okvetlenül észrevették volna. De arra sincs semmi jelenség, hogy Smilovics elhagyta volna Kerecsenyben éjszakára tutaját.

Különben a titkos tanács teteműszató meséjébe se vág bele Fogelnek és Smilovicsnak Kerecsenyénél vagy Eszenyénél való találkozása. Hiszen e mese szerint Smilovics már június 11-én átadta Herskónak és Matej Ignácznak a holttestet, tehát Smilovics és Fogel úgy-

mondott összebeszélésének idejét előbbi napokon kell keresni.

De hát mely napokon?

Smilovics június 5-én ért Kerecsénybe, tehát neki Mező-Váriból legalább 4-én reggel el kellett indulnia. A két kikötő egymástól tiszai úton 70 kilométer. Fogel pedig 4-én ért Mező-Váriba, vagy ha ide ért volna is például 3-án este, a tárgyalásra csak kevés idő jutott a legfőbb éjszakai idő.

Ez ugyan nem volna akadály. Bűnös emberek éjjel is tudnak tárgyalni. S aztán holttest fölött tárgyalni az éjszaka, a sötétség különösen alkalmas.

Csak egy nagy akadály van e föltevésnek. A teteműszató mese szerint a holttest, melyet Csonkafüzesnél találtak, legfeljebb tíz nap óta halott. A mese szerint tehát az június 8-ika előtt még eleven volt. No az pedig mégis bizonyos, hogy olyan nőnek holttestéről, a ki még június 8-án él, már június 3-án nem tanácskoznak azok a nyavalyás tutajosok. Ehhez már nagy érdek, nagy számítás, csodálatos gonoszság kellene. Középkorban, fejedelmi udvarok cselszövényeiben, regényköltők lázas álmai közt előfordulhat ilyesvalami. Koronáért, nagy örökségért, hatalmi vagy szerelmi örültségből el lehet képzelni, hogy valamely élőt e vagy ama napon el lehet és el kell tenni láb alól. De szegény napszámos munkások, a kik életükben sohase láttak jó napot és sohase számítanak hirre, dicsőségre, nagy vagyonra, királykisasszony kezére, országhódításra: ilyen bolondságra nem adják fejüket.

És azután a teteműszató mese szerint se nem Fogel-

nél, se nem Smilovicsnál volt a holttest, hanem a két eszlári zsidónál. De hát honnan került az a két eszlári zsidó kezére? És honnan tudta volna azt Fogel és Smilovics, hogy két földig szegény eszlári zsidó majd június 9 én elindul Eszlárról, kopott fakó szekér a készségük, sárga és fekete két görhes ló a vontatójuk, meztelen női holttest lesz feldobva a szekér deszkájára s ily állapotban majd ott várják a tiszta-szentmártoni parti füzesekben Smilovicsot, a kit sohase láttak, hogy neki átadhassák a holttestet? Smilovics pedig ott várja Herskót, a ki bizonyos órára Tárkány alá érkezik tutajával s itt múlhatlanul kiköt tizenötödmagával s átveszi tovább úsztatásra a halottszaggal teljes rothadó tetemet.

Hiszen teljes lehetetlenség a tutajnak útját, kikötését, mikor s honnan indulását, mikor s hová érkezését napokkal előre biztosan meghatározni. Egy áradás, egy keletkező szél, egy malomba ütközés, egy gúzsak elszakadása, egy hevedernek elpattanása, egy ünnepnap, egy rendőri közbelépés, egy tutajos lerészegedése napokra meggátolhatja a továbbhaladást. Hát ha akár Smilovics, akár Herskó oda nem ér a kitűzött helyre s a megszabott időre: az a két zsidó tovább kóborol vagy ott a parti füzesekben bizonytalanra tovább ácsorog a halottal napokon és éjszakákon keresztül? Hiszen nem afrikai és amerikai rengeteg ott a Tisza partja! Lakott helyek, művelés alatt álló földek s művelt lakosságú községek azok. Nyári nap és éjszaka el nem múlhat ott a nélkül, hogy csöszök, kerülők, mezei munkások,

izenethordók, járókelők, jószágítatók, vízértmenők, halászok, révészok tutajosok ott meg ne fordulnának.

Éles és furfangos elmének kellett volna annak lenni, a ki a halottcsempészetet a bíróság félrevezetése végett kitalálta. Miként lehet ilyen elméről akkora bárgyúságot föltenni, hogy a halott csempészését végrehajtani így módon kísértse meg?

Nyájas olvasóm bizonyára unalmasnak találja ez apróságos dolgokat. De legyen türelemmel. Nem regényt készítek. A regényíró könnyen túlteszi magát a gyakorlati élet apró nehézségein. A regény béli alak könnyen átugorhat a folyam egyik partjáról a másikra, sőt még egyik világrészből is a másikba s kalapdobozban is szállíthat holttestet, ha úgy akarja. De az életkörülményekkel és esetlegekkel teljes s a leggondosabb tervek, javaslatok s elméletek is dugába dülnek gyakran hajszálnyi akadékon.

A tetemúszató mese megkészült. Beránczigált önmagába egy csomó élő embert. A ledér észszel folytatott vizsgálat valószínűvé tudta tenni a mese kereteit, egyébbel azután nem is törődött. A zsidók elleni gyűlölködés lobogó szenvedélyei közt az emberek képzeldése megelégedett a puszta keretek látszatával. A belső tartalmat nem vizsgálta, nem is ismerte. Sejtelve se volt a tiszalöki éjjeli vallatásokról. Hiszen még nekem se volt, a kinek pedig magas kötelessége volt mindent gondosan megfigyelni. Ma is akad még ember, a ki esküszik a tetemúszatásra. A balvélekedések mindig vetekednek a józan felfogásokkal s gyakran ők a győzők.

Ha tehát tisztán akarunk látni, meg kell vizsgálnunk a dolgok belső valóságát.

Fogel és Smilovics még a tetemúsztatási mese szerint is csak úgy keveredhetett a dologba, ha ők már előre is értesülést nyertek valahonnan az egész tervről. De hogy a művelet létrejöhesse, a holttestet valakinek már korábban Eszlárra, vagy Eszlár közelébe kellett varázsolni; másként Grósz és Klein azt nem szállíthatta volna Tisza-Szent-Márton füzeseibe. El se képzelhető, hogy más módon történhetett volna az egész.

Csak hogy a titkos tanács furfangjának és a vizsgálat ügyeskedésének határt szabott a lehetetlenség.

A holttest eredetét ki kell nyomozni, ha az csempészt holttest volt. A holttestet nem úgy hordja a szél, mint a falevelet. A tiszalöki vallatás állíthatott ugyan elő tanukat és hamis beszédeket, de ezek mind nem érnek semmit, ha a holttest eredetét földéríteni vagy legalább is valószínűvé tenni nem lehet.

Ám a vizsgálóbíró bölcsesége ezt meg se kísérletté. Fogéit is csak annyira akarta Tisza-Lökön rábírní, hogy fogadja el Smilovics hamis tanúságát igaznak s vállalja magára a csempészetben való részességet.

De Fogel Amselban sziklára bukkant.

Vallatásának történetét a nyilvános tárgyaláson 1883. évi július 5-én beszélte el.

Egy évvel előbb, július 20-án vitték Nyíregyházára lakásáról, Fejéregyházáról. Csak két-három órát töltött a börtönben s vitték nyomban Tisza-Eszlárra. Úgy mondja el, hogy egy grófnő házában zárták el. A faluban

csakugyan volt akkor egy grófi kastély. Ott hallgatták ki, de a grófi kastély a jegyzőkönyvben nincs említve. Elmondta híven tutajozásának történetét, de határozottan tagadta a tetemúsztatási vádat.

Szemébe állították Smilovicsot, a ki egyenesen a szemébe mondta, hogy ő gondoskodott a holttest megkerítéséről. Ő szeme közé köpött Smilovicsnak. Ez a megvetésnek legmagasabb jele, mely az észak-magyarországi zsidóknak különös szokásuk. A szembeköpés egész napkeleten el van terjedve a mohamedán vallású fajoknál Tibetig és Kínáig. Bizonyára a zsidók is onnan hozták valahonnan Ázsiából. Haragot, méltatlanságérzetet, botránykozást, utálatot, megvetést fejeznek ki vele. A felindulás egyik természetes mozdulatának kell tekintenünk. Némely állat is gyakorolja haragjában, meglepésében vagy ijedtségében. Ilyen a kígyó, a medve s némely macskafajta.

A szembesítés nincs említve a jegyzőkönyvben, a mi természetes. Jelen volt a kihallgatásnál és szembesítésnél a királyi alügyész is, a mit tilt a törvény. De a szembesítést is tiltja a vizsgálóbírónak. Ez a nyilvános tárgyaláson a tárgyalásvezető elnök joga és feladata.

Fogel szilárd maradt a szembesítés után is. Ekkor a királyi alügyész kiment a szobából, csak hárman maradtak bent: Fogel, a vizsgálóbíró és Karanczai fogházőr. Újabb faggatás minden siker nélkül. A vizsgálóbíró dühbe jön s fékezhetlen indulatában saját kezével arczul üti Fogelt. Fogel, bár élemedett, de eléggé magabíró ember, az ütésre se el nem ájul, se meg

nem tántorodik. A vizsgálóbíró vékony dongájúnak látszó fiatalember, keze nem súlyos.

Ezután kiviszik a grófi kertbe s Karanczaira bízzák. Ez a fogházőr a cipővarga mesterségét tanulta. A cipővarga húzza-vonja, fészíti, rámaazza, varrja, szegezi, lyukasztja ragasztja, nyesegeti a bőrt. Karanczai azt hitte, Hogy az emberrel is oly könnyen lehet bánni, mint a cipellőbőrrel. Megbízói is azt hitték, hogy Karanczai elég ügyes erre. Csak elég gonosz és furfangos volt. Faggatta, ijesztette s kecsgettette Fogelt. Szentül el akarta vele ott a kertben hitetni, hogy legfeljebb két-három hétig ül, ha szépen bevall mindent, a hogy' Smilovics cselekedte.

Fogel nem hallgatott rá.

Újra bevitték a szobába a vizsgálóbíró elé. Újabb sikertelen faggatás. A vizsgálóbíró ekkor azt parancsolta, itassanak vele vizet. Karanczai behozott két kancsó vizet. Smilovicsot újra eléje állították s ez újra szemébe mondta, hogy ő beszélt neki először a holttestről, ő ígért az úsztatásért 500 forintot s ő adott előre 80 forintot. Fogel szilárdul ellenállt e beszédnek is. Ekkor megittatták vele a vizet s kivitték a kertbe.

Este átkísérték Tisza-Lökre.

Minden áron vallania kell. – így gondolta a vizsgálóbíró. Ha nem vall: megszakad a tetemúsztatás fonala és egész eddigi munkája hiábavaló lesz, mert az ál tetem kilétéről s honnan való eredetéről semmit se fog tudni

Tehát vallania kell, ha kínzás árán is.

Éjszakára tyúkólba zárták, a mely tele volt tyúkkal.

Tudni kell: mi ez! Kevés ember sejti, mit jelent tyúkólban tölteni az éjszakát!

Hogy aludni nem lehet, az még kicsiny baj. A tyúkok álmodnak s álmukban hol egyik, hol a másik hangosan beszél. A kakas éles, harsogó hangon kiáltja ki az időt, mint a tárogató. Éjjeli tizenegy óraker először, éjfél után egy óraker másodszer, három óraker harmadszer. Zárt helyen és szenderegő ember fülében kegyetlen hang ez.

De ez semmi.

A tiszalöki tyúkól fáskamrának készült, padlása gerendákból és léczekből. Oda felmennek a tyúkok fogaslótrán s teleülnek a gerendákat és léczeket s a ki oda nem fér, az ott guggol a létra fokain. Egyetlen hely sincs a tyúkólban, a hol az álló ember feje felett tyúk ne üljön. Oda volt két nap előtt bezárva Grósz Márton is. Ő szerrinte ötven-hatvan tyúk lehetett ott.

A tyúk ürülékének irtózasos szaga van. Még nehezebb és erősebb, mint a holttestnek. Kivált nyár közepén, a mikor a tyúk főleg rovarral táplálkozik. Undort, émelygést, ájulást idéz elő az a szag. Menekülni tőle nem lehet. Lefeküdni se lehet. Elmondta azt Grósz Márton. A tyúkól padozatán halmokban hever a hetek, hónapok óta felgyülemlett guanó. A ki arcra feküdnék rá: irtózasosat kellene szenvednie. A ki hanyatt feküdnék rá: annak arca, szeme, orra lenne tele az állati ürülékkel.

De a legnagyobb baj mégse ez. Hanem a mindenféle férgek. Ám legyünk kissé természettudósok s vessünk egyetlen szempillantást a férgekre.

A tyúk kedves és hasznos állat. Esze, beszélő képessége, vidámsága, rettenthetlen bátorsága, kicsinyeiről való gondoskodása bámulatos. Lelki élete a legfőbb természetű tünemények közé tartozik. Mindig csodálkozom, hogy nagy írói képességgel nincs még gyönyörűen megírva s kedves olvasmányul nincs az ifjúság kezébe adva.

De a hol nem tartják tisztán éjjeli tanyáját s nem ápolják eléggé: ott meglepi a féreg. Nemcsak a tyúkot lepi meg. Még nem jutottam halászmadárhoz s kisebb vagy nagyobb csérhez a Balatonon, a melynek feje, nyaka, szárnya tele ne lett volna a tyúk férgeivel.

A tisztátalan tyúkólat meglepik a tetvek, a balha, a csótán, az óvantag. Egyik gonoszabb és utálatosabb, mint a másik. Tele van velük a föld, a padló, a fal s a falnak és fának minden sarka és repedése s az embert is csak úgy megrohanják, mint a tyúkot.

Napkeleti népek jól ismerik ezt a veszedelmet. Sok ezer év előtt is ismerték már. Mózes második könyve leírja azt a tíz csapást, melylyel az erős boszúálló Jehova isten meglátogatta Egyiptom földjét és népét, a miért a makacs büszke Fáraó el nem engedte költözni a zsidókat a szolgaság földéről az Ígért földre. A szentírásbeli harmadik és negyedik csapás megvan nálunk mindig a tisztátalan tyúkólakban. A földnek pora átváltozik tetvekké s ártalmas férgekkel megtelik minden. Ház, konyha, éléstár, nyugvó ágy, főzőedény, étkező-asztal, még az istenáldotta kenyér is. Így mondja a szentírás.

Az óvantag, a tyúkólak e rettenetes lakója, micsoda állat az!

Hugó Viktor a költészet teremtő erejével írja le »A tenger munkásai« című regényében, hogy a fenevadak miként pusztítják el az emberek életét s miként emésztik föl az eleven húst és vért. Az oroszlán, a tigris, a farkas, a czápa, az óriáskígyó s különösen az irtózatosszázkarú, a Polypus Gyganteus. De az óvantag nem jutott eszébe. Talán nem is ismerte.

Apró állat. Nem nagyobb egy hosszúkásnak képzelte lencseszemnél. Népünk azt hiszi, hogy öt-hat képes megölni egy anyatyúkot egy éjszaka. Tyúkjaink gyakran szomorúan tántorognak az udvaron, vagy félreállnak egy sarokba, bokor alá, árnyékba és ott gubbasztanak. Nem szólnak, nem csevegnek, nem társalognak, nem esznek, bizonyosan óvantag marta meg őket az éjszaka.

Éjjel és sötétben jön elő a repedésből orvul, észrevétlenül támad. Az ember szagát megérzi három méter távolságból. Rögtön rárohan. Vért szí, csípése égő, fájdalmas. A többi féreg csípése hozzá képest csak gyöngye viszketés. Színe undok, szaga utálatos, fél tőle s kerüli őt még a mezők erős idegzetű pusztai embere is.

Efféle tyúkólabba, ilyen férgek közzé zárták Fogel Amselt. Itt töltötte az éjszakát. De kitöltötte. Elszánt-sága meg nem csökkent.

Reggel bevitték a kertilakba a vizsgálóbíró színe elé.

Újra faggatták.

– Én igazságban vagyok, hallgassák ki huszonnégy tanúmat, ne bántsanak.

Így felelt.

A vizsgálóbíró megint arculütötte mérgében. De azután kiment a szobából. Hanem ottmaradt Karanczai. Nyomban belépett egy magas, vörös ember, a csendbiztos, s komoran azt kérdezte Fogeltól:

– Tudod-e, ki vagyok én?

– Én nem tudom, én itt idegen ember vagyok.

– Nohát én vagyok a csendbiztos s engem a törvényszék meghatalmazott, hogy addig üsselek, míg az igazságot meg nem mondod.

Fogel így folytatta tovább elbeszélését a törvényszék előtt:

Ő azt felelte, ha ütik is, ha agyonütik is, ő semmit se tud a holttestről, hallgassák ki tanúit, azok igazolják másuttlétét.

A csendbiztos azt mondta:

– Nézz a szemem közé!

Ő odanézett s erre a csendbiztos háromszor felütötte az állát öklével. Rögtön tele lett a szája vérrel.

Vizet hoztak neki, hogy száját mossa ki. Azután a csendbiztos azt parancsolta: igyék vizet. Karanczai hozta a vizet kancsóban. A kancsó azonban eltörött s akkor vederben hozta. Ő ivott. Ha nem ivott, töltötték bele a vizet. Utóbb nem tudott lábán állni, elesett a földre. Ott a vizet kihányta. Ezután újra a csendbiztos elé állították, ki tovább folytatta a faggatást. De ő csak azt mondta: ő nem tud semmit. Ekkor három vagy négy pohár keserű vizet kellett innia. A csendbiztos nagyon haragos volt s haragjában megivott két pohárka pálinkát.

Sőt még őt is megkínálta pálinkával, de ő nem fogadta el.

Újabb faggatás következett, de ő következetes maradt, ő mást nem mondhat, mint a mit eddig mondott. Ekkor kezét zsineggel hátrakötötték s egyik halántékán Karanczai megfogta a haját s a hajánál fogva föl akarták emelni. A hajhúzás épen a halántékon a legfájdalmasabb. De nem tudták fölemelni, mert a haja kiszakadozott.

Ezután se vezetett sikerre a faggatás.

Ekkor azt parancsolták neki, vetközzék le. Le kellett vetköznie anyaszült meztelenre. Kivezették a szomszéd szobába. Az vastagon tele lett hintve szalmával. Azt parancsolták: feküdjék le a szalmára. Rémületében azt gondolhatta: megpörkölik, mint a hízott disznót. De nem tették. Inkább rémítgetés volt az egész. A mint' ott a szalmán feküdt meztelenen, megint felszólította a csendbiztos, hogy valljon. Ha nem vall, lábánál fogva fölakasztja.

Fogel már ezt is hitte kínjában és rémületében, de azért Smilovics hamis tanúságát még se tette magáévá.

– Holttestről semmit se tudok. Hallgassák ki tanúimat.

Ezt ismételte untalan.

A csendbiztos úgy látta, Fogel el van szánva a halálra inkább, semmint a tetemúsztatás bárgyú meséjét erősítse meg. Abban hagyta tehát a további nyaggatást és erőltetést. A további kínzást már nem vélte célszerűnek. S azután felelőssége is eszébe jutott némileg. Bánjék el tovább a zsidóval a vizsgálóbíró, ha úgy akarja. Hiszen neki még csak kihallgatnia se lett volna szabad.

Fogel felöltözött. De a csendbiztos parancsára rögtön mennie kellett Tisza-Eszlárra a vizsgálóbíró elé. Karanezai vitte a vallatás sikertelenségéről az izenetet.

Jellemző volt az Eszlárra vonulás módja is.

Mikor felöltözötte az udvarra kilépett Fogel, egy talyiga már készen állott, egyes ló eléje fogva, az ülésben Karanezai és egy szolgabírói hajdú ült s egy pandar lóháton. A parancs az volt: a ló orra előtt kergessék Fogelt.

Míg a városból ki nem értek, rendes lépésben mentek. Azután ügetésre fogták. Elöl Fogelnek kellett futni a pandúr lova előtt, a pandúr után a talyiga Karanezaiával. Fogelnek valósággal futnia kellett, különben nyaka közé és inaira húznak a karikással. Így fenyegették s Fogel elhitte ezt.

A tiszta löki szolgabírói lakástól a tiszta-eszlári községhezáig épen 8 kilométernyi az út. Július 21-én éktelen meleg volt s nagy por az egész utón. Fogel a tyúkólban egész éjjel nem aludt, egész éjjel és egész nap nem evett, folyton faggatták és gyötörték, annyi vizet itattak vele, hogy kinjában a földön fetrengett, s ily állapotban a pandúr lova előtt kellett futnia több mint egy földrajzi mérföldön át.

Minő durvaság ez! Minő törvénytelenység ez! Minő vakmerő bűn az igazságszolgáltatás embereitől!

Eszláron a grófi kertben volt elzárva estélig. Éjjel Nyíregyházára kísérték társaival. Szomorú volt ez az éjszakai út, melynek részleteit később beszélem el.

Július 22-én hajnalban érkeztek Nyíregyházára. Ott

Fogelt egyes kicsiny börtönodúban magánosan helyezték el. Itt volt 12 napig, augusztus 2-ig.

A faggatás itt is tartott, Smilovicsot itt is szemébe állították. A vizsgálóbíró csak abban erősködött, hogy fogadja el Smilovics állítását, a mely szerint ennek Eszeny körül nyolczvan forintot adott a holttest szállításáért.

Nem fogadta el.

De most már ismerte a vádat s magányos odújában volt ideje és alkalmja végiggondolni tutajútján s visszaemlékezni az út minden napjára és éjszakájára. Huszonnegyed magával tutajozott, volt hát tanúja elég, a kikkel másuttvoltát – az alibit – igazolni tudta. Okos ötlet támadt elméjében.

Egyik szembesítésnél azt mondta Smilovicsnak:

– Mondd meg hát, melyik napon adtam én neked 80 forintot?

S odafordult a vizsgálóbíróhoz.

– Mondja meg ezt nekem a tekintetes úr is!

Smilovics és a tekintetes úr egymásra néztek. A napot egyik se tudta. A meséből kifejejtették. Nem jutott eszükbe eddig napot határozni s azt a mesébe beilleszteni.

Smilovics és a tekintetes úr együtt bementek más szobába s ott hosszú ideig tanakodtak. Azután visszajöttek és Smilovics csakugyan mondott egy napot. Hogy azon a napon hol jártak: jól tudta Fogel s nyomban, most már harmadszor, kérte alibi-tanúinak kihallgatását.

Hiába kérte. Utóbb is csak három tanút hallgattak ki, kikre már hivatkoztam. Popovies, Hörka és Horba Bazilt. Ezek feleletét is csak nagy általánosságban jegyezték föl. Mind a három igazolta Fogéit. Valószínűleg még meggyőzőbben igazolta volna a többi húsz tanú. Ezek megkérdezéséről csak akkor lett volna joga a vizsgálóbírónak lemondani, ha Fogéit mint ártatlant elbocsátja.

Azonban a vizsgálóbíró nem ártatlan zsidót keresett, hanem bűnös zsidót.

Dehogy bocsátotta el Fogelt. Sőt külön sötét egyes odúba zárta el tovább, mint három hétre.

Rettentő erőszak! Csupán elítélt bűnöst lehet és szabad ekként gyötörni s azt is csak akkor, ha a börtön rendet veszélyesen forgatja fel. Vizsgálati foglyot soha se szabad, bármit csinál. Ha embert öl a börtönben: akkor sem szabad. Előbb bírāja elé kell állítani s elítélni.

Azt hitte a vizsgálóbíró, hogy a sötét egyes odú majd megtöri a sáfárt. Hiszen szabadsághoz szokott ember számára iszonyú gyötetés is az. Nem látni embert, nem látni napvilágot heteken át! Csakhogy az igazságért meg kell jegyezmem, hogy e hihetetlen eljárásban még vétkesebb volt a királyi alügyész, ki első sorban felelős azért, a mi a börtönben történik.

A sáfár nem tört meg, hanem a helyett megbetegedett. Súlyos és fájdalmas betegség lepte meg az agyonkínzott s már élemedett 50 éves embert. A törvény, széki orvos járt hozzá. Azért mégis benthagyták a sötétben három hétig.

Utóbb, mint említém már, Egressi Nagy László királyi ügyész kezéből kivették az ügyet s Havas Imre királyi ügyészre bízta. Ez a budapesti törvényszék királyi ügyésze volt. Országszerte tudták, hogy a zsidók iránt nagy ellenszenvet táplál s abból nem csinál titkot. Rideg és szigorú felfogás vezette mindenben. De a mellett erős jogérzet s nagy kötelességtudás élt benne. S alig tette be lábát Nyíregyházára s alig ismerkedett meg ott az emberekkel és viszonyokkal: a sok erőszak és törvénytelenység láttán lelke elborult. Rögtön erélyesen fogott a dolgok rendezéséhez. A vizsgálóbírónak meg nem engedte a börtönökben való szabad kalandozást. Fegyelemre szoktatta a börtönőröket. Karanczait is rendre tanította s egy pillanatig se engedte meg a tiszalökihez hasonló nappali s éjszakai kirándulásokat. Meghallgatta a panaszokat s orvosolta a jogtalan sérelmeket.

Fogel is jelentkezett nála panaszra. Meghallgatta őt is. Az agyongyötört sáfár elmondta az eszlári és tiszalöki kínzásokat. Megkérdezte ezekre nézve Karanczait is, a ki előtte őszintén bevallotta az eszlári és tiszalöki vallatások minden részletét: – a disznóólat, a tyúkólai, a vízzel itatást, meztelenre vetkőztetést, bántalmazást s mindent.

V.

(Gros Márton vallatása. – Klein Ignácsot gyötrik, sanyargatják. – Solymosi Eszter ruhájának kérdése. – A községi bíró Haditanét akarja a vádba keverni. – Grószberg Leone. – Cseren Andrásé jelleme. – Hamis tanú. – Tanúágtételének részletei.)

– –A tiszalöki titokra tartozik Grósz Márton és Klein Ignác vallatása is. Elég részletesen adta elő a nyílt törvényszéki tárgyaláson szomorú kalandját mind a kettő. A tárgyalás tizenharmadik napján, július 5-én került rájuk a sor.

Az előző 1882-ik év július 17-én, hétfőn, a vizsgáló bíró minden felőtt zsidó férfit berendelt Eszláron a községházához. Ott volt akkor már Smilovics. Az volt a feladat, hogy Smilovics megmutassa, hogy a zsidók közt ki az a Grósz és ki az a Klein, a ki az ő hamis vallomása szerint Tisza-Szent-Mártonban a holttestet hurczolta. A vizsgálóbíró valóságos színjátékot rögtönzött, hogy a felismerést biztosítsa.

Ha Smilovics igazán beszél, erre semmi szükség. Hiszen akkor jól ismerte Grószt is, Kleint is s nem kellett a felismerés végett őket vagy harmincz zsidóval összekeverni és Smilovics elé úgy állítani. Az igazság azonban az, hogy Grósz és Klein sohase volt Szent-Mártonban és sohase szállított holttestet s mind a kettő tökéletesen igazolta június 9-től 12-ig való otthonlétét, vagyis a jogtudósok úgynevezett alibijét.

Szentül meg vagyok győződve, hogy Smilovicsra holttestszállítókként úgy akarták Grószt és Kleint rátuk-

málni, hogy Smilovics még maga se vegye észre, miként történik a dolog.

Smilovics azt mondja, egészen véletlen dolog, hogy ő épen Grószra és Kleinra utalt. Ép úgy utalhatott volna másra is. Valakire kellett utalnia. A kényszerítés alatt s mások kínzásának láttára saját apjára is rávallott volna.

Grósz nem hitte, hogy véletlen az egész. Ő vakmerő nyíltsággal beszélt el a törvényszék előtt, hogy ő rá és Kleinra Ónody Géza eszlári birtokos és országgyűlési képviselő különösen haragudott, Ónody Géza az időben különös mozgékonyt fejtett ki a zsidók elleni gyűlölség szításában, a vérvád vizsgálata alatt rendszerint ott volt a vizsgálóbíró társaságában, július 17-én is jelen volt a községházánál, mikor a zsidókat oda csődítették, tehát ő szentül hiszi, hogy valamely módon Ónody Géza haragja volt az az ok, a mely Smilovics figyelmét ő ellene és Klein ellen irányította.

Van-e, vagy nincs igaza ebben Grósznak: nem lett kiderítve. Se Ónodyt, se a vizsgálóbírót e tárgyban nem hallgatta ki az ítélobíró. Grósz állítása puszta állítás maradt. Smilovics maga is, mint említettem, véletlennek mondja Grósz és Klein kijelölését.

Tény azonban, hogy Grósz és Kleint külön állították s a többi zsidóktól elkülönítették. Smilovics bent volt a községházban s annak ablakján nézett ki. Grósznak és Kleinnak azt parancsolták, hogy külön állva nézzenek az ablak felé, még pedig nyitott szemmel a nyári napba nézzenek. Mind a kettő panaszkodik,

hogy ez a kényszerített napbanzés több perczen át kínos dolog volt. Smilovics akkor mondta, íme, ez a Grósz s ez a Klein szállította fakó szekéren Tisza-Szent-Mártonhoz a holttestet.

Este kilencz óra után nagy szélben és porban Grósz és Kleint elhajtották Tisza-Lökre. A pandúrok lova előtt kellett gyalog járniok s éjjeli tizenegy óra tájban értek oda. Grószt a tyúkólba zárták éjszakára, Kleint a lóistállóba.

Grósz élénk színekkel adja elő, minő kínos és utálatos állapot ötven-hatvan tyúkkal együtt férgessel teljes tisztátlan tyúkólba tölteni az éjszakát.

Másnap kedden, július 18-án kezdődött az igazi faggatás.

Grószt se fogházőr, se pandúr, se csendbiztos nem nyaggatta. Csak a vizsgálóbíró beszélt vele. Részint fenyegette, részint édes kecsgetésekkel biztatta, hogy vegye magára a holttest szállítását. Grósz különben is makacs és indulatos természetű ember volt, haraggal és kereken utasított el magától minden gyanút és ráfogást. Smilovicsot mikor ez szemébe mondta a vádat, kegyetlenül összegazemberezte. A vizsgálóbíró nem is sokat bajlódott vele ez után. Még e napon visszakisértette Eszlárra s ott valami sötét helyre, pinczébe vagy hova elzáratta. Július 19-ét és 20-át a sötét odúban kellett töltenie éjjel nappal.

Kleinnal másként bántak. Hozzá több reményt kötöttek. Hogy tőle kierőszakolják Smilovics hamis vallomásának megerősítését, ahhoz jobban bíztak.

A vizsgálóbíró nagyon csalódott. Klein bátor, önéretes, okos férfiúnak bizonyult.

Az első szembesítés történetét csaknem szórói-szóra így adja elő július 17-ről:

Grósz után rákerült a sor. A mint a községház szobájába behívták s ott a vizsgálóbíró közölte vele Smilovics vádját, ő azt mindjárt szemtelen hazugságnak jelentette. A vizsgálóbíró haragosan rivallt rá.

– Hát maga, jó madár, így mer beszélni?

S parasztos módon, kemény káromlással szidta. Klein nem ijedt meg.

– Ejha, – úgymond, – még azt se hittem volna ám, hogy vizsgálóbírótól ily szavakat lehessen hallani!

– Még azt meri mondani? Hiszen itt van a vallomás arról, mit cselekedett. Az a vád terheli, hogy ilyen meg ilyen lóval és szekérral holttestet szállított Tisza-Szent-Mártonba s ott átadta azt Smilovicsnak.

Klein egészen jóhiszemben azt feleli:

– Méltóztassék csak annak a falunak a nevét még egyszer elmondani, hogy el ne felejtsem. Szeretnék ráemlékezni: voltam-e valaha abban a faluban.

A vizsgálóbíró gúnyolódásnak vette e szavakat.

Mindjárt pofon vágom!

Klein odatartotta az arczát.

– Méltóztassék!

Ez már gúny volt. De ez úgy meglepte a vizsgálóbírót, hogy fenyegetését be nem váltotta. E helyett tovább folytatta a faggatást:

– De azt elismeri, hogy ott járt Tisza-Szent-Mártonban?

– Nem én. Soha híret se hallottam ennek a falunak.

– Majd szemébe mondja Smilovics, a kinek ott átadta a holttestet.

– Azt szeretném én már látni!

Erre Smilovicsot behívták s ez a vizsgálóbíró szavaira csakugyan szemébe mondta Kleinnak a tetemszállítási mesét. Kleinnak feltűnt, hogy Smilovics, a míg neki szemébe beszélt, egy perczig se tudott nyugodtan maradni, a szobában, hanem izgatottan fel és alá járkált s félve húzódozva ejtette ki száján a hamis beszédet.

– Mert ő is kénytelen sorsban volt!

Így jellemezte Klein a szembesítési jelenetet.

Ez még Tisza-Eszláron történt.

Az éjszakát s július 18-ának délelőttjét Tisza-Lökön a lóistállóban töltötte. Csak délután négy órakor ment be hozzá Karanczai s vezette őt a gyümölcsös kertben levő pandurlakásba vagy üvegházba, a hol több vádlott társát már annyira gyötörték. Ott a vizsgálóbíró várt rá.

– Klein, én jót akarok magával, – szolt a vizsgálóbíró – miért okoz magának bajt? Ismerje be szépen a holttest szállítását, nem lesz ebből semmi baja. Előbb-utóbb úgysis kénytelen lesz bevallani.

– Ha kényszerít – úgymond Klein, – akkor kénytelen leszek bevallani, mert kínozni nem engedem magam, de igazság szerint én a szállításról semmit sem tudok.

A vizsgálóbíró Karanczaival visszavezetette a lóis-

tállóba s Karanczai ráparancsolt, hogy le ne feküdjék, el ne aludjék.

Este kilencz óraker megint jött hozzá Karanczai s elvitte egy szobába, melynek két ablaka függönnyel volt bevonva – gyertya égett az asztalon.

A szobába Vay György csendbiztos lépett be s így szólt hozzá:

– Te vagy az a jó madár?

– Én vagyok.

– Hát elismered-e, hogy a holttestet te szállítottad?

– Nem ismerem el.

– Hát engem ismersz-e?

Nem.

– Dehogyan nem, csak nézz rám jól.

Klein némi daczczal felelt:

Látom tetőtől talpig, még sem ismerem.

A csendbiztos nagyot káromkodott s kardját kirántotta. Klein megjegyezte.

– Inkább egyszerre vegye el az életemet, semmint kínozzon. Ha kényszerít, magamra veszem a holttest szállítását.

A csendbiztos dühbe jött. Klein állát fölütötte s parancsolta Karanczainak, hozzon be egy kupa vizet. Közben kegyetlenül káromolta a zsidót.

Karanczai behozta a vizet s elővett egy sörös kancsó alakú literes poharat s Kleinnak egymásután három pohár vizet meg kellett innia.

– Beszélj zsidó!

– Semmit se tudok mondani.

Tovább töltötték beléje a vizet s e közben elkezdtek előtte beszélni a tetemszállító mese részleteit. Valami Bezdéd nevű falut is említettek, hogy ő és Grósz ezt is útba ejtették, mikor Tisza Szent-Mártonba vitték a holttestet.

Klein fülelt a beszédre, a mennyire tudott, de közbe rosszul lett. Tántorgott, lábain alig tudott állani, egyszer a csendbiztos arcuzul is ütötte, de a mikor már el akart esni, Karanczai megfogta, egy hosszú karos ládához vezette, s arra leültette. A csendbiztos ekkor pálinkát adott neki s ez némileg enyhítette rosszullétét.

Azonban a mesét csak tovább folytatták. Községeket soroltak föl egymásután, hogy Klein és Grósz hol jártak, merre jártak. Elmondták, milyen volt a kocsi, milyenek a lovak s miféle holttest. Utóbb Klein kínjában azt mondta:

– Tudok már mindent, el tudom mondani az egészet.

Ebben a perczen, alig ejtette ki száján a szavakat, ott termett a vizsgálóbíró. Klein úgy adja elő, hogy a vizsgálóbíró ott állott az ajtó mellett. Kóka Sándor pandúr, a ki az egész eseménynél jelen volt, úgy adja elő, hogy a vizsgálóbíró az ajtón kívül hallgatódzott mintegy félóráig. Ennyi ideig tartott ugyanis az itatás, ijesztgetés és mesélgetés. Ennyi idő kellett ahhoz, hogy Klein megtanulhassa, emlékezetébe véshesse a mese részleteit.

Kétségtelenül így történt a többi vádlott beoktatása is. S Matejnéél, Herskónál, Smilovicznál egyelőre sikerült is, de Csepanicsnál, Fogelnél, Grósznál, Kleinnál

nem sikerült. Test a kínzásnak, lélek a faggatásnak ezeknél ellent tudott állani.

Kleinnál azonban csak hajszálon mult a dolog.

Ő egy pillanatban, mint láttuk, már elhatározta, hogy a mesét magára veszi. Akkor volt ez, a mikor a vizsgálóbíró a szobába betoppant.

De Klein, a mint őt papirosával s író tollával meglátta, megint magához tért.

– Én istenem, – úgymond, – nagy szerencsétlenség lesz ebből, nagy bajt szerzek magamnak. Ártatlan vagyok én, miként vallják én magamra efféle dolgot?

Kezeit tördelte. Tusakodott lelkében. Könyörögve fordult a vizsgálóbíróhoz.

– Tekintetes bíró úr, ne kényszerítsen olyasmire, a mit én el nem ismerhetek.

A vizsgálóbíró türelmetlen volt már. Éjjeli tizenegy óra körül járt az idő. Ráivallt Kleinra.

– Hát te kutya zsidó, még most se akarod elismerni?

Klein felt a gyötréstől, azt hitte, tovább nyaggatják.

Elhatározta, hogy vall.

A vizsgálóbíró elővette papirosát s elkezdett írni.

Följegyezte Klein vallomását.

Klein szóról-szóra elmondta mindazt, a mi a csend-biztos és a fogházór mesélgetéséből a fejében maradt. Grósz neve azonban sehogy se jutott eszébe. Csak annyi motoszkált fejében, hogy neki egy eszlári zsidóval együtt kellett a holttestet szállítani s mikor a vizsgálóbíró azt kérdezte, kivel kocsikázott hát együtt? – így felelt:

– Lichtman Jakabbal.

– Kinek a lovain?

– Az ő lovain.

S folytatta tovább a mesét szakványban. Ha már benne volt, ő se akart ostobábbnak látszani, mint a többi mesemondó. De azért mégis össze-visszakuszálta Herskó és Smilovics egész tudományát.

Elmondta, hogy éjnek éjszakáján értek valahová a Tisza partján. Talán ott lehetett Tisza-Szent Márton. Lichtman azt mondta: itt álljunk meg, fogja ki a lovakat, s adjon nekik enni. Ő ezt megcselekedte. Lichtman a sötétben elment valahová, őt pedig elnyomta az álom, lefeküdt s elaludt. Egyszer csak érzi, hogy valaki megtaszítja a lábát. Fölbred, fölnéz, Lichtmant látja, a ki visszajött s őt fölbresztette. Fölkelt, föl szerszámozott, kocsijával megfordult s hazatért Tisza-Eszlára.

A vizsgálóbíró kérdezte.

– Hát miért jártak ott?

Erről a kérdésről jutott eszébe a mesének az a része, mely a holttetemről szól.

– Úgy éreztem, valami holttest volt a kocsiban.

A vizsgálóbíró méregbe jött. Látta, hogy a zsidó összehadar mindent, átabotába beszél s szavaira nem lehet adni semmit. Mérgében a zsidót mellbe lökte.

Klein a lökésre leesett ülőhelyéről s eszméletét elvesztette. Se látott, se hallott ezentúl. Két kupa víz már gyomrában volt, megzavart gyomoridegei pillanatilag már az agyát megtámadták. Karanczai s egy baj du megfogta, ketten kivitték s az istállóban az alomra lökték.

A vizsgálóbíró jegyzetei nem kerültek az ügy iratai közé. Július 18-ról nincs jegyzőkönyv, mely Klein vallomásáról szólna.

Ez természetes.

Klein elfeledte a mesebeli Grószst s e helyett Lichtman Jakabot szőtte-fonta beszédébe. Ámde a vizsgálóbíró ekkor már igen jól tudta, hogy ez az a Lichtman Jakab, a ki minden napjáról s napjainak minden órájáról jegyzőkönyvet vezet, mindenhova tanukkal jár s minden tanúját föl is jegyzi. Lichtman tehát oly fényesen tudta igazolni alibijét, mint a deli napfény. Akkor pedig dugába dül Herskóék és Smilovicsék minden ostoba meséje.

De még más jelentős ok is volt.

Smilovics Klein társa gyanánt nem Lichtmanra, hanem Grószra lett beoktatva s azért a július 17-iki tiszta-eszlári szembesítésnél Grószst és nem Lichtmant jelölte ki tetemszállítónak. Ezt most már valahogy vissza kellene csinálni, Smilovics fejéből Grószst ki kellene venni, s helyébe Lichtmant rátukmálni.

Csakhogy Smilovics is eszes és ravasz ember. Hátha egykor mégis magába tér s az egész kihallgatási csel szövényt majdan elárulja a védőnek s a törvényszéknek?

Mi lesz akkor?

Mindezt meggondolta a vizsgálóbíró s azért jónak látta a Klein vallomásáról szóló jegyzeteket összetépni és megsemmisíteni s azokról a vizsgálat további folyamában mélyen hallgatni. Kihallgatta ő még Kleint július 28-án, szeptember 2-án és 17-én is, szembesítette

is Smilovicssal akárhányszor, de többé neki a tiszalöki vallomást elő nem hozta. Ám azontúl Klein is megmaradt szilárdul az igazság mellett s a mesének egyetlen részletét se vállalta magára, sőt alibijét teljesen igazolta.

A vizsgálóbíró hát kudarcot vallott tetemúztatási meséjével.

Herskóból ugyan kierőszakolta, hogy ő átvette a holttestet Smilovicstól, s e vallomást elfogadta s magára vette Smilovics is, Matej is, de odáig már a vizsgálóbíró nem tudott eljutni, hogy hát Smilovics hol vette, kitől kapta a holttestet?

Fogéitól nem kapta, mert ez minden gyanú alól kitisztázta magát. Grósztól és Kleintől se kapta, mert ezek is tökéletesen igazolták magukat. De ha magukra vállalták volna is a tetemszállítást, még akkor se ért volna vallomásuk semmit, ha a holttest honnan való származása ki nem derült volna. Erre pedig a vizsgálóbíró még csak nem is gondolt.

Honnan került tehát elő a mesebeli holttest?

Égből eredt? Földből támadt? Madár hozta? Szélvész sodorta?

Mit ér a titkos tanács fufangja, a vizsgálóbíró ügyeskedése s a csendbiztos durvasága, vallató vize, hüvelykszorító gyűszűje s férgekkel teljes tyúkóla, de mit ér Matej, Herskó, Smilovics minden beismerése is, ha a főkérdésre nincs felelet?

A vizsgálóbíró azonban nem törődött a főkérdéssel; tovább botorkált a maga tévelygő utain. Föltette magá-

ban, hogy a mesét kiegészíti azzal: miként került az eltűnt lánykának, Eszternek ruhája az idegen tetemre.

Herskó ugyanis azt beszélte július 6-iki hamis vallomásában, hogy Smilovics már Tárkánynál június 11-én figyelmeztette őt, hogy a mikor majd tutajával s a holttesttel Eszlár alá ér, ott egy barna arcú asszony vár rá, a ki 30-35 éves életkorú lehet, egy csomó ruha lesz nála, azt majd átadja s ebbe a holttestet fel kell öltöztetni. Így is történt. Dél tájban haladtak el Eszlár alatt a tutajok. Herskó látta a parton azt az asszonyt, a mint a folyamon nézegetett fel és alá. Ruhacsomag a kezében. Herskóék csak délután 2-3 óra tájban kötöttek ki Eszláron alul, de a folyamnak nem keleti oldalán, a hogy Eszlár fekszik, hanem nyugati oldalán, a tiszaladányi parton. Ide csolnakon ment át az asszony. Herskó elébe ment s átvette a ruhát. Az asszony e szavakkal adta át: »Itt vannak ezek a ruhák, «Tankéi küldötte neked arra a holttestre.« Az asszony zsidó nyelven mondta e szavakat.

Így mesélt Herskó.

Nincs határa annak a bárgyúságnak, a melylyel a titkos tanács ezt kigondolta.

Miért és miként került volna Solymosi Eszter ruhája Máramaros vármegyébe Jankel kezébe? Micsoda ok bírhatta volna erre a zsidókat? Ha pedig mégis Jankel kezébe került: miért nem adta volna ő át a ruhát Herskónak ott és akkor, a hol és a mikor a holttestet átadta? Olyan buták csak nem lehettek a zsidók, hogy titkos műveletük esetleges fölfedeztetését kétszeresen

megkönnyítsék. Egyszer a holttest ide-oda hurczolásával, azután meg a ruházat ide oda csempészésével. S azután e fajta titkos munkát minél kevesebb emberrel szokás végezni. Miért kellett volna a ruhaátadás rejtélyébe egy eszlári zsidó asszonyt s egy eszlári vagy ládányi révéaszt vagy halászt is beavatni? Hiszen más a zsidó asszonyt a mondott helyen a Tisza nyugati partjára át nem szállíthatta fényes nappal.

De még ez mind semmi.

Ha a zsidók emésztették el a lánykát: ennek ruhája természetesen az ő kezükbe jutott. De hát miért őrizték volna ezt a ruhát hónapokon át? Tegyük fel, hogy a gyilkosság után április 1-én vagy 2-án mindjárt el nem ásták vagy el nem égették. Tegyük fel, ámbár, ha a holttestet nyom nélkül el tudták tüntetni: kétségtelenül eltüntették volna a ruhát is.

Azonban május óta már folyt ellenük a vizsgálat. Hetek óta már nagy csomó zsidó nyavalygott Nyíregyháza börtöneiben. Ha előbb nem is, már akkor csak meg kellett semmisíteniök a ruhát, a gyilkosságnak esetleg kétségtelen tárgyi jelenségét. A közpéldabeszéd szerint Isten gyakran elveszi a gonosztevő eszét. Ám a mikor tízen-huszan vannak a gonosztevők s őket nem is érik tetten, nem űzik sebtlen: akkor van idejük észre-térni. A vérvád babonájában nincs bent a megölt szűz ruhájának ereklyeként őrizése. Hiszen ha a május 19-én megindult vizsgálat után valamelyik eszlári zsidónál az eltűnt lányka ruhájából csak egy tenyérszövet találtak volna is: nincs az a hatalom, a mely amaz izgalmas

korszakban a legiszonyúbb vádtól meg tudta volna őket menteni. Miért őrizgették volna tehát a ruházat darabjait?

Ezen ugyan nem akadtak fönn azok, a kik a mesét kikoholták. Tudták, hogy a tömegnek indulatok által elvakított része nem lát igazán s mindent elhisz, a mi a zsidók ellen irányul.

A vizsgálóbíró tehát annyira, a mennyire ki akarta egészíteni a mesét s megakarta mutatni, hol rejtőzött időközben az eltűnt lányka ruhája.

Az eszlári mindentudó bíró Farkas Gábor készen állott a segítségre. írásban, hivatalosan jelentette, hogy az eltűnt lányka ruháját Buchta Szigfridné, született Nováki Amália eszlári lakos adta át Herskó Dávidnak.

E nő bábaasszony, ágostai vall'su, 50 éves, feddhetlen előéletű. Hogy a községi bíró mi alapon gyanúsította, hogy a ruha mikor, miként s ki által került volna valamikor a kezébe: ezt föl nem derítették, komolyan nem is kutatták.

Már kora és alakja se vág össze Herskó 30-35 év körüli barna asszonyával. Szemébe is állították Herskónak és Matejnek, de ezek csak a fejüket csóválták, mikor meglátták. Ő maga indulatosan utasította el magától ezt a vádat.

A vizsgálóbíró nem tehetett mást: zsidó asszonyt kellett keresnie a ruha átadására.

Herskó Dávid és Csepkanics György július 8-án a helyszínén megmutatták a Tisza partján azt a pontot, a hol a tutajok valósággal kikötöttek. Ez a pont a

Tisza nyugati partján, a ládányi oldalán van. Ettől három-négyszáz méternyire van egy halásznak, Viskei Andrásnak halászgunyhója, a hol csónakja is ki szokott kötve lenni. A mese szerint a ruhaátadó asszony a kikötött tutajok irányában csónakon ment át az eszlári partról a ládányi oldalra s minthogy ide legközelebb Viskei csónakja van, tehát valószínűség szerint az ő csónakján kellett átmennie.

Herskó nem vallott Viskeire. Azt mondja, az esti szürkületben nem láthatta jól, hogy a ruhavivő asszonyval ki vezeti a csónakot. Viskei András 58 éves, kis tokaji lakos egész határozottan vallja, hogy se ő, se fia, se azon a helyen, se másutt sohase szállított át asszonyt az egyik partról a másikra.

Más halászt vagy révészt kellett keresni, a kinek csónakja van. Ez Hegedűs Benjámín eszlári lakos, révész, 41 éves korú kálvinista. Sehogy se emlékezik, hogy a szeklenczei tutajosok kikötésének napján, június 16 án vagy 17-ikén vitt volna át valakit a Tiszán. De arra igenis emlékezik, hogy az utóbbi hetekben, június és július havában három zsidó asszonyt több ízben vitt át a ládányi oldalra. Ez a három asszony Junger Adolfné, Veiszstein Lázárné és Fájérlicht Mártonné volt. Mind a három eszlári.

Tisza-Ladány falu épen szemben fekszik Tisza-Eszlárral a nyugoti parton. Egy holt Tisza partján fekszik, a mostani parttól másfél kilométernyire. Laknak zsidók Ladányban is. A ládányi zsidók is az eszlári zsinagógát szokták használni. Az eszláriak, különösen a

zsidók gyakran át szoktak járni a szomszéd faluba. A szomszédolás különösen zsidó szokás. Mindenki egészen természetesnek találta, hogy Benjámin révész gazda akárhányszor vitt át a Tiszán zsidó asszonyt.

De az a három asszony a vizsgálóbíró faggatására kereken és határozottan elutasított magától minden gyanúsítást. Egyébként is tiszta múltú mind a három, semmi jelenség ellenük föl nem merült.

Hát hiszen ez se nagy baj. Ruhaátadó asszonynak mindenesetre kell lenni, mert e nélkül a mese csonka maradna. A mily úton-módon Matej berántotta Herskót, Herskó Smilovicsot, Smilovics Fógelt: azon úton-módon asszonyt is lehet keríteni. Csak a hivatalos szertartás színéről nem szabad megfélejtkezni.

Július 19-én vagy tíz asszonyt odarendel a vizsgálóbíró a községházához. Nyolcz zsidót, egy németet s egy ágostait, – ez volt Buchtáné. Szembeállítja velők Herskót s ezt felszólítja: válaszson az asszonyok közül, kire van gyanúja, ki adta át neki a ruhát?

Csodálatos szerencséje volt a vizsgálóbírónak. Van Eszláron vagy ötven zsidó asszony; ő csak nyolczat választ ki szembesítésre s íme, már e nyolcz közt megtalálja Herskó a magáét. Eámutatott Herskó Grószberg Leónéra: ímhol az asszony, úgy véli, ez adta át a ruhát, – bizonyosan nem tudja, nem is mondhatja.

Az asszony 40 éves, születési neve Klein Katalin, van férje és családja, előélete minden folt nélkül való, erkölcsi bizonyítványa jó.

De nem vallott vele szerencsét a titkos tanács.

Az asszony nyelves és bátor, mint a nőtény oroszlán. Nem ijed meg senkitől. Úr, pandúr, apátúr nem kerekedik föléje. Minden keresztvizet leszed arról, a ki szemtől-szembe ellent mer neki mondani, mikor neki van igazsága. Kereken tagad mindent. Csúffá teszi az egész mesét. A nyöszörgő Herskót úgy leszólja, hogy alig látszik ki a föld porából. Nem bír vele senki.

De egy tanú mégis akadt, a ki szembe szállt vele keményen és bátran. E tanú volt Cseres Andrásné.

Érdekes jelenség ez a tanu s még érdekesebb az a körülmény, hogy mikor és miként lett tanú? Ha ez a tanú nincs: kevesebb alkalmam lett volna bepillantani abba a sötétségbe, melynek leple alatt komoly kísérletek folytak a zsidók ellen tanukat szerezni s azok elméjét kiegészíteni.

A tanú Cseres Andrásné, születési neve Bodnár Mária, tiszalöki születésű, eszlári lakos. Vagyona nincs. Ő is, férje is napszámos munkás. Harmincz éves életkorú, kálvinista vallású. Különös sajátsága, hogy a falusi zsidó nyelvet teljesen érti és jól beszél. Ez a zsidó nyelv nem más, a hogy már említettem, mint a közönséges német nyelv az északi magyarországi zsidók különös hangoztatásával beszélve. A magyar vidékek népe ezt a nyelvet csak zsidóktól hallja s azért csak zsidó nyelvnek tartja. Nem is tudja, hogy az német nyelv. Ha igazi német, vagy keresztyén beszél előtte e nyelven, arról is azt mondja: zsidóul beszél.

Cseres Andrásné megtanulta ezt a nyelvet. Valami másfél esztendeig volt mint szegény zsöllérlány szolgál-

latban egy tiszalöki metsző zsidónál, ott tanulta meg. Nagy ritkaság ez. Éles figyelő képességre mutat. Nagyon kevés efféle példa van a magyar nép kebelében. Ez egynél többet én nem tudok. Az eszlári nép tudott Cseres Andrásnének e tulajdonságáról. Bámultak is, de nevettek is érte. Legények, lányok gyakran incselkedtek vele e miatt s gyakran kérték ünnepnapok délutánján, hogy beszéljen zsidóul. Mondja el a Miatyánkot, vagy a hiszekegyet, vagy adja elő, hogyan beszél a zsidó asszony lúddal, malaczczal, kotlós-tyúkkal zsidóul. Ha jó kedve volt, engedett a kérésnek. Nagy mulatság lett ebből. Egyébként is tudta utánozni a falusi zsidókat. Ha ezek élénken beszélgetnek vagy vitatkoznak egymással: nemcsak nyelvük mozog, hanem szemük, szemöldökük, fejük, mind a két kezük, mind a két válluk, még a derekuk is. Hol előre, hol hátra hajolnak. Azonkívül hangjuk hol száll, hol emelkedik s hangsúlyozásuk is eltér a magyar beszéd hangsúlyozásától. Kivált ha napközben vagy este imádkoznak. Nem közönséges halk mormolás imádságuk, mint a keresztényeknél, hanem hasonlít az énekléshez s azonfelül használnak orrhangot és torokhangot is, mint az arabok és héberek. A magyar paraszt füle sajátságosnak, idegennek, feltűnőnek találja ezt s mezei ember szokása szerint nevetni tud rajta. Cseres Andrásné tökéletesen tudta utánozni a zsidókat.

1882-ik évi áprilistól kezdve tizenöt hónap telt már el, a mióta Solymosi Eszter eltűnése miatt szakadatlanul folyt a vizsgálat Tisza-Eszláron a zsidók ellen.

A vérvád babonájáról ezer alakban és módosulásban beszéltek az emberek. Időnkint alig volt más tárgya a közbeszédnek. De Cseres Andrásné nem keveredett különösen a társalgásba. Nem haragudott a zsidókra. Ellenszenv se volt benne a zsidók irányában. Ismerte is, meg is szokta őket jól, sokáig szolgált zsidóknál, jó helye volt is náluk. De nem is tudott semmit a vérvádról. Legalább soha senki előtt el nem árulta, hogy tud valamit.

1883-ik év június 23-án már javában folyt a nagy per nyíregyházi tárgyalása, a mikor éppen szombatnap reggelén előáll Cseres Andrásné, elmegy Farkas Gábor községbíróhoz s bejelenti, hogy ő nagy dolgokat tud s most már csak elmondja, hogy a zsidók hatalmától megmentse a keresztyénséget. Vegyék az ő szavát fontolóra.

Nosza bíró, jegyző: tollra, papirosra, írók csak íziben, a mit ez a tudós menyecske komolyan beszél!

Írták.

Két nagy és fontos körülményről tett tanúbizonyságot. Az egyik az: miként, hova és mikor temették el a zsidók a megölt keresztyén szűz holttestét.

Április 1-én történt, Eszter eltűnésének napján. Férje, Cseres András, alkonyattájban hazajött Tokajból a szőlőmunkából, meg vacsoráltak, lefeküdtek. Aludtak is már egy sort, a mikor ő nagy zúgásra felébredt. Házuk szemben van Grószberg Leóék házával. Az utca csak öt ölnyi széles. Kinéz az ablakon, hát Grószbergék háza előtt és udvarán nagy csomó zsidó seregei. Jönnek-

mennek az udvaron is és különösen a kertben. Idegenek és eszláriak vegyesen.

– Hány zsidó volt ott?

– Nem egy, kettő, három; se nem tizenhárom; több volt az még huszonháromnál is. A jó Isten számlálta meg őket.

Csaknem versben beszélt a jó asszony a törvényszék előtt.

Megütközött a zsidók e nagy gyülekezetén. Leszállt az ágyról, az ablak alatt volt egy láda, arra térdelt s úgy nézte a zsidókat. Nem ismerte őket. Csak Szűszman Jakabot ismerte fel. A holdvilág szépen sütött. Egy csúf idegen zsidó is volt köztük. Borzas, szőrös, bozontos sapka a fején, térdig harisnya a lábán, hosszú kaftán a testén, mint a papok reverendája.

Megismerte Grószberget is, a mint tipegett, jajgatott s a kezeit tördelte.

– Istenem, mit tettünk, mit cselekedtünk?

Odament hozzá a bozontos sapkájú idegen zsidó s a vállára veregetett.

– Ne félj semmit, nem lesz belőle semmi baj!

Grószberg akkor bement a szobába, de nyomban megint kiment a kertbe. Egy kiáltás hangzott:

– Hozd a villát, kapát és ásót!

Ki kiáltotta ezt: nem tudja. De vitték a szerszámokat s a kertben ástak velük. A kapa le is esett a nyeléről, mert tágan állt rajta s ott a kertben ütötték nyelére újból.

Valami fél óráig nézegette őket az ablakon át s oda-szólt a férjének:

– Kelj fel csak, nézz körül, mit csinálnak a zsidók!

A férj azonban nem kelt fel, tovább aludt. Csak annyit mondott az asszonynak:

– Hagyj nekem békét, én alhatnám. Ha dolgoz van velük, eredj magad!

Azonban ő se ment. Megunta a látványt, visszament ágyába s aludt nyugodtan reggelig.

– Íme, ez az egyik tanúság.

Se reggel, se azután soha el nem mondta a zsidók ez éjjeli sereglését se férjének, se másnak, se a szomszédoknak, se Grószbergéknek. Ezt maga is beismeri, de férje, Cseres András is hűségesen bevallja a törvényszék színe előtt.

De hát hihető ez az éjjeli jelenet?

Még a vérvád őrzöngő hirdetői se hittek el belőle egyetlen szót se. Mulattak a menyecske eleven képzelődésén s vakmerő nyilatkozatán. De azért a sajtó komolyan használta fel.

Valami csakugyan történt azon az éjszakán Grószbergéknél.

Emlékezünk ugyanis, hogy Solymosi Eszter eltűnésének napján, este néhány zsidó összejött a zsinagóga pitvarában valami italmérési viszálykodást kiegyenlíteni. Ott volt Grószberg is, Szüszman is.

Szüszmannak volt egy beteg gyermeke. Volt Weiszstein Lázárnak is. Szüszman megkérte Grószberget, hogy hajnalban vigye el kocsiján kis betegjét Nagy-Kállóba Józsa András megyei főorvoshoz, a ki nagy tudományáról és szerencsés gyógyításáról híres volt több várme-

gyében. Ei is vitte. Kora hajnalban indult el vele a Weiszsteinék kis betegjével.

Ebben az ügyben tanácskozott Grószberg a másik hét zsidóval. Ezek el is kísérték hazáig. Ezeket csakugyan láthatta Cseres Andrásné. De ásóról, kapáról, bozontos fejű idegen zsidóról, Grószberg jajgatásáról szó se lehetett. Mindezt a szájas menyecske tizenöt hónap múlva gondolta ki. S bizonyára a titkos tanács valamelyik tagja is segített neki ezt kigondolni.

S mindezt azért, hogy a vérvád annál jobban megerősödjék a szűzölő zsidók ellen.

A másik tanúság talán még érdekesebb. Ezt így adja elő Cseres Andrásné:

Ama pénteki napon, a mely a csonkafüzesi holttest felbukkanását közvetlenül megelőzte, ő átment Grószbergékhez, a kik boltosok, hogy egy darab szappant vegyen hitelben. Éppen akkor jött haza valahonnan Grószberg Leó s azt mondta tőle pár lépésnyi távolságból feleségének:

– Eredj Jakabhoz, vedd át tőle a ruhát, vidd el a nagyfalui fűzeshez s ott add át.

Az asszony durczásan azt felelte:

– Én nem megyek, eredj a fekete fenében te magad.

Grószberg erre odament a feleségéhez, szelíden megfogta s nyájasan így szólt hozzá:

– Eredj csak. Előbb menj, öltözzél fel.

Ezt azért mondta, mert az asszony egy tehénganéjba lépett s e miatt papucsá piszkos lett. Cseres Andrásné e beszédet hallva, nem is kért szappant, hanem a zsidó

asszonynak segített öltözni s papucsát ő törülgette meg. Az asszony azután elment. Cseresné nem látta, hogy ruhát vitt volna valami csomagban magával.

Egész nap nem látta Grószbergéket. Napnyugta felé megint átment hozzájuk szappanért. Éppen akkor jött haza az asszony. Oly későn, hogy mindjárt sábesz lett, a mi azt jelenti, hogy nemsokára feljött a csillag.

A férj azzal fogadta a feleségét:

– Hol voltál ily sokáig? Azt hittem, már a Tiszába fuladtál!

– Nem tudtam a nagyfalui fűzesnél a ruhát átadni, le kellett mennem a löki fűzeshez.

– Megmondtad-e, hogy felöltöztessék a holttestet? És hogy miként kössék kezére a füstékes kendőt?

– Megmondtam!

E beszélgetést hallotta Cseres Andrásné. Így adja elő legalább.

Ez volt a vallomás tartalma.

A községbíró rögtön futott Cseres Andrásnéval a szolgabíróhoz, a ki már jó előre értesítve, ott volt éppen Tisza-Eszláron. A szolgabíró jegyzőkönyvet vett fel s azt gyorsfutár által beküldte Nyíregyházára az alispánhoz, az alispán pedig még ugyané napon déltájban értesítette a törvényszéki elnököt s áttette hozzá az iratokat.

Már június 19-ike óta folytattuk naponként a nagy per nyilvános tárgyalását. E napon is ülés volt reggeli nyolcz órától délutáni két vagy három óráig.

Az elnöknek a törvények szerint az lett volna kötelessége, hogy e közbejött esetről nyílt ülésen értesítse

a törvényszéket, a vádhatóságot, a védőket s a vádlottakat. Nem ezt tette. Hanem azt tette, hogy nyomban felhívta Bary aljegyzőt, mint vizsgálóbíró, menjen Tisza-Eszlárra s hallgassa ki Cseres Andrásné. Bary aljegyző pedig nyomban végzést hozott, elrendelte saját uri személyének Eszlárra utazását, s erről írásban értesítette még a törvényszék nyílt ülésén a közvádoló királyi főügyészi helyettest. Hogy ez is utazzék vele, ha akar, Eszlárra. Ha nem akar, azzal se törődik.

Ilyen gyorsaságot nem ismert eddig Európa.

Tisza-Eszlár és Nyíregyháza között se vasút, se távíró, se távbeszélő, a távolság pedig 20-22 kilométernyi a használt utakon s Eszlárhoz Tisza-Lök is vagy 7-8 kilométernyi út.

Cseresné jelentkezik a községi bírónál reggeli 8 órakor. Elbeszélgetnek, ha nagyon sietnek is, legalább egy óra folyásáig. Ha a szolgabíró lóhalálában értesítik is, s az sebtén Eszlárra jön is: eltelik másfél óra. A jegyzőkönyv felvétele legalább egy órai munka s ez alatt a jelentést is meg kell írni s levélborítékba tenni az alispánhoz. Délelőtt tizenegyre jár az idő, mikor a lovas legény a levéllel elindul Nyíregyházára. Odaér déli 12 órára, az alispán már bizonyosan várja. A levelet átveszi, feltöri, elolvassa, iktatóba küldi, a törvényszéki elnökhöz szóló átíratot megfogalmazza, leírítja s a kiadóhivatal különös gyorsaságával elküldi. A törvényszéki elnök tárgyaláson van. Mindegy. A küldeményt beviszik hozzá, elolvassa, elnöki iktatójába bevezetteti, s az utasítást megfogalmazza, leírítja s

aláírja a vizsgálóbíróhoz. A vizsgálóbíró is elolvass mindent s végzést hoz, azt leírja és egy példányban a végzést már délután egy s két óra közt a közvádlnak kezébe juttatja, a ki szintén a tárgyaláson van elfoglalva.

No hát ez a munka nem rendes munka. Ha császárt gyilkolnak meg, vagy ha Szent Péter temploma gyulád ki: még akkor se fejtenek ki ekkora gyorsaságot az aluszékony, vagy fejükvesztett hatóságok. Szentül meg voltunk győződve, hogy az egész Cseresné-féle dolgot Farkas Gábor községbíró jó gondosan már az előző napokban elcsinálta, s rendbehozta s június 23-án csak a külső alakot adták meg neki.

Az asszony nyelves, bátor és fontoskodó. Ha ő az 1882. évi április 1-e és 2-ika közti éjszakán látta volna az összesereglett idegen zsidókat, a hogy képzelete szerint Solymosi Eszter holttestét Grószbergék kertjében elásták: vajjon várt volna-e ennek elmondásával 15 hónapig? El lehet-e azt gondolni, hogy erről se férjének, se másnak, se a hatóságnak soha egyetlen szót se mondott volna?

És azután Grószberg és felesége jól tudták, hogy Cseres Andrásné tökéletesen érti és beszél a falusi zsidók nyelvét. Velük rendszerint zsidóul beszélt, ha a boltba valamiért betért, vagy mosni, kapálni náluk napszámában volt. Vajjon elképzelhető-e, hogy előtte és jelenlétében beszélgettek volna június 16-án arról, hogy a zsidó asszony vigye el a tutajosok számára Solymosi Eszter ruháját, hogy abba az idegen holttestet felöltöztessék?

Cseres Andrásné azt beszéli a bíróság előtt, hogy a nép gyakran zúgott Tisza-Eszláron a zsidók ellen. Ez igaz lehet. De legjobban zúgott 1882. évi május és június hónapokban. És épen akkor beszélt volna előtte a két zsidó nyíltan a legnagyobb és legveszélyesebb titokról: Eszter ruhájáról.

Bolondság!

Ha van hamis tanú a világon: Cseres Andrásné hamis tanú. S hamis tanúságának tartalmát is durva parasztos furfanggal gondolták ki.

Hiszen csak parányi bírói ész mellett is Grószbergék kertjét meg kellett volna vizsgálni, vajjon hát ott porladnak-e az eltűnt lányka csontjai? S azután tovább kellett volna nyomozni, vajjon ki az a Jakab, a kinél Eszter ruhái vannak? Ha pedig csakugyan ott voltak valamelyik Jakabnál: hát miért nem szállíthatta az a Jakab azt a ruhát Herskóhoz és Matejhoz s miért kellett volna ebbe Grószbergéket is és Cseres Andrásné-t is beavatni?

A titkos tanács gyanút akart a tömegben a zsidók ellen támasztani s a gyanút meggyökereztetni s terjesztetni akarta oly módon, melylyel a tömeg agyához legkönnyebben oda lehet férközni. Erre szolgált a ruhaátadás ötlete is.

Ám Herskó minden ijedtsége és gyávasága daczára se merte Grószbergné-t egyenesen és határozottan gyanúsítani. Csak annyit mondott, hogy némileg ő hasonlít ahhoz a nőhöz, a ki a ruhát a Tiszán át a ládányi partra vitte. E rávallás semmivé tételére elég volt a

különben is bátor Groszbergnének határozott, kemény tagadása s megdöbbentő szembeállása. Nem bírt ő vele még Cseres Andrásné se.

Valami más terhelő jelenséget is kellett tehát Herskó ingadozó nyilatkozatán Gószbergné ellen keresni. Ez a más jelenség Cseres Andrásné tanúsága lett volna, ha beválik.

Groszbergnét gondosan kikérdeztük: mi bírhatta Cseres Andrásnét a terhelő vallomásra?

Azt felelte, hogy Cseresnével mint szomszédok mindig jó viszonyban voltak, de 1883-ban ő márcziusi csirkéket költött és nevelt, de csirkéit Cseres Andrásné disznaja mind fölfalta. E miatt ő a községi bíró előtt megerelte, kinek szavára akként egyeztek ki, hogy Cseres Andrásné a kárt napszámmal leszolgálja. De nem tartotta meg az egyezséget s e miatt is viszálykodtak s később mindennapos lett köztük a viszály a miatt is, hogy Cseresné malaczai az ő burgonyáját a földből kitérték. Így lett haragosa Cseresné.

S vajjon ő bíró elé merte volna-e idéztetni Cseresnét merte volna-e holmi csirke és burgonya miatt bíróilag zaklatni, ha Cseresné ily borzasztó titkokat tudott volna ő róla? Inkább tyúkkal, kaláccsal, pénzzel, jó szóval tartja éveken át, semmint okot és alkalmat adjon Cseresnének a nagy titok elárulására.

Ez az ok a leghevesebb zsidó-gyűlölőt is lefegyverzete. Az emberek lelkiállapota is a természet törvényeinek tárgyias nyilatkozása. E törvényeket pedig agyonfeleselni nem lehet, a mikor ilyen világosak.

Különös gondot fordítottunk arra is, miként és mikor határozta el magát Cseres Andrásné erre a valamásra? Miként tudja érthetővé tenni késlekedését s több mint egy éven át való hallgatását? A hamis tanú, ha eszes, nagyon vigyáz ugyan minden szavára, de nyilvánvaló volt, hogy a menyecske bőbeszédű, nagyon szeret fecsegni, bizton reméltük, hogy nyújt valami felvilágosítást.

Nyújtott is.

Azt mondta: folyt már néhány napon át Nyíregyházán a nagy per tárgyalása, mikor Tisza-Eszláron az a hír terjedt el, hogy a perben a zsidók nyernek, a keresztyének pedig vesztenek. Ez ösztönözte arra, hogy tanuskodjék. Azt gondolta, pokolra jut különben a lelke.

Azt kérdeztem:

– Mit ért az alatt, hogy a keresztyén vészt, a zsidó pedig nyer?

Szójátékkal felelt:

– Azt értem, hogy a keresztyénség veszítette el Esztert, pedig a zsidók veszítették el s most mégis a keresztyéneket nyomják.

– Honnan tudja, hogy a zsidók veszítették el őt?

– Csak a zsidóknak kellett elveszteni. Hallottam én ezt.

A magyar népnyelv a bírói kivégzés helyét vésztőhelynek nevezi. Ez a szó: elveszteni, – két jelentésű. Ha valakinek rossz üzletben kárba megy a pénze, vagy valakinek meghal a felesége vagy fia, így mondják: elvesztette pénzét, elvesztette feleségét, elvesztette fiát.

– Ez a szó egyik jelentése. Ez értelemben mondja Cseres Andrásné, hogy a keresztyénség elvesztette Solymosi Esztert.

De elveszteni azt is jelenti: valakit életétől szándékosan megfosztani. Méreggel, fegyverrel, éheztetéssel, kínzással vagy egyéb tudatos erőszakkal kioltani az életet. Elvesztés az is, a mikor bírói Ítélet alapján valakit akasztófán vagy nyaktilon kivégeznek. Így értette Cseres Andrásné, mikor azt mondta, hogy a zsidóknak kellett elveszteni Solymosi Esztert.

Nem hittem ugyan, hogy csupán a babonás hit bírta rá Cseres Andrásnét a hamis tanúskodásra, hiszen a nyilvános tárgyalás folyamán a titkos tanács tetemes számú hasonló tanút állított a bíróság elé, valamennyit pedig nem vezette a babonás hit, de azért beszédéből mégis kitűnt, hogy a vád babonája mélyen gyökeredzik a lelkében.

A lelkekben ma is dolgozik még a babona. Nem annyira, mint a boszorkányhívés elmúlt korszakában, de azért a felfogásra, gondolkozásra, képzelődésre, sőt még a tanúskodásra is van hatása. Kivált ha vallási vagy felekezeti indulattal tud szövetkezni.

Cseres Andrásné érzései s ösztönei közé befurakodott a vallási és felekezeti indulat is. Bizonyítja ezt az a kijelentése, hogy őt a tanúságtételre a zsidók győzelmétől s a keresztyének bukásától való félelem bírta. Eszes asszony volt. Könnyű szerrel rá nem tudták venni a tanúskodásra. Ha a tanúskodás könnyen állt volna nála: nem várt volna azzal tizennégy hónapnál

tovább. Csakis azzal bírták rá, hogy ő mentheti meg a keresztyénséget.

Az ő tanúskodása egyébiránt a tiszalöki titkok köze szorosán véve nem tartozik. Csak azért ismertettem itt, mert az ő beszéde Grószberg Leone tanúskodásával függ össze, – az pedig csakugyan a tiszalöki titkok egyike, a hogy Grószberg Leonét a mesebeli áltetem felöltöztetésébe belekeverték.

VI.

(A foglyok éjjeli behajtása Nyíregyházára. – Vajjon valósággal megtörténtek-e a gyötrő, sanyargató vallatások? – Matej, Csepkanics és Herskó panasza a kínzatások miatt. – Matej csodálatos visszaesése. – Bűnös tagadása. – Mit ér az eskü?)

Ezzel a tiszalöki titkos vallatások története véget is ért.

E vallatások kisebb-nagyobb megszakítással július 5-étől 21-ig tartottak. Kisebb részük Tisza-Eszláron, nagyobb részük Tisza-Lökön.

Csepkanics szilárdul ellentállt minden kínzásnak. Nem vallott. Hasonló szilárdságot tanúsított Fögel, Grósz, Klein és Grószberg Leoné. Grószberg Leonét különben nem is gyötörték, Tisza-Lökre se vitték.

Vallott azonban Matej, Herskó és Smilovics. Az ő vallomásuk valószínűvé tette a holttestüsztatás szövevényes meséjét. Vallomásuk részleteit nyomban szétkürtölte a sajtó. Országszerte, világszerte mindenki elhitte a mesét. Maguk a zsidók is hitték. Még maga Smilovics is szentül hitte időnként, pedig ő már jól

tudta, hogy a mesének az a része, mely tőle ered. csakugyan valótlan. Szentül hitték a titkos tanács tagjai is, noha ők is jól tudták, hogy Matej, Herskó és Smilovics vallomása minő kínzások, gyötörtetések és megfélemlítések szüleménye.

Csepkanics, Grósz, Klein, Fógel és Grószbergné vallomásait gondosan titokban tartották. Ezeket nem közölték a hírlapokkal. A nagyközönségnek nem akartak módot nyújtani arra, hogy a mesét megbírálhassa s annak valósága vagy valótlansága fölött komoly megfontolással dönthessen.

Július 21-én este indították útnak Tisza-Eszlárról az összes foglyokat Nyíregyháza felé, hogy őket a börtönben elhelyezzék.

A foglyok vonulása szomorú látvány volt. A vizsgálóbíró és a királyi alügyész nem is akarták, hogy a közönség ezt megláthassa. Elhatározták, hogy éjjel történjék a vonulás.

Sokan voltak. Egy írnok, Karanczai és Cséplő János fogházőr, Kóka Sándor pandúr ló nélkül, két pandúr lóháton: ezekből állott a kíséret. Smilovics, Herskó. Csepkanics, Fógel, Grósz, Klein: ezek voltak a foglyok.

Nem egy módon bántak a foglyokkal. Herskó iránt elnéző volt a titkos tanács, mert ő vallott. Smilovics Jankel különös kedvenczé vált, mert ő nagy ügyességgel vallott. Kapott is pálinkát, szivart, dohányt eleget. S jó szót is, dicséretet, elismerést.

Ehhez képest rendelkezett a vizsgálóbíró és a királyi alügyész.

Szereztek egy talyigát és egy szekeret. A talyiga kétüléssel, a szekér négyüléssel.

A szekérbe ült a vizsgálóbíró írnoke, a kocsis, Cséplő és Karanczai fogházör és Herskó. Kényelmesen mentek.

A talyigába ült Róka Sándor pandúr és Smilovics Jankel. Smilovics jól evett-ivott s az úton kedvére dohányzott. A többi fogolynak gyalog kellett mennie a két, lovon ülő pandúr előtt. E két pandúr Juhász János és Kazimir József volt.

Ámde Grósz és Klein helybeli családos ember s mindegyiknek lova, talyigája volt. Miért kell nekik éjszaka és gyalogszerrel menniök a két lovon ülő pandúr előtt? Egyik se elítélt, egyik se rab. Mind a kettő bizton tudja, hogy ártatlan.

Kérték, hogy engedje meg a vizsgálóbíróóság, hadd töltsék nyugodtan az éjszakát, hadd alhassák ki magukat, a tiszalöki kínzás nagyon elgyötörte őket, az éjszaka úgysis nyugalomra való s nekik joguk van az alváshoz.

Megtagadták.

Grósz Márton indulatos ember. A törvénytörő határozat daczra ingerli. Most már nem kéri, hanem törvényesen joga szerint követeli, hogy mind ő, mind Klein saját lovukon, talyigájukon mehessenek Nyíregyházára. Ő nem bűnös, nem elítélt.

Durván utasították el e követelését. Előre, gyalog, a ló orra előtt.

Grósz erősebb ember volt, mint a többi. Csepkanics öreg. Klein gyöngé. Főgel beteg. Mind a három kegyetlenül megnyaggatva. Napok óta nem ettek, nem ittak,

nem aludtak rendszeren. Az éjszakákat disznóólban, tyúkólban, pinczében, vagy vallasás közt töltötték. Fógel állni is alig tudott lábain.

Nyíregyházaig vagy 24 kilométer az út. Egészséges, erős embernek is gyalogszerrel öt-hat óráig tartó nappali út. Miként végzi ezt éjjel az az elcsigázott sereg?

Mindegy, csak előre!

Esti 9 óra után, már a teljes alkonyatban indultak. A pusztákon, a dülő utakon át, éjfél felé értek ki a tokaj-nyíregyházi állami útra, a varjú-laposi csárda körül. Fógel saját erejével nem tudott menni. Annak megengedték, hogy a szekér saroglyáiba kapaszkodják kezeivel, a szekér majd elvonszolja.

A királytelki tanyák körül meg kellett pihenni. A foglyok félóra lefekhettek a meztelen földre a csillagos ég árnyékában.

Ámde világossal nem volt szabad Nyíregyházára bemenni. A város közönsége meglátta volna a szántalmas csoportot. Sietni kellett, hogy hajnal előtt ott legyenek.

– Előre!

Könnyű ez annak, a kinek van jártányi ereje. De mit csináljon a szerencsétlen Fógel?

Grósz Márton káromkodott, mint a jégeső. Belevesszett Karanczai fogházörbe, a ki legjobban erőltette a kegyetlen utazást. Fógel Amsel egy szót se szólt, csak nyögött. Nagy beteg volt. Föltápászkodni még föltudott a parancsszóra, de menni már nem volt képes, feje lenyaklott.

– Mit csináljanak vele?

Ott nem hagyhatják. A parancs az, hogy gyalog kell neki mennie. De hát lófarkára kössék vagy kezét a lőcshöz hurkolják?

Szerencsére van szíve a pandúrnak is. Róka Sándor megkönyörült a nyomorulton. A vörös Smilovicsot lelökte maga mellől a talyigáról s helyébe odaültette Fógelt. Így aztán mire világosodni kezdett: szerencsésen beértek Nyíregyházára s eljutottak a börtön fenekére.

Fógel nagy beteg lett, sokáig nyomta az ágyat.

Grósz Mártont felelősségre vonták házsártosságáért, melyet útközben követett el. Hogy merészelte Karanczai fogházórt összeszidni? Kapott büntetesként tizennégy napi sötét odút és magánosat.

– Majd megbolondultam. Tizennégy napig se eget, se földet, se embert nem láttam.

Így panasolta el sorsát 1883-ik évi július 5-én a törvényszék nyilvános ülésén.

*

Most már az a kérdés tolul elénk, vajjon igaz volt-e mindez? Vajjon nem túlzás és elfogultság vezette-e a tollat, mely a tiszalöki titkok történetét leírta?

Magyarország elvégre is mívelt ország. A magyar nemzet szabadságért és igazságért s a haladás nagy vívmányaiért tenger vért ontott századok óta. Népe mívelt, értelmes, szelíd és munkás. Alkotmánya különösen becses és gazdag s törvényei olyanok, mint a mívelt nagy nemzetek törvényei. Bíróágai jók, bírái

tanult és művelt férfiak. Hősei, költői, tudósai, törvényalkotói jelentőséggel bírnak az emberiség egyetemes fejlődésében.

Vajjon megtörténhettek-e a tiszalöki dolgok? Vajjon el lehet-e hinni, hogy ott tyúkólba, disznóólba s pinceszébe zárták el az embereket s vizitatóval gyötörték, meztelenre vetkőztetéssel rémítették s hüvelykszorító gyűrűvel kínozták és vallatták a gyanúba vett tanúkat és vádlottakat? Vajjon a rég múltnak sírjából föltámadhatott-e egy pillanatra a középkor a maga sötét babonáival, erőszakos tisztviselőivel, kínzó vallatásával és ostoba boszorkány-pöreivel?

Nincs nemzet, a mely biztos lenne arról, hogy egy szempillantásig különös izgatottság nem vesz rajta erőt s agya a józan gondolatot s az ítélet tisztaságát rövid időre el nem veszti. A lelkeknek ma is vannak még sötét rejtekeik. Vallási túlbuzgóság, vérvád, faji és felekezeti gyűlölet ma is lappang még ama rejtekekben. Jöhet idő, a mikor ezek egyike, vagy másika kipattan, lángra gyúl, erőre kap s múltó napokig elárasztja a társadalmat s úrrá lesz az elmék és szívek fölött.

Ilyen idő volt a vérvád szaka Magyarországon. Ez ugyan semmit se ment ki, de sokat megmagyaráz. De azért mégis meg kell vizsgálnunk, ha röviden is, a tiszalöki titkok valóságának bizonyítékait.

Mindazok, a kik Tisza-Lökön szenvedtek, panaszukkal a törvényszék nyílt ülésén előállottak. Herskó, Smilovics, Fögel, Klein és Grósz részletesen elmondották a vallatás minden részletét. S panaszukat különösen Bary József

aljegyző, Egressi Nagy László királyi alügyész s főleg Vay György csendbiztos ellen irányozták, de terhelték Karanczai József fogházort is.

Bary Józsefet és Egressi Nagy Lászlót a törvényszék nyílt ülésében e vádakra nem hallgatták ki. A védők ugyan több alkalommal jól indokolt előterjesztést tettek kihallgatásuk iránt, de a törvényszék ezt nem rendelte el. A vizsgálóbíró és az alügyész a panaszokról s a védők előterjesztéseiről részint közvetlenül, részint a sajtó útján nyomban értesültek, de azért se a törvényszék előtt, se a sajtóban a dologról nem nyilatkoztak.

Hallgattak.

Ez a hallgatás gyanús volt. Eleve is azt a gyanút ébresztette bennünk, hogy eljárásukat, a mikor már lehült róla a lepel, maguk se tartották okosnak és törvényesnek. Ha nem ekként lett volna: könnyű szerrel találnak arra módot, hogy az ítélobíróság előtt Írásban vagy szóval nyilatkozzanak.

Igaz, hogy joguk volt hallgatni.

Köztisztviselő, bíró, vizsgálatvezető királyi ügyész nem köteles a vádlottakkal és tanukkal feleselni. Nyilatkozni csak bírói felhívásra vagy csak fegyelmi hatósága előtt tartozik. A hallgatást tehát külső okból kárthatni nem lehet.

De hallgatásuk mégis jellemző.

Ha a vádlottak panaszában nem lett volna igazság, ha az a panasz léha és alaptalan mentegetődzés lett volna: a vizsgálóbíró és a királyi alügyész a panasz alaptalanságát könnyedén be tudta volna bizonyítani.

S ez újabb és pedig súlyos jelenség lett volna a zsidók ellen. S ama két bírósági egyén oly nagy buzgalommal törekedett kezdettől fogva a zsidókat megterhelni a buzgalmában annyi ridegséget, s mondhatni gyűlöletet is tanúsított ellenük szakadatlan, hogy bizonyára egyik se hallgatja el, egyik se hagyja czáfolatlanul a kínzási panasz alaptalanságát.

Híszen előre lehetett látni, mi lesz hallgatásuk jogi következése.

Smilovics és Herskó vallomása nélkül halomra dül az egész holttestúsztatás és áltetem-csempészet. Ha pedig ez halomra dül s ha e szerint kétségtelenné válik, hogy a csonkafüzesi holttestet nem a tutajosok csempészték: akkor az is nyomban kétségtelenné válik, hogy az a holttest Solymosi Eszter holtteste; minthogy pedig nyaka nincs elvágva, vére nincs kiontva, tehát a vérvád is menten szomorú és utálatos koholmánynyá alakul át.

Ezt meggátolni Bary Józsefnek és Egressi Nagy Lászlónak önmaguk iránt is erkölcsi kötelességük lett volna. Az ő vizsgálati eljárásuk fújta föl a vérvádat. De ha Smilovics és Herskó ellenmondás nélkül bebizonyíthatják, hogy vallomásuk a tizza-löki kínzások eredménye: akkor a két férfiú számára teljes erkölcsi mentséget találni nem lehet. Jogi és bírói mentségük csonkíthatlan lehet, de erkölcsi mentségük nincs. Hihették ugyan, hitték is a vérvádat s ez a vizsgálat törvényes alakiságaiért menti őket, de a tizza-löki vallatásokért még ez se menti.

Mégis némák maradtak a panaszokra. Ez a némaságuk bizonyítja, hogy volt igazság a panaszokban.

Van e panaszoknak külön történetük is, melyre már fõntebb távolról rámutattam s melyet most részletebben kell ismertetnem.

Csepkanics Györgyöt és tutajos társait csakhamar szabadlábra helyezték s õk hazamentek Szeklenczére. Közülök hárman nyomban fölkerelkedtek, elmentek a községi bíróhoz s ott elmondták sérelmüket. Csepkanics György, Matej Ignác és Herskó Dávid voltak a panaszkodók.

Augusztus 22-én vett föl jegyzõkönyvet panaszukról a községi jegyzõ a bírónak s egy hites elõjárónak jelenlétében. Elmondták szomorú esetüket, tutaj-útjuk megszakítását, tutajuknak Szolnokon lett föltartóztatását, valamint azt is, miként kísérték õket két hónap elõtt Nyíregyházára.

Elmondták, hogy elõször Nyíregyházán hallgatták ki õket s ott mind a hárman egyezõleg az igazat vallották. Onnan pandúrok kivítették õket Tisza-Lõkre s ott a csendbiztos veréssel kényszerítette újabb s egészen más vallomásra mindnyájukat. Megkötözték s bottal és korbáccsal addig verték õket, míg csak be nem vallották azt, a mit a csendbiztos rájuk tukmált. A mi abból állott, hogy Smilovics Jankel azzal az utasítással adott át nekik egy holttetemet, hogy azt bizonyos helyre, Tisza-Eszláron alul fekvõre tutajozzák el.

Elmondták végül, hogy Matej és Herskó kijelentették, hogy ily körülmények közt apjukra is rávallának s

valósággal meg is tették a kényszerű vallomást. Csepkanics azonban minden kínzás daczára, megmaradt nyíregyházi első vallomása mellett.

Ebből állott panaszuk.

A jegyzőkönyvet a községi jegyző beküldte a húsztói járás főszolgabírájához, ez meg augusztus 26-án a máramarosi-szigeti királyi ügyészhez tette át. Ennek javaslata értelmében a máramaros-szigeti királyi törvényszék az iratokat a nyíregyházi királyi törvényszékhez küldötte, ki a további teendőkre nézve a mellette levő királyi ügyésztől kért javaslatot.

Ekkor már nem Egressi Nagy László alügyész vezette itt az ügyet, hanem az egyenes és szigorú gondolkodású H avass Imre budapesti királyi ügyész, ki a legszigorúbb és lehető gyors vizsgálat teljesítését javasolta.

Ezután az iratok visszakerültek a máramaros-szigeti királyi törvényszékhez, melynek vizsgálóbírája Csepkanicsot és társait szeptember 26-án hallgatta ki. A csiga lassúságával ment tehát előre a panaszos ügy.

Valahogy azonban mégis csak ment.

Csepkanics György ekkorra meggondolta a dolgot. Elállott panaszától. Kijelentette, hogy ellene se Nyíregyházán, se Tisza-Lökön semmi kényszer nem alkalmaztak s ő az első panasz jegyzőkönyvet csak a szeklenezei bíró és jegyző biztatására olvasatlanul írta alá.

Matej Ignác változatlanul fentartotta kínzás miatti panaszát. Sőt újabb részleteket is beszélt el. Őt két hajdú s egy lovas pandúr kísérte Tisza-Lökre. Ott a csendbírtos először ráírvallt, azután botjával fejbe vágta

s egyúttal megfenyegette, hogy szétszaggatja őt, ha úgy nem beszél, a mint kívánják. Ezután késznek nyilatkozott úgy beszélni. Akkor bejött a szobába a vizsgálóbíró s fölvette új vallomásáról a jegyzőkönyvet. E vallomását a törvényszéki hitelesítéskor azért hagyta helyben, mert a vizsgálóbíró ott is jelen volt.

Herskó Dávid szintén fentartja a kínzás miatt panaszát. Határozottan emlékszik, hogy öklével a csendbiztos fejbeütötte, azután botjával végighúzott rajta s botjával oldalba is döfte, majd másfél liter meleg vizet is itatott vele. Tanúi a pandúrok és fogházőrök, – más tanúi nincsenek. Orvosi látleletet sérelmeiről azért nem szerzett, mert a fogházban nem lehetett. Mikor vallomásának törvényszéki hitelesítésére került a sor: előzőleg a vizsgálóbíró magához hívatta s azt mondta neki, hogy ha tiszalöki vallomását a törvényszék előtt helybenhagyja, akkor nyomban visszaadja szabadságát. Ő ezért hagyta helyben, de azért is, mert a hitelesítésnél jelen volt a vizsgálóbíró is.

A máramaros-szigeti fogházorvos, Szilágyi orvostudor ez alkalommal megvizsgálta mind a három panaszost, de sértésnyomokat egyiken se talált. Több mint két hónap után nem is találhatott.

Mindez nagyon egyszerűnek látszik.

Ámde a mikor valamely ügyben nagy erők mérkőznek, a mikor szenvedély, elfogultság, hatalom, törvény, emberek joga és igazsága százféle bonyodalomban viaskodik egymással s egymást le akarja bírni minden áron: akkor semmi se egyszerű. akkor szövevényessé

válik minden s ideig-óráig, néha véglegesen is leplet borítanak az igazságra, habár az a lepel gyakran képzeldésből vagy koholmányból áll is.

Íme a szeklenczei tutajosok mind a tizenöten elbeszélük Nyíregyházán a vizsgálóbíró előtt ntjük történetét s a csonka füzesi holttest felbukkanásának esetét. Egybehangzik mind a tizenötnek a vallomása. Oly tisztán, oly természetesen, oly szokott módon folyik útjuk s találják meg és jelentik be a hatóságnak, s temetik el a holttestet, hogy ellenük még árnyéka se támadhat a tetemúztatási mese gyanújának. Lehetetlen, hogy vétkes legyen köztük valaki.

Rendes időben, rendes viszonyok közt e kihallgatással az ügy be van fejezve s a tutajosok mehetnek nyugodtan újtjokra.

Ámde az idő nem rendes s a viszonyok különösek.

Csepkanicsot, Herskót, Matejt kihurczolják Tisza-Lökre s ott vallasják s vallasás közben nyaggatják őket. Most azután mi történik?

Csepkanicsot legjobban megkínózzák, de ő megmarad első igaz vallomása mellett. Ha Herskó és Matej is megmarad: megint egyszerű az ügy s az erőszakos vallasás nem okoz bonyodalmat, nem árnyékozza be az igazság tiszta képét.

Ámde Herskó és Matej lelke megrokkán, nem állja ki a bántalmak és rémitések rohamát s e két ember elkezd mesélni Smilovicsról, idegen holttestről, tetemúztatásról és ezekkel összefüggő érdekes és regényes részletekről.

Jól van. Meséjük igaz lehet s vallomásuk őszinte. Ez esetben Csepkanics a gonosz tagadó, a most is vét-kes hazug ember s Herskó és Matej a töredelmes valló.

Még mindig egyszerű a dolog még ily alakban is.

Azonban hazamennek Szeklenczére s nyomban elpanaszolják kínzatásuk szomorú történetét. Mind a hárman egyezőleg panaszolják el, mind a hárman a községi előljáróság s huszti főszolgabírótság elé terjesztik panaszukat s mind a hárman kijelentik, hogy nyíregyházi első vallomásuk tartalmazza az igazságot, tiszalöki vallomásuk pedig hamis és csupán akaratuk ellenére erőszakolták ki tőlük.

Íme megint helyreáll az igazság egyszerű tiszta képe, s úgy látszik, nem is borulhat el többé. A három tutajos egyezőleg beszél önmaga közt is, de a többi tizenkét tutajossal is. Szavukban kételkedni többé alig lehet.

Hiú reménység!

Íme Csepkanics, a szilárd és hajthatatlan lélek, a máramaros-szigeti királyi törvényszék vizsgálóbírája előtt szeptember 26-án kijelenti, hogy őt Tisza-Lökön semmi bántás, semmi erőszak nem érte, őt senki sem kínoztta s panaszát a szeklenczei előljáróság alaptalanul vette jegyzőkönyvbe s a jegyzőkönyvet a bíró és jegyző biztatására olvasatlanul írta alá.

Ugyanezt jelentette ki a nagy per nyilvános tárgyalása alatt is a törvényszék előtt 1883. évi július 4-én és 16-án.

Mi ez? Mit jelent ez? Mi történhetett időközben ez

erős idegű s egyenes gondolkozású férfúval? Hiszen kétségtelen, hogy őt megkínozták, sőt hogy éppen őt és Fogelt kínozták meg legjobban; – azt se lehet könnyedén elhinni, hogy a szeklenczei előljárással vele hamis jegyzőkönyvet Íratott volna alá; a tutajokra s a holttest felbukkanására vonatkozó vallomása is utolsó szóig helyes és igaz: vajjon miért vonta hát vissza a községi előljárással előtt tett panaszát és vallomását?

Ne kutassuk. Talán beszélt vele valaki. Talán mint öreg, tapasztalt ember elgondolta, hogy a kiállott szenvedés most már úgy is rajta szárad s elégtételt közhatóság ellen földhöz ragadt szegény embernek kapni úgy se lehet s ha panaszát fentartja, csak húzzák-vonják, idézgetik Nyíregyházára, az utazgatásra pedig se ideje, se pénze, se kenyere, még utóbb ő kerülhet újabb bajba: – legjobb a tehetetlen napszámosnak túrni, hallgatni s a mit látott, érzett, szenvedett, még azt is eltagadni.

Meglehet, így gondolkozott. Nem tudom. Sohase nyomoztam ki, miért változtatta meg első elhatározását. Sokkal inkább ki kellett volna nyomoznom azt az okot, a mely Matej Ignácot bírta új elhatározásra.

Ez a Matej ugyanis nagy meglepetésben részesítette a világot.

Ő nyíregyházi vallomásában a tutajosok útjáról s a holttest felbukkanásáról a tiszta igazságot beszélte el éppen úgy, mint mind a tizennégy társa. A tetem-úsztatási mesét csak Tisza-Lökön fogadta el, Karanczai és a csendbiztos szavai után és pedig akkor, a mikor Csepanics gyötörtetését tapasztalta.

Ám mind a szeklenczei, mind a máramaros-szigeti kihallgatása alkalmával bátran, részletesen s nyugodtan adta elő, miként bántották s rémitették Tisza-Lökön s ezért tiszalöki vallomásában nincs is igazság. Csak az az igaz, a mit Nyíregyházán vallott, társaival egyezőleg.

Ezt az ismételt megerősített vallomását vártuk tőle a nagy pör nyilvános tárgyalásán is, hol 1883 július 3-án, 4-én és 16-án került rá a sor.

De éppen ellenkezőleg vallott.

Kijelentette, hogy őt Tisza-Lökön se nem bántotta, se nem ijesztgette, se nem biztatta, se ki nem tanította senki, hanem önként és jó szántából, legjobb tudása és lelkiismerete szerint vallott.

Kijelentette s mindenkinek szemébe is mondta, hogy Smilovics Tárkánynál holttestet adott át, azt ő és Herskó a tutaj alá kötötték, Ladánynál Solymosi Eszter ruhájába felöltöztették, Csonka-Füzesig így szállították s ott tudatosan és célzatosan eleresztették.

Kijelentette, hogy nyíregyházi első vallomása valótlan s hogy tutajos társainak nincs igazuk, csupán ő beszél az igazságot.

Végül kijelentette s mindenkinek szemébe mondta, hogy ő se Szeklenczén a községi előjáróság előtt, se Máramaros-Szigeten a királyi törvényszék vizsgálóbírója előtt soha egyetlen szóval se mondta, hogy őt Tisza-Lökön bántották s hogy tiszalöki vallomását erőszakkal és ijesztgetéssel vették ki belőle pandúr, börtönőr, csend-biztos és vizsgálóbíró.

Elbámultunk ez emberen. Hiszen ez vagy vakmerő,

vagy hülye. Vagy talán mind a kettő együttesen. Minden esetre rosszlelkű és hamis tanú.

Otthonában nem ismertük. Lelkének redőibe bele nem nézhettünk. A törvényszék nyílt ülésén kívül nem beszéltem vele. Nem is akartam vele beszélni. Hogy ki és mi bírhatta ily vallomásra, el nem tudtam gondolni.

Közönséges orosz paraszt és napszámos létére elég eszes embernek látszott. Csak két dolog tűnt fel előttem. Ha beszélt, sohase a kérdezőre vagy a törvényszéki elnökre nézett, hanem mindig maga elé a földre. A másik, a mi feltűnt nála, az, hogy mindig ötvenhatvan szóval mondta el, a mit öt-hat szóval is elmondhatott volna. Mind a két tünet a hazug és fecsegő embert jellemzi.

Két dolog eleve is tisztán állott előttünk.

Az egyik az, hogy feltétlenül bizonyos volt, hogy nyíregyházi vallomása homlokegyenest ellenkezik tiszalöki vallomásával és hogy míg a tiszalökivel magánosan áll s abban semmi körülmény s egyetlen tanú se támogatja, addig nyíregyházi vallomását tőle függetlenül mind a tizennégy tutajostársa megerősíti. Ha tehát ő Tisza-Lökön nem bántották: akkor a kettő közül egyik vallomása feltétlenül hamis.

A másik dolog, a mit tisztán láttunk, az, hogy ő mind Szeklenczén, mind Máramaros-Szigeten önkéntesen és saját elhatározásából tett panaszt s beszélt el a tiszalöki erőszakolást s hogy se egyik, se másik helyütt hamis jegyzőkönyvet vele fel nem vettek.

E két körülmény fontosságát teljesen látta és érezte az ítélőbíróság is s azért Matej tetemúszató meséjére nem is adott semmit. De a vérvád koholói s a zsidógyűlölet szítói másként vélekedtek, hírlapi tárogatóikon más dalt fűjtak. Ők azt hirdették, hogy Matejnak az a vallomása igaz, melyben a tetemúszatást beszéli el.

Fel kellett tehát derítenünk: minő körülmények között s miként tette meg szeklenczei és máramarosszigeti vallomását. A vérvádkoholók kezében fegyvert nem hagyhattunk.

Matej szeklenczei vallomásáról Monics Feodor községi jegyző s Kerner Máté segédjegyző készítették a jegyzőkönyvet. Jelen volt a kihallgatásnál Kopánszky György községi bírósági Monics Ferencz hites előljáró. Kifogástalan emberek mind. A nagy per tárgyalására beidézttük őket s 1883. évi július 16-án nyilatkoztak a törvényszék előtt eskü alatt.

Érdekes részleteket tudtak Matejről.

Mind a négyen egyenlő módon adták elő, hogy Matej, Herskó és Csepkanics önként és készséggel írták alá a jegyzőkönyvet s hogy ennek tartalmát mind a jegyző, mind a hites előljáró előbb gondosan megmagyarázta nekik. Pedig valami nagy magyarázatra nem is volt szükség, minthogy a magyar nyelvet mindegyik értette annyira, hogy a jegyzőkönyv tartalmát tisztán felfogja.

A faluban már előbb elterjedt a hír arról, hogy a tutajosok útjának miként lett vége s Matejt, Herskót és Csepkanicsot miként kínozták Tisza-Lökön. A hír terjesztésében Matej volt a legserényebb. Ő beszélt a

dolgozról legtöbbit. S ő külön is felkereste mind a bírót, mind az előljárót s nagy részletességgel beszélt el ismételtén fogságának s tiszalöki vallatásának történetét.

Mikor a panaszukat a községi előljárásnál augusztus 22-én írásba foglaltatták, ott is Matej volt a szóvivő, ott is ő adta elő bőven a kínzás részleteit s nyomatékosan jelentette ki ő is, hogy első vallomása igaz, melyet Nyíregyházán tett, ellenben tiszalöki vallomása, melyben a tetemúztatásról beszél, minden szavában valótlan és hamis s ezt úgy erőszakolták ki tőle pandúrok és csendbiztosok.

Hozzájárult ehhez s megerősítette e vallomást Csepkanics is, a ki különben is keveset beszélt.

A kínzást nem is tagadhatta volna Csepkanics, hiszen ő szenvedett legtöbbit, súlyosan meg is betegedett bele s még otthon is, még akkor is beteg volt, a mikor a községi előljárásnál társaival együtt panaszt tett. Alig tudott beszólni és járni, a kihallgatás alatt is a lóczán feküdt, a míg pedig a jegyzőkönyvet írták, a pitvarban a földön feküdt. Allni, ülni nehezebbre esett.

Mindezt tagadja Matej, – hiába mondta szemébe a bíró, jegyző, segédjegyző és hites előljáró. Hiába mutatták neki aláírását is. Kereken tagadott mindent.

Tovább kellett tehát mennünk s meg kellett tudnunk, miként tette máramaros-szigeti vallomását.

Veréczy Gyula volt a törvényszék vizsgálóbírája s ő vette föl a jegyzőkönyvet. Az ő eljárásának tisztaságiban semmi okunk se volt kételkedni. Kifogástalan bíró volt. Matej ő előtte is teljes határozottsággal adta elő

tisza-löki vallatásának történetét. A jegyzőkönyvet Matej készséggel írta alá. Az ügy alakilag is, tartalmilag is tiszta volt.

Azonban a vizsgálóbíró valami különös ösztön vezette s a jegyzőkönyv aláírásához odahívott két törvényszéki jegyzőt is. Erre nem volt szükség. A törvény ezt nem parancsolja, de ő megtette. Mintha csak előre tudta volna, hogy Matej például egykor el fog tagadni mindent.

A két odahívott törvényszéki jegyző Mihályi Gábor és Szaplanczay József volt, a vármegye előkelő családjainak tekintélyes sarjadékai s a bíróság jeles tagjai. Őket is megkérdeztük a nagy per nyilvános tárgyalásán július 16-án.

Hogy Matej miként adta elő a vizsgálóbíró előtt a tisza-löki kínzás és vallatás esetét, azt nem tudták. Ok csak a jegyzőkönyv aláírásánál voltak jelen. De mielőtt Matej aláírta volna a jegyzőkönyvet, előtte a vizsgálóbíró felolvasta s szóról-szóra megmagyarázta. Ezt bizonyította a jegyzőkönyv bírósági záradéka s ezenkívül a két jellemes előkelő férfiú.

Matej ezekkel szemtől-szemben is eltagadott mindent s valótlannak jelentette ki az általa aláírt jegyzőkönyv tartalmát. De tagadásának okát adni nem tudta, sőt meg se kísértette.

Ezzel azután végleg tisztába jöttünk az ő tanúskodásának érdekével.

Hogy Csepkanicssal, Herskóval és Smilovicssal s ezeken kívül még tizenhárom tutajos társával ellentétbe keveredett, még ez se oly súlyos dolog, mint az,

hogy mind a négy szeklenczei előljárót s mind a három máramaros-szigeti királyi bírót hamis jegyzőkönyvkészítéssel gyanúsította a törvényszék előtt. Ha a tiszalöki titkos eljárás már maga is el nem rontaná teteműszató meséjének hihetőségét, ha minden illetékes tanúval szemben nem egyedül állana is e meséhez való ragaszkodásában, még akkor se vehette volna figyelembe őt semmiféle bíróság, mert kétségtelenül bebizonyult, hogy lényeges dolgokban tudatosan és vakmerően nyílt valót-lanságokat eskü alatt állított.

Az eskü több ezer éves jogi és társadalmi szokás, sőt valóságos intézmény. Beszél róla már a szentírás is. A hamis eskü a népek őskorában is gyakori volt már. Jézus is jól tudta ezt, s azért tanításaiban erősen bírálta az eskü intézményét. Vannak keresztyén felekezetek, melyek az esküt megtagadják. Nemcsak a zsidók és keresztyének ismerték az esküt, hanem az Ázsia belsejében kóborló pogány népek is. Attila hunjai, Baján avarjai s Árpád magyarjai egyaránt használták az esküt, noha se zsidók, se keresztyének, se mohamedánok nem voltak. Az eskü – úgy látszik – eredetileg önelátkozás volt az esetre, ha az esküvő nem igazat mond, vagy ígérletét, fogadását, kötését meg nem tartja. A keresztyén míveltség az önelátkozás gondolatain szelídített valamit s az esküvő csupán isten beavatkozását kérte ki maga ellen az esetre, ha hamis-ságba keverednék. A középkor a házassági, papi, közjogi és perjogi intézmények közé sorozta s a legtöbb mívelt állam mindmáig fentartotta az esküt.

Mit ér az eskü?

Becsületes, művelt lelkű és eszes embernek nincs rá szüksége. Eskü nélkül annyit ér szava és elhatározása, mint eskü alatt.

Vallásos embernél, ha azonkívül eszes és becsületes is, sokat ér ott, a hol még mindig perjogi intézmény. A vallásos ember lelkén a vallás hatalmának egész erejével uralkodik. Nem vét ellene tudatosan és készakarva soha.

Amaz osztályok, melyek szakadatlan jólétben vagy szüntelen való nyomorban élnek, nem sokat törődnek az esküvel. Csak annyit adnak rá, mint a vallás külsőségeire. A dúslakodóknak nem árt, a nyomorgónak nem használ. Úgy vannak vele, mint a vad népek apróbb bálványaikkal.

Magyarország észak-keleti vidékén, épen Máramaros vármegyében is százan meg százan vannak a nyomorgó és fufangos szegények közt, a kik az esküre, mint perjogi intézményre se adnak semmit, a kik kenyérkeresetet látnak a tanúskodásban, s a kiket csekély díjért mindenre meg lehet kapni tanúnak. Keresztyének és zsidók felesen. Lelkiismeretlen üzérkedők s könnyelmű ügyvédek rendszeresen felhasználják őket pőrékben.

Hogy Matej ezek közül való volt-e, nem tudom. Hogy őt valaki megfizette volna hamis tanúskodásáért, ezt nem tudom, de nem is hiszem. Első hamis tanúságát a tiszta löki kényszerítés idézte elő. Ettől ugyan önkényt elállott, sőt a kínzás miatt ismételve panaszt is tett, de a végtárgyaláson ehhez ismét visszatért s megmaradt mellette konokul.

Vajjon miért?

Ők nélkül senki sem csinál hamis tanúságot. Nyilvánvaló okot nem találtam. A tanukkal a védelem szán dékosan nem akart közvetlenül érintkezni. Nekem s védőtársaimnak jogunk lett volna ehhez, sőt sok esetben kötelességünkben is állott volna, de fontosabbnak tartottuk a tartózkodást, hogy a gyanúsításra semmiféle ürügy ne támadhasson. Matejnál épen ki kellett volna nyomoznunk, mi bírta őt a hamis vallomásra. De ha akartuk volna, se férhettünk hozzá. Mikor s miként jött Nyíregyházára a nyilvános tárgyalásra: nem tudtuk. Nyíregyházán a görög katolikus paplakon nyert elhelyezést és ellátást s ott volt éjjel-nappal, csupán a törvényszéki ülésen láthattuk. Ez a nagy elzárkózás támasztotta bennem azt a gyanút, hogy bizonyára a titkos tanács³ valamelyik tagja vagy ügynöke bírta arra, hogy annyiszor megtagadott tiszalöki valótlan vallomására ismét visszatérjen. Egyéni jelleméhez, a mennyire megismerhettük, hozzáfért ez a gyanú. A szeklencei előjáróság egyik tagja úgy jellemezte, hogy büntetve ugyan még nem volt, de a falubeliek silány embernek ismerik. Mikor mint újoncnak a katonasághoz be kellett vonulnia, annyira félt, hogy négy pandúrnak kellett őt bekísérni. Igaz, hogy Tisza-Lökön is inkább ijesztés, mint kínzás folytán adta fejét a holttestúsztató mesére.

VII.

(A vádlottak gyakran védik magukat tagadással. – Gyakran panaszkodnak, hogy kínozták őket. – Van-e joguk a tagadáshoz? – Meddig terjed önvédelmi joguk? – Karanczai fogházór, Róka és Kazimir pandúrok eskü alatt bizonyítják a Tisza-löki sanyargatások valóságát. – Vay György csendbiztos tagadja. – A bizonyságok mérlege.)

Mindent átgondolva azonban se Csepkanics, se Matej vallomását arra nézve, hogy Tisza-Lökön embertelen erőszakosságokat követtek el a tanuk és vádlottak ellen, készsértelen bizonyásznak tekinteni nem lehet. Csepkanics elhallgatta, Matej eltagadta.

Herskó, Fógel, Grósz, Klein és Smilovics részletesen elpanaszolták a törvényszék előtt tiszalöki kínoztatásukat. Sőt Vay György csendbiztosnak egyenesen szemébe is mondták.

Vay Györgyöt mint tanút s nem mint vádlottat hallgatta ki a törvényszék 1883. évi július 18-án. Egyenesen a kínozás miatt támasztott panaszokra hallgatta ki.

Határozottan eltagadott mindent. Öt vádlott egymásután teljes nyíltsággal s nyugodt bátorsággal mondta el vele szemben a tiszalöki erőszakoskodások történetét, de ő mind az ötnek szemébe mondta, hogy valótlanlalt állít.

Vajjon kinek higyjünk?

Mind az öt zsidó vádlott volt, vádolva a teteműztatás elkövetésével. Bírónak és közönségnek szokott felfogása, hogy a vádlott azért panaszkodik, hogy a táját bőrét mentse, panaszát tehát már ennél fogva is gyanúval kell fogadni.

A ki az igazság bírói kimérésének titkait ismeri, az jól tudja, hogy a vádlottak túlnyomó nagy része a rendőri és a vizsgálóbírói kihallgatás alkalmával többkevesebb vonakodás után szépen beismeri s elbeszéli azt a bűnös cselekményt, melyet elkövetett. De azért azok közül, a kik így beismerték tettüket, a nyilvános tárgyaláson igen sokan visszavonják vallomásukat s megkísérlik konok tagadással a védekezést.

Gyakori tünet ez, s okát is ismeri minden beavatott ember.

Az első kihallgatástól a nyilvános tárgyalásig s az ítéletig hosszabb idő szokott eltelni. Íme a nagy perben is több mint egész esztendő telt el, pedig erre az egész mívelt világ szeme nézett. Ez idő alatt a vádlott sokat tűnődik, sok emberrel beszél, sok tanácsot hall. Ha le van tartóztatva: fogolytársaival; – ha szabadon van: mindenkivel tanácskozik s rend szerint védőügyvédével is eszmét cserél.

Ha még oly bűnbánó is a vádlott, időközben eszébe jut, vagy juttatják, hogy a büntetéstől jó lenne megmenekedni. Védj tehát magát, a hogy tudja. Védje magát még akkor is, ha a rendőr vagy a vizsgálóbíró előtt beismerte is bűnös tettét. Az ítélő bíró más, mint amazok, az ítélő bíró előtt mulhatatlanul védekezzék.

Az önvédelem legelső, legtermészetesebb s legegyszerűbb művelete a tagadás.

– Nem vagyok bűnös. Tagadom a vád alaposságát. Valótlant mondanak, a kik ellenem vallanak.

Íme az önvédelem tiszta alakja. És igen régi alakja.

Talán egyidős a legősibb emberi intézményekkel. Gúny is, de valóság is az a jelszó, melyet már a hajdankor is ismert: »si fecisti, nega«, magyarul: »tagadd el, ha elkövetted«.

Van-e ehhez joga a bűnös embernek?

A középkor úgy gondolkodott: nincs joga. Ez a gondolkozás csaknem ma is fennáll. A vármegyék felfogása szerint a büntetés megszabásánál a bűnbánó beismerést enyhítő körülménynek, a konok tagadást súlyosító körülménynek tekintették. A konok tagadót legalább tizedrészben súlyosabban, a bűnbánó beismerőt ugyanannyival enyhébben büntették. Valósággal ma is így van a gyakorlatban. E szerint a tagadás a magasabb erkölcsi felfogás szerint nem volna jogosult s voltaképpen igaza volna a középkornak.

Bölcsek, jogászok és lélekbúvárok komoly vitájára méltó ez a kérdés.

Végre is a büntett nagyságához s a bűnösség fokához kell szabni a büntetés mértékét. A büntett nagyságát meghatározni nem könnyű dolog. A törvényekben meg van határozva, de sok ezer óv tapasztalása s komoly bölcselkedése, de a bíróságok ezernyi tévedése is kellett ahhoz, hogy a meghatározásban a korszakok műveltségének megfelelő igazságot meg lehessen közelíteni. Ama körülmények, melyekből a büntett nagyságát meg lehet határozni, köztudatban élnek. Mekkora kárt okozott a cselekmény? Mennyi fájdalomnak tette ki áldozatát a gonosztévő? Mekkora felháborodást idézett elő az emberek nemes érzésében a büntett? Minő számítón,

vagy kegyetlen indulat vezérelte a tettest? Mekkora aránytalanság volt a támadó és védekező erő között?

Van még több is.

De bizonyos az, hogy a mikor a bűnös cselekmény tünete tiszta és kétségtelen s a mikor minden tünet a vádlottnak személyéhez kapcsolódik s a vádlott mégis mindent konokul tagad: akkor gúnynak vagy oktan dacznak látszik a konok tagadás s felháborítja az emberek nemes érzését s akkor szinte kimaradhatatlan a súlyosabb Ítélet. Valamint akkor is, ha a konok tagadás ellentéte áll elő: a bűnös tettel való vakmerő dicsekvés.

Ez a kérdés egyik oldala.

De a másik oldala is ép oly jogosult.

A mi felfogásunk szerint erkölcsileg senki se köteles önként rohanni a büntetésbe. Az önvédelem föltétlenül jogosult még az állam s annak bíróságai ellen is, mert hiszen ezek is tévedhetnek. Minden bűnösnek meg kell tehát engedni, hogy a vád készséges beismérése elől elzárkózzék s legalább önmaga ne nyújtson segítséget a terhelő körülmények földerítésére. A tagadásnak jogosultsága ezen alapszik.

Nem a törvények mondják ki, hanem a mindennapi élet gyakorlata szentesíti, hogy a vádlottnak jogában áll a tagadás. Ámde, ha ő a vizsgálat folyamán már beismerte a bűnös cselekményt s a nyilvános tárgyaláson mégis határozottan tagad: az ítélő bírónak az a természetes és közvetlen kérdése:

– Ha most tagadod: miért ismerted be a vizsgáló-

bíró előtt? Ha pedig ott beismerted, miért tagadod most?

A vádlott felel s akár őszintén, akár hamisan azt mondja, hogy azért ismerte be, mert erőltették, sanyargatták, kínozták.

S bizony gyakran megtörtént a múltban az erőltetés és sanyargatás, tehát gyakran igaza volt a vádlottnak. De az is gyakran megtörtént, hogy erre a kifogásra csak a rosszindulatú fogolytársak vagy az időközi tanácsadók oktatták ki a vádlottat, a ki tehát ily esetben, hogy a tagadás jogával élhessen, alaptalanul vádolta a rendőrséget, a vizsgálóbírót s általában a nyomozó hatóságokat.

Herskó és Smilovics és Matej a vizsgálat folyamán beismerték a tetemszállítást. Ha most a nyilvános tárgyaláson minden állításukat visszavonták, beismerésüket hamisnak jelentették ki, a vádbeli tényeket mereven tagadták s ellenmondásukat csupán a tiszalöki kínzással igazolták: bizony gondosan meg kellett vizsgálnunk, vajjon csakugyan megtörtént-e tehát atiszalöki kínzás? S vizsgálatunkra annyival nagyobb volt a szükség, mert hiszen Matej a nyilvános tárgyaláson is erősen ragaszkodott a holttest-csempészés meséjének minden részletéhez.

De Vay György csendbiztos merev tagadása se menekülhetett a komoly és benső kétségektől. Hiszen, ha beismeri a kínzásokat: elveszti állását és kenyerét, büntető pörbe keveredik, hasonló természetű pörei most is folynak, a súlyos büntetést ki nem kerül-

heti. Életkérdés volt rá nézve a kínzások határozott tagadása.

Azonban a vádlott tutajosok jóhiszeműségén nem volt szabad hagynunk semmi árnyékot. S nagy felelősséggel járó szerepünkkel össze nem fért, hogy a kínzások súlyos vétsége iránt elnézők legyünk. Mindent meg kellett kísértenünk, hogy a teljes igazság kiderüljön. Mindenkit ki kellett hallgatni, a ki a kínzásoknak látója, hallója, tudója volt.

A vizsgálóbíró t s a királyi alügyészt nem tudtuk a nyilvános tárgyalásra beidézteni.

Ott volt még azonban Karanczai József fogházőr s Róka Sándor és Kazimir József pandúr. Ezeknek mindent kellett tudniok s különösen Karanczainak. Volt okunk hinni, hogy Karanczai mindent híven elbeszél.

Ez a fogházőr eredetileg czipővarga volt Nyíregyházán. Mikor már a vizsgálat a vérvád miatt javában folyt, 1882. évi július 1-én nyerte el a fogházőri állást. Hitvány fizetéssel járt ez állás, de azért jobban tetszett neki, mint a kézművesség.

A vizsgálóbíró őt tolmácsként használta. A vizsgálat minden titkába be volt avatva július elseje óta. Nem volt jó természetű, lelkiismeretes ember. A nagy bizalom, melylyel a vizsgálóbíró és királyi alügyész elhalmozta, csakhamar megzavarta fejét. Hatalmaskodó, gögös és pökhendi lett társai fölött is. Nem volt kellő figyelemmel még a szigorú Havass Imre királyi ügyész iránt sem. Engedetlenkedett, ivott, kocsmázott, társait bántalmazta s e kihágásai miatt fegyelmileg ismételve

megbüntették. Egyszer négy napi, másszor tizennégy napi elzárásra ítélték.

Mikor Hreskó és társai Szeklenczén és Máramaros-Szigeten a tiszalöki kínzások miatt panaszt emeltek: Havass királyi ügyész jegyzőkönyvileg kihallgatta őt. Hűségesen elbeszélte mindent, a mi Tiszalökön és Eszláron történt. A tutajosok kínzását, a levetkőztetést, a hüvelykszorítást, a vízitatást, a veréseket, a tyúk- és disznóolat, az éjszakai hajszát, mindent pontosan földerített. Semmi túlzás nem volt szavaiban. A vizsgálóbíró, a királyi alügyészt és a csendbiztost nem akarta különösen terhelni, de az igazság rovására nem is mentegette őket.

Önként vallott. Senki és semmiben nem kényszerítette. A mit Havass Imre királyi ügyész előtt vallott: ugyanazt megvallotta közvetlen főnöke Korény fogház-felügyelő előtt is. Sőt később önként elbeszélte Soós Kálmán királyi ügyész előtt is.

S a mit így önként és ismételve elbeszélte, mindaz teljesen összevágott nemcsak az őt meggyötört vádlottnak, hanem Bóka és Kazimir pandúroknak vallomásával is. Holott Karanczai közt s a vádlottak és a pandúrok közt semmi összebeszélés nem történt.

Karanczai vallomása tehát éppen ez oknál fogva föltétlenül bizonyítja a kínzások megtörtént voltát.

Ez a fogházör egyébiránt 1883. évi február 28-án elvesztette állomását. Elment dőzsölni, makacsul elmaradt a szolgálatból s azért fegyelmileg rövid úton elkergették. A nyilvános tárgyalás elején már nem volt közszolgálatban.

Mindezek után bizonyosnak tartottuk, hogy ő a tiszalöki titokról a nyilvános tárgyaláson lerántja a leplet.

Megcsalódtunk.

A nyilvános tárgyalás előtt néhány héttel valami állást kapott a vasútnál. Jobbat, kényelmesebbet, mint a fogházország. Valakinek nagyon szíven feküdt, hogy érdemtelenül nyerjen olyan állást, melyhez semmit nem értett. Hiszen se mint czipővarga, se mint fogházőr a vasúti szolgálatot meg nem tanulhatta. Mégis biztos kenyérhez jutott.

Sokat beszéltek nekem erről s előre figyelmeztettek, hogy minden eddigi vallomását visszavonja; ez lesz a vasúti állás ára.

A nyilvános tárgyaláson vissza is vont mindent s határozottan tagadta, hogy Tisza-Lökön csak egy hangos szót intéztek volna is a vádlottakhoz. Hiába vallott szemébe Fögel és minden társa, hiába a két pandúr is, tagadott mindent. De hogy Havass királyi ügyész előtt hivatalosan s Soós királyi ügyész s Korény fogházfelügyelő előtt saját készségéből miért vallotta be a kínzásokat s vallomásának minden részlete miként vághat össze az öt vádlott és a két pandúr előadásával, holott ezekkel össze nem beszélt: ezekre nézve semmi komoly indokot föl nem hozott.

Nem is vette komolyan törvényszéki vallomását senki. Nyilvánvaló volt, hogy a vakmerő tagadásra azért bírták, hogy a vizsgálóbíró s a csendbiztost meg lehessen védelmezni.

A két pandúr, a ki szemtanú s részben közreműködő volt a kínzásoknál, őszintén elmondott mindent.

Róka Sándor pandúr különösen Klein Ignác gyötörtetését tudja közvetlenül, valamint a foglyoknak Nyíregyházára éjjel történt hajszolását. Ott volt Főgel vallatásánál is, de a szobán kívül; ennek részleteit leginkább Karanczai közléseiből ismeri.

Kazimir József pandúr különösen Csepkanics György vallatását észlelte közvetlenül. Megdöbbenők azok a részletek, melyeket e tutajos meggyötörtetéséről elmondott a törvényszék előtt.

Mind a két pandúr nyíltan és határozottan beszélt s Vay György csendbiztos szemébe is bátran elmondott mindent. A csendbiztos tagadott s a pandúrok vallomását akként magyarázta, hogy ezek neki ellenségei, minthogy ő kergette el őket a szolgálatból.

Íme ezek a körülmények, melyekből megítélhető, vajjon Tisza-Lökön gyakoroltak-e kényszerítést, erőszakot, megfélemlítést a tutajosok ellen?

Állítsuk csak össze a törvényszéki nyilvános tárgyalás jogi eredményeit.

Minden tutajos, minden tanú és vádlott Nyíregyházán gondos elkülönítés daczára összhangzó módon beszéli el a tutaj útnak s a csonkafüzesi holttest felbukkanásának és eltemetésének történetét. Egyik se tud semmit idegen holttestről, tetemszállításról s a halottnak ládányi öltöztetéséről. S e vallomás mellett Csepkanics, Főgel, Grósz és Klein a Tisza-Lökre való kihurczoltatás s az ottani vallatás daczára is megmarad.

Ám Nyíregyházán törvényes módon történt a kihallgatás.

Tisza-Lökön Matej, Herskó és Smilovics tengernyi regényes részlettel mesélik el a holttestesempészet történetét. Ha e történet igaz volna s ha ezt önként akarták volna elbeszélni: ezt megtehették volna Nyíregyházán is. Ha tehát ott meg nem tették, ellenben Tisza-Lökön megtették: valamely nagy oknak kellett közbejönni, a melynél fogva magukat erre elhatározták.

Ez a nagy ok a megfélemlítés és erőszakos vallatás volt.

Maga a történet pusztá koholmány.

Bizonyítja ezt az, hogy az idegen holttest eredetéről senki sem tudott semmit. Ezt se a titkos tanács pusztá képzelődésből ki nem találhatta, se Karanczai a tutajozók szájába nem adhatta. Ezt a vizsgálóbíró nem is merte, nem is akarta egyenesen nyomozni. Erre jó oka volt. Hiszen Matej, Herskó és Smilovics, ha már minden egyebet bevallott, azt is csak bevallotta volna, honnan került elő az idegen holttest? Ámde akkor nyomban kitűnt volna, hogy az idegen holttest nem volt sehol, nem került sehonnan s így úsztatásának története koholmány.

Kitűnik ez másként is.

Matej és Herskó azt mondták: íme, itt s ekkor adta át a holttestet Smilovics. Smilovics pedig azt mondta: íme, itt s ekkor kaptam a holttestet Grósztól és Kleintől.

Ez a tiszalöki vallomás.

Ám Grósz és Klein nyomban bebizonyították, hogy

ők a Smilovics által megjelölt helyen és időben nem lehettek, mert ők akkor Tisza-Eszláron s nem Tisza-Szent-Mártonban voltak, tehát Smilovicsnal ott és akkor nem találkozhattak.

De Smilovics is, mikor hamis vallomását 1883. évi januárban visszavonta, nyomban bebizonyította, hogy ő a mondott napon Tisza-Szent-Mártonban nem lehetett, mert ő akkor onnan távol eső helyen tutaját terhelte, tehát neki Grrósz és Klein ott és akkor holttestet át nem adhatott.

Íme a tiszta eredmény.

Az pedig megint feltétlenül bizonyos, hogy a zsidók nagy ok nélkül pusztá koholmányt magukra nem vallottak, súlyos bünt magukra és a zsidókra nem vállaltak s a vérvádat meg nem erősítették.

De mi lehetett ama nagy ok, mely erre bírta őket?

Más nem, mint az erőszak, a kínzás, a megfélemlítés.

S valósággal ezt adja okul mindenki, a kit csak Tisza-Lökön kihallgattak.

Csepkanics György és Fógel Amsel súlyosan megbetegedtek a Tisza-Lökre való kihurczoltatás után. Javakorabeli egészséges ember ok nélkül rögtönösen fájdalmas betegségbe nem esik. A vizsgálat e betegségnél se tud más okot felhozni, csak a tiszalöki gyötörtetést.

Csepkanics és Matej visszavonták a kínzásról szóló vallomásukat. De egyik se tudta indokolni, miért vonták vissza. Matej ugyan megkísértette, de nyers, vakmerő és világos hazudozást bizonyítottak rá a szek-lenczei előljárók s a máramaros-szigeti törvényszéki bírák.

Bary József a jegyző és Egressi Nagy László királyi alügyész szó nélkül, minden megjegyzés nélkül túrték el az erőszakos vallatás vádjait. Vajjon miért nem nyilatkoztak? Miként lehet hallgatásukat megérteni, ha Tisza-Lökön csakugyan törvényes módon folyt a kihallgatás? Hiszen a vizsgálat tisztasága érdekében is kötelességük lett volna fölszólalni.

Vay György csendbiztos tagadja a kínzást és erőszakot. Ám az ő egyénisége s közszolgálati múltja meg nem engedi, hogy tagadását komolyan lehessen venni. Hiszen már máskor is volt ellene hasonló panasz, máskor is elítélték erőszakos vallatások miatt s éppen most is folyt ellene bűnpör azért, mert a vádlottakat durván bántalmazta. S ha tehát máskor is gyakran így cselekedett: most is megtehetette.

S hogy megtette: ezt bátran és részletesen szemébe mondta Herskó, Smilovics, Fögel, Grósz és Klein.

Ledér felfogással azt mondhatnák: ezek zsidók, mentették bőrüket, azért vallottak így.

Ám ott a két pandúr s a fogházőr, – ezek se nem zsidók, se nem vádlottak s im ezek is nyíltan elmondják a tiszalöki erőszakosságok történetét. Sőt a két pandúr bátran szemébe mondja a csendbiztosnak is.

S mindezen túl még nagy bizonyosság van arra, hogy az utálatos erőszakosság kétségtelenül megtörtént. A legsúlyosabb bizonyosság, melyet erőtlenné tenni vagy meggyöngíteni se lehet. Az a kétségtelen tény ez, hogy a tanúkat és vádlottakat kihurczolták Tisza-Lökre s éjszakai vallatásra átengedték a csendbiztosnak.

Ez nyílt törvénytelenység. Ellenkezik a világos törvénynyel, a vádlottak alkotmányos jogával, de a tisztességgel is.

Jól tudta ezt a vizsgálóbíró is, a királyi alügyész is. S bizonyos, hogy a bíróság e két tagja különös ok nélkül efféle vakmerőségre nem szánja el magát. Hogy ők nappal a hajnalosi pusztán vadászgassanak, éjjel pedig a szolgabíró kerti lakában a csendbiztos keze alatt a vádlottak sírása és jajgatása töltse be a levegőt erre különös oknak kellett lenni.

Volt is.

A bíróság e két tagja arra törekedett, hogy valaki a tutajosok vagy zsidók közül minden áron vállalja el a holttestúsztatást.

Minden áron!

A hogy van zsidó tanú, habár éretlen gyerek is, a ki látta, miként vágták el az eltűnt lányka nyakát: úgy legyen zsidó tanú, vagy akármilyen tanú, a ki látta a tetemúsztatást.

Így lesz kerek alakja a vérvád meséjének.

TARTALOMJEGYZÉK.

MÁSODIK KÖTET.

A sötétség nagyobb lesz.

- I. Matej vallani kezd. – A tarkányi veszteglés. – ismeretlen zsidó holttestet hurcol a vízben. – Megegyeznek Herskóval a holttestszállításra. – A tokaji intőzkedések. – Felöltöztetik Tisza-Ladánynál a holttestet. – Matej egyéb kijelentései..... 1
- II. Herskó vallani kezd. – A vizsgálóbíró előtt semmit se tud, a csendbiztos kezén mindent tud. – Matejjal egyezően beszél. – A vizsgálóbíró és társai hittek-e a hullacsempészetben? 15
- III. Smilovics Jankel egyénisége. – Első vallomása. – Lassanként elhatározza, hogy ő is vall. – Nyíregyházán bevallja a hullacsempészet regényes történetét. – Új adatokat hoz színre. – A holttest különös szaga. – Vallomása ellenkezik Matejjal és Herskóval, de Tisza-Lökön összeegyezteti ezekkel vallomását..... 24
- IV. Oly sok közreműködő után a csempészt holttest eredetét könnyű kipuhatolni. – Még se tudják kipuhatolni. – A zsidók szentül hiszik a hullacsempészt. – A börtön magánya. – Rózenberg.
– Smilovics levelet ír a börtönben Rózenbergnek 36
- V. A hullacsempészet elméleti bírálata. – Miért bízták tizenöt tutajosra? – Miért volt a holttest annyi kézen? – A falevéllal bedugott orr érez-e szagot? – Miért bíztak mindent véletlenül?
– Miként erősítették a holttestet a tutajra? 45
- A védelem.
- I. Miért kell a védő? – A bűnös ember szenvedése. – Heumann Ignác ügyvéd. – Egyénisége. – Az ügyvéd és a közvélemény.
– A fiskális, az advokatusz, a prókátor, a mezei ügyvéd. – Heumann erélye csökken. – Felesége 58
- II. A zsidók központi irodája. – A Kagal. – A központi iroda megkér: vizsgáljam meg Sarf Móriczot. – Megvizsgálom. – Tűnődöm: elfogadjam-e a védői tisztet?..... 75

III. Családom és származásom. – Családom története. – Politikai múltam és szerepem. – Aggodalmaim. – Éjjeli tanácskozás. – Előrelátásom	84
IV. Horánszky Nándor. – Funták Sándor. – Egyéniségük. – Az ügyvédi díj kérdése. – A kit a közvélemény üldöz	101
Tünetek. Kalandok. Tévedések.	
I. Grósz Márton és Klein Ignác. – Szegény ember alibije. – Grósz és Klein alibije. – A lovak színe magyar nyelven. – A sárga ló meg a fekete ló. – Lichtmann az ügyes	110
II. Tóth Borcsa testét, mikor aludt, megméri két zsidó. – A vizsgálóbíró napokig vizsgálja az esetet. – Kísül, hogy az egész dolgot úgy álmolta Tóth Borcsa	126
III. Orvok éjjel sírt bontanak. – A dombrádi elveszett lány. – Rózenberg Herman Eszter kutató buzgalma. – Hosszú fogsága	129
IV. Mi a véletlen? – A tiszalöki vízi holttest. – A bíró és szakértő tévedései. – A csongrádi vízi holttest, a kinek nincs feje. – A hírlapok kimondják: ez a Solymosi Eszter. – Egy tokaji lakosnak elszökik a szolgálója. – Az eszlári zsidópap virágoskertje. – Az abauji zsidók szövetsége holttestet szerezni. – A hernádnémeti titok	135
V. A Bodrog vízének titka. – Az öngyilkos ifjú vallomása. – A regény tetszik a közönségnek. – Az egész pajkos koholmánynak bizonyul	150
VI. A ki magát hitsorsosaiért feláldozza. – Az igazi hős. – Lelkének hányódása. – Elszántsága. – A bíróságnál jelentkezik. – Nem hisznek neki. – Földönfutóvá lesz, mikor kiszabadul	156
Legyen világosság!	
I. Zurányi Kálmán tanúsága. – Szakolczai Julcsa biztosan fölismeri Solymosi Esztert. – A bíróság mulasztása. – Kozma Sándor főügyész. – A jóhiszemű tanú, mint hamis tanú. – Mit vétett a bíróság a mulasztással?	166
II. burányi vallomásának igazolása. – Az orvosok is beismernek valamit. – Súlyos mulasztásuk. – A szakértő sohase vallja be, hogy valamihez nem ért. – Szakolczai Julcsa az ítélőbíróság előtt. – A hazugság. – Olajos Bálintné és Solymosi Gáborné igazolják a tehetőapóást. – Szűcs János paraszt, a remek tanú	182
A tiszalöki titkok.	
I. Miként keletkezett a hullásztatás gondolata – A tutajosoknak Tisza-Lökre hurcolása. – Vay György, csendbiztos. – Ősei és jelleme	201
II. Csepanics vallatása. – Kínjai. – Inkább meghal, mintsem	

- Szabolcsi Miksa szerepe. – Hosszas vonakodás után Herskó is mindent vall.....	211
III. Smilovics Jankel. – Az éjjeli vallatás. – Mi a rab éjszakája? - Smilovics vall. – Utóbb vallomását visszavonja. – A hullacsempészet meséjének keletkezése. – Smilovics lelkének mélységei. – Leonidás és Zrínyi más mint Smilovics. – Szegény ember ne legyen hős.....	227
IV. Mendelovics Niszen könnyű szerrel igazolja magát. – Fogel Amsel és tanúi. – Vallatása. – A tyúkól. – Az egyiptomi harmadik és negyedik csapás. – Fogel inkább meghal, semmint vallomást tegyen. – A pandúr lova előtt. – A sötét börtön.....	245
V. Grósz Márton vallatása. – Klein Ignácot gyötrik, sanyargatják. - Solymosi Eszter ruhájának kérdése. – A községi bíró Buchtánét akarja a vádba keverni. – Grószberg Leóné. – Cseres Andrásné jelleme. – Hamis tanú. – Tanúságtételének részletei.....	266
VI. A foglyok éjjeli behajtása Nyíregyházára. – Vajjon valósággal megtörténtek-e a gyötrő, sanyargató vallatások? – Matej, Csepkanics és Herskó panasza a kínzások miatt. – Matej csodálatos visszaesése. – Bűnös tagadása. – Mit ér az eskü?.....	295
VII. A vádlottak gyakran védik magukat tagadással. – Gyakran panaszkodnak, hogy kínozták őket. – Van-e joguk a tagadáshoz? – Meddig terjed önvédelmi joguk? – Karanczai fogházőr, Róka és Kazimir pandúrok eskü alatt bizonyítják a tiszalöki sanyargatások valóságát. – Vay György csendbiztos tagadja. – A bizonyosságok mérlege.....	317